

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (470)

ТРАВЕНЬ, 1987

Річник XL

Зміст V-ої книжки

У Святи Герої

Михайло Орест (пірий) ПОВСТАННЯ МЕРТВИХ	515
Оксана Романюшин В ПАМ'ЯТЬ І НА ПРОСЛАВУ ЖІНКИ ГЕРОІНИ — ЖІНКИ ЛЕГЕНДИ СЛ. П. КАТРУСИ ЗАРИЦЬКОЇ-СОРОКИ	518

Питання націоналістичного визволення

— ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДИ СУВФ У 70-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	524
Ярослав Гайлас: СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ (Продовження, 5)	529
Павло Шевчук: ЧОМУ СВІТ МОВЧИТЬ? (Закінчення, 4)	542
Святослав Карананський: ЦІРА БЕСІДА	551

В Тисячоліття Хрещення України

Ігор Качуровський: ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН (Закінчення, 2)	554
Євген Крамар: ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ (Продовження, 2)	561

Поезії:

Тарас Мельничук: Зозуля — 571, Селезень — 572, Жайворонок — 574.

Оповідання, новелі, спогади

о. Іван Музичка: МАРІЧКА (Закінчення, 3)	576
Валентин Боковський: ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ (Спогад)	587
І. Іршавець: ЗОШИТ КАТОРЖНИКА (Продовження, 2)	596

Наука, дослід

Володимир Жила: ПРОМЕТЕЙВСЬКІ ОБРАЗИ І МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (Закінчення, 2)	604
Зірка Грендіжа-Донська: ПОЕТ ОЧИМА ДОЧКИ	612
Д-р В. Трембіцький: МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ СХОДУ (1917-1923). (Продовження, 3)	620

Огляди, рецензії

Яр. Славутич: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИТИКИ ВАЛЕНТИНА БОКОВСЬКОГО	627
Роман Кухар: ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН-ВІЗІЯ	630
ПОВІСТЬ ПРО ЗДОБУВАННЯ ДЕРЖАВИ	631
НЕСКОРЕНИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ ПРОТИ ЦАРЯ ПЕТРА І	633
Д-р О. Соколишин: ТЕРЕН-ЮСЬКІВ, ТЕОДОР — НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОСТІ С. ЛЮДКЕВИЧА	635
— ШЕВЧЕНКІВСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ НТШ У КАНАДІ І ФУНДАЦІЯ УВУ	637

Історичний причинок

— СЛОВО ГОЛОВИ ДИРЕКЦІЇ Ю. ЗАБЛОЦЬКОГО НА ВІДКРИТТІ РІЧНИХ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ	638
--	-----

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

НА ВІЧНУ СЛАВУ ГЕРОЯМ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

СИМОН ПЕТЛЮРА

Офорт мистця Василя Масютини (1884-1955)
«Нотатки з Мистецтва», ч. 19, 1979, стор. 60.

У Свято Героїв

Михайло ОРЕСТ
(1901 — 1963)

ПОВСТАННЯ МЕРТВИХ

День гніву — він настав! Зарокотала
Важка, провісна буря. В небесах
Помчала хмар розбурхана навала,
І сутінь розлилася по полях.

Незнане щось — немов тумани срібні —
Припало ніжно до землі крильми
І в неї входить: таїна незглибна
Під судні довершається громи!

Здригнулася земля — і запах м'яти
Над нею хвилями зашелестів;
З полеткістю вона зідхає, мати,
Ожилих випускаючи мерців.

О жертви зла, замучені, убиті,
Осквернені у гідності своїй,
Настав ваш час! Настав по лихолітті,
Якому лютий спинено прибій.

До всіх яса! На півночі пустинній
Холодні розсуваються сніги,
І воскресають в них останки тлінні
У повноті колишньої снаги.

Кого не врятували нерозрадний
Плач, молитви, ночей безсонних біль,
Тепер вертає чудо можновладне
До рідних міст і до отчинних піль.

В чагарниках, на пустирях, у норах
Скелети коней будяться. Вони
Ворушаться, встають, стрясають порох —
І вже біжать на клич далечини.

І на бігу вдягаючися в тіло,
Їх табуни у таємничій млі
Мчать до воскреслих радісно і сміло,
Щоб їх везти до отньої землі.

О, щастя: знати, що стрівання свято
Заступить тужного розстання ніч,
І риси призабуті розпізнати
Осяяних і дорогих облич!

Позагробовим існуванням сильні
І правдою не нашою міцні,
Вони оновлять, вої замогильні,
Буття основи, темні і тісні,

Щоб стерлися, в непам'яті втонули
Утрат і бід принизливі віки,
І щоб не тьмарили тяжкі намули
Душі найглибші, світлі тайники.

В естві живущих, плоттю обважнілім,
Духовости нової смолоскип
Вони розпалять радісним зусиллям
І в серці збудять аромати лип.

І де був хід, там буде літ співучий:
Біля джерел нескортої води
Розкриється для душ тропа квітуча
До синіх царств магічної звізди. . .

Тремтять, о слуги зла! В несамопитім
Упоєнні, ви мислили: — Нема
Над нас потуги — і тремтячим світом
Перейдем ми, грізні, немов джума. —

І ви топтали приписи і межі,
Ви сіяли порок, розтління, смерть,
Ви лиходійства вавилонські вежі
Підносили зухвало в чисту твердь.

Заглади слухайте ходу залізну:
З могил, з усіх усюд, з усіх чужин
Спішать воскреслі у свою отчизну
На чин нечуваний, визвольний чин!

Бундючний ум у пориванні чорнім
Не вигадася зброї проти них —
Він упаде з владикою потворним,
Що прихилив його до стіп своїх.

Бо засвіти, що довго так терпіли.
Потаєні за тишею запон,
Прорвалися громами влади й сили —
І сколихнули весь земний закон.

І з неба, супроводячи когорти,
Течуть рухливі, світляні стовпи.
І шириться в країні світло горде,
Як благовістя щасної доби.

Враз стрепенулись дзвони: батьківщина
Вітає поворот своїх синів —
І звуків клекотюча хуртовина
Вирує над священним жахом нив.

І на чолі неслівської дружини,
Керуючи квадриг навальний біг,
У блискавичнім леті грізно рине
З мечем сліпучим сам Архистратиг.

Оксана РОМАНИШИН

В ПАМ'ЯТЬ І НА ПРОСЛАВУ ЖІНКИ ГЕРОЇНИ — ЖІНКИ ЛЕГЕНДИ, СЛ. П. КАТРУСИ ЗАРИЦЬКОЇ-СОРОКИ

Знову з України сумна вістка. В четвер, 29-го серпня, 1986 року, у Волочиськах в Україні, по довгій і важкій недужі, на 72-му році життя, закінчила свій тернистий і героїський життєвий шлях Жінка-Героїня — Жінка-Легенда, сл. п. Катруся Зарицька-Сорока, яка ціле своє життя, від наймолодших літ, віддала справі визволення України.

Катрусю Зарицьку я знала ще з молодих літ з Тернополя, бо її родина жила в Тернополі. Її батько, д-р Мирон Зарицький, був професором в Українській Державній Гімназії (мужеській) в Тернополі, де вчив математику і фізику від 1913 до 1927 року. Він учив також і в дівочій Українській Гімназії УПТ «Рідної Школи». Катруся Зарицька і ще дві учениці ходили до мужеської Української Державної Гімназії як т. зв. «госпітантки» (себто, вони мусіли здавати іспити з усіх предметів).

Її батько Мирон був сином священика і народився в Могильниці коло Теребовлі в 1889 році, а помер в 1968 році. Ім'я її матері — Володимира. У своїй родині Катруся одержала високе релігійне й патріотичне виховання.

В 1927 році родина перенеслася до Львова, де її батько був професором математики і фізики у Філії Української Академічної Гімназії, а одночасно він теж учив в Українській Дівочій Гімназії СС Василянок і в приватній німецькій гімназії. За першої московсько-більшевицької окупації Західньо-Українських Земель в 1939-1941 рр. Її батько був професором математики на Львівському Університеті ім. Івана Франка у Львові. Він був відомим науковцем, який написав багато наукових праць (більше пів сотні),

брав участь в різних наукових конференціях і мав контакти з математиками світового імені в Європі, Америці і навіть в Японії. Він теж знав декілька мов. Катруся, закінчивши середню школу у Львові, студіювала на Львівському політехнічному інституті.

З Катрусею Зарицькою я мала знову змогу бачитися, говорити та майже щоденно контактуватися аж в 1936 році на великому процесі ОУН у Львові, на якому польські окупанти судили 23 членів Проводу ОУН на ЗУЗ і рядових членів ОУН. В тому числі підсудних була теж Катруся Зарицька. На тому процесі я була від самого початку, себто від 25-го травня 1936 р., аж до його закінчення 27 червня 1936 р., бо на цьому процесі був підсудним мій рідний брат сл. п. Ярослав Стецько, який був також провідником підсудних цього процесу.

Катруся Зарицька ще з молодих літ (приблизно в 1930 рр.) стала членом ОУН і включилася в боротьбу проти польських окупантів. Перший раз Катруся Зарицька була суджена на Варшавському процесі, що тривав від 18-го листопада 1935 р. до 13-го січня 1936 р. На тому процесі судили 12-ох провідних членів ОУН за атентат на міністра внутрішніх справ Броніслава Перацкого в червні 1934 р., відомого з репресій супроти українців на Західних Українських Землях. Тоді Катруся була засуджена на 8 років тюрми за допомогу в перепровадженні виконавця атентату Григорія Мацейка за кордон польської держави, через гори в околиці Ворохти у дні 5-го серпня, 1934 р. На львівському процесі Катрусю Зарицьку засудили на 5 років тюрми за приналежність до ОУН і працю в розвідчному відділі ОУН.

З упадком польської держави в 1939 році Катруся Зарицька вийшла на волю і повернулася до Львова та знову включилася у працю ОУН. В тому часі вийшла заміж за Михайла Сороку, відомого провідного члена ОУН, який також вийшов був з тюрми. В 1940 році Катрусю знову арештували, тим разом вже московсько-більшевицькі окупанти. В тюрмі на Бригідках у Львові народився її син Богдан. З відступом московської окупації в 1941 р. Катруся вийшла на волю.

Як уже було згадано раніше, то ще на Львівському процесі я мала можливість багато разів зустрічатися і контактуватися з Катрусею. Декілька разів я мала побачення з братом Ярославом під час перерви на процесі. На побачення підсудних з родинами були призначені в будинку суду спеціальні кімнати і за дозволом председателя трибуналу Дасєвіча, та під наглядом і контролею поліції такі побачення відбувалися.

Часом в одній кімнаті було декілька в'язнів, які мали побачен-

ня зі своїми рідними, а якщо побачення мав Степан Бандера, то це відбувалося в окремій кімнаті й лише він був самий. На побачення до Катрусі приходили її мама, батько, а найчастіше бабуня. Пригадується мені такий епізод з одного побачення. Тоді до Катрусі прийшла мама і бабуня і принесли їй недавно куплені мешти, бо вона їх потребувала. Катруся їх зміряла і встановила, що вони замалі. В той час через кімнату переходив президент трибуналу Дасєвіч, почув розмову про мешти і сказав: «Ну, то треба відмінати». На другий день бабуня принесла нові, вже добрі мешти, відмінавши попередні. Ми всі, які пізнали бабуню, дуже її полюбили. В часі побачення мій брат Ярослав часто передавав мені грипси, в яких були доручення і я їх, як поліцей відвернувся, заховувала, виносила на зовнішній світ і передавала по призначенню. Якби мене були на цьому зловили, то зразу були б заарештували, а потім і судили, але я мала щастя, що так не сталося. Одного разу мій брат Ярослав передав грипси, в яких були теж дві мініатюрні знімки Катрусі Зарицької, і сказав їх зберегти. Я їх зберегла і привезла аж до Канади. 15 років тому я зробила побільшення і опісля ці знімки були поміщені в нашої українській пресі, в «АБН Кореспонденс» та іншомовних журналах.

Третій раз мені знову трапилася велика нагода зустрінути Катрусю, але в радісний день — на проголошенню Акту Відновлення Української Держави 30-го червня 1941 року. На письмове повідомлення від мого брата Ярослава, що його принесла кур'єрка, я пішла на вул. Руську ч. 8 на Ринку до залі «Просвіти» і там застала заповнену залю українськими визначними громадянами, та моїми знайомими подругами, та друзями з ОУН, а між ними теж Катрусю Зарицьку, яка чудом врятувалася і щойно була вийшла з тюрми з Бригідок.

Ще декілька разів я зустрічалася з Катрусєю у Львові, але потім наші шляхи розійшлися, бо вони були різні, такі, які нам призначив Всевишній Бог, — і кожний з нас мусів йти своїм шляхом.

Катруся Зарицька далі працювала в ОУН, займаючи високі пости в Проводі. Вона співпрацювала з Романом Шухевичем — ген. Тарасом Чупринкою, була співосновницею Червоного Хреста УПА, який деякий час очолювала. Вона була включилася у двофронтову боротьбу революційного підпілля, а згодом УПА проти німецьких нацистських, а опісля російсько-комуністичних займанців. У вересні 1947 року Катрусю Зарицьку арештувало московське НКВД і її засудили на 25 років тюрем і концтаборів. Вона відбула свій засуд 25 років в тюрмах на північному Уралі, у Владимірській тюрмі та в концтаборі строгого режиму в Мордовії. В

жовтні 1972 р. вийшла на волю, але її не дозволили жити у Львові. Вона жила у Волочиськах аж до своєї смерті. Катрусю Зарицьку-Сороку похоронили на Личаківським цвинтарі у Львові, в родинному гробівці біля її мами Володимири, яка померла 1-го серпня 1986 р.

Анатоль Радигін, довголітній політичний в'язень московських тюрем і концтаборів, у своїй книжці присвячує спеціальну частину українцям, в якій є спеціальний відступ присвячений Катрусі Зарицькій — «Салют політичних в'язнів незламній українці». в якому він між іншим пише: «... Декілька днів після мого звільнення ми разом сиділи у великій дружній компанії за столом, повним достатків, від яких я давно відвик, серед тепла, привітності, квітів і жіночих усмішок. І нараз телефонічний дзвінок. Короткий діалог, декілька незрозумілих фраз, до яких у хаті привикли, і про значення яких допитуватися не годиться. Друг заметушився по кімнаті, вириваючи з ваз квіти, складаючи букет. Я запитливо підніс брови. — «Ну так. Треба зустріти і провести одну даму», — відповів він.

Він зустрів і повів. Я не знав про це. Він зустрів на одному московському дворі й провів на другий двірці пані Зарицьку — Катерину Зарицьку, жінку-легенду, багаторічного в'язня Владимирської в'язниці.

В тюрмі її заставляли працювати в пральні й виводили на роботу трохи раніше від нашої бригади столярів. І от, коли підгонювані вартовими, ми висипалися на асфальтовий двір, перед третім корпусом усі, як на команду підносили очі на вікно пральні. Там уже стояла вона — півсива висока жінка, стояла не усміхаючись і здоровила нас. І всі, українці і литовці, євреї і росіяни, молдавани і вірмени віддавали їй честь. Одні здійсмали кашкета, інші салютували до дашка... і всі мовчки. Конвоїри за кожним разом бачили цей ритуал мовчазний, але відмовчувалися. Адже тишини не порушувано.

Я був у Владимирі 6 років із 10-ти. Три роки я виходив на роботу з тих дверей, і три роки, кожного ранку, у весняному сяйві і у похмурих зимних сумерках, у вузькому вікні, як образ НЕЗЛАМНОЇ стояла жінка, зустрічаючи і проводжаючи нас. А я не зустрів і не проводжав її... я не скоро прощу це своєму другові.

Інший автор, також довголітній в'язень Владимирської тюрми, подає таке: «... я хочу, щоб докладно збагнули, які умови в цій тюрмі і чим ризували українки Зарицька і Дидик, коли передавали мені потайки в камеру куски свого пайкового хліба та допомагали передавати записки в інші камери. Ці жінки ув'язнені від

1947 року. А щоб вийти на волю, від них вимагали лише письмової заяви з осудом своїх переконань та діяльності, — значить вимагали від них тільки публічної зради й нічого більше, а за це обіцяли волю зразу. Але ці жінки не вийшли на волю задля зради, не зрадили, вони вибули свій присуд **ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ**».

Муж Катрусі Зарицької Михайло Сорока, член Крайового Проводу ОУН, був заарештований московським НКВД в 1940 році і засуджений на 8 років тюрми і концтаборів. Другий раз його арештували в 1949 році і вислали на заслання. В 1952 році його третій раз засудили на кару смерті, яку замінили на 25 років концтаборів. Із тих 25 років він відбув 19 років і помер на атак серця в 1971 р. у віці 60 років. Катрусі не дозволили бути на похороні.

Анатоль Радигін у своїй книжці пише так про Михайла Сороку, мужа Катрусі: «... Я ніколи не сидів з покійним М. М. Соро-

кою. Я лише чув про нього і про його життя від сусідів по камерах, яким припала нагода перебувати з ним. Між ними були різні люди: такі, що любили Україну, були рівнодушні до неї, ненавиділи її, але я не пригадую нікого, хто посмів би погано обізватися про Михайла Сороку. Говорили про нього тільки шанобливо, благоговійно. У його приявності неможливо було придумати підлість, висловити гидоту, проявити слабість. Ця людина жила й відійшла з життя мужньо, як лицар, спокійно, як учений, світло, як святий, достойно, як державний діяч. Він міг би прикрасити будь-яку державу і заснувати будь-яку державність. Я вірю, що настануть часи, коли при його імені будуть вставати з місць і стояти мовчки й урочисто, як встають американці при імені Вашингтона, мадяри при імені Кошута, євреї при імені Герцля. Мир його праху!»

Хай ці слова спогаду про Катрусю Зарицьку-Сороку і згадка про її мужа Михайла Сороку будуть замість квітів на її свіжу могилу. Хай українська земля, яку Вона так дуже любила і боролася ціле своє життя, буде їй легкою, а пам'ять про Неї — про Жінку-Героїню — про Жінку-Легенду хай залишиться вічною серед

українського народу та хай буде прикладом до наслідування для молодого покоління, яке буде дальше боротися за визволення українського народу з-під московсько-большевицького ярма, аж доки Україна не стане Вільною, Самостійною і Соборною Державою українського народу!

Хай буде Вічною Славна Її Пам'ять!

Жовтень, 1986 р.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, навітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожн го свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy

München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Питання національного визволення

ЗВЕРНЕННЯ ДО ВСІХ УКРАЇНЦІВ У 70-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Українки і Українці!

Місяць березень — це місяць Тараса Шевченка. Це також місяць початку Українських Визвольних Змагань ХХ сторіччя і одночасно місяць двох національних героїв — ген. Романа Шухевича і його сина Юрія.

Тарас Шевченко закликав не забувати того, що споконвіку наголошували наші предки:

«У своїй хаті, своя правда, і сила й воля».*

І ось, весною 1917 року український народ піднявся на боротьбу за звільнення своїх земель від поневолення. У березні впав у російській імперії ненависний і zdeгенерований царський режим. Почала валитися російська тюрма народів. Тому росіяни заходилися всіма силами втримати своє колоніальне панування над уярмленими націями. Але це лише підсилило у поневолених народів потужні сили до боротьби за своє визволення, до волі і відновлення своїх незалежних держав.

В Україні почалася Національна Революція. Пригадаймо тодішні події, бо розпочата народом боротьба і досі триває, і досі вона ще не закінчена!

До упадку царату і розпаду російської імперії у великій мірі причинилися поневолені народи, а зокрема військові частини, які складалися з українців і були стаціоназовані в Петербурзі, тодішній столиці імперії. Після вшанування річниці смерті Тараса Шевченка у дні 10-го березня, вони масово виступили проти царського війська. Сподівання народу здобути собі волю і власну державу в короткому часі перетворилося у вулканічних розмірів стихію.

Цар Микола II зрікся престолу 15-го березня. І вже декілька днів пізніше в Києві формується перша українська національна репрезентація — Українська Центральна Рада, яка 22-го березня проголосує відозву «До українського народу», в якій було наголошено, що *Україна є «окремою нацією»*.

З перших днів Української Революції в школах почали викла-

* Підкреслення тут і в інших місцях наші — Редакція.

дати українською мовою. Почала творитися густа сітка українських гімназій. За декілька місяців діяли вже 53 українські середні школи. Група старшин під проводом Миколи Міхновського кладе підвалини для української національної армії. У зборах українських старшин і вояків київської залоги у дні 22-го березня, беруть участь 4000 військовиків. На черговій нараді 29-го березня схвалено резолюцію: *«Негаймо приступити до організації власної національної армії, яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й помислити про здобуття повної волі України»*.

Розпочинається також рух за відродження національної Української Православної Церкви. До УЦРади зголошує свою участь група українського духовенства міста Києва. На Великодні свята відбувається Київський єпархіяльний з'їзд, на якому приймають з великим захопленням пропозицію назвати його «Першим Українським З'їздом Київщини». Губерніяльний кооперативний з'їзд під кінець березня перетворюється на могутню українську маніфестацію.

Величезним політичним здвигом стає демонстрація в Києві 1-го квітня з участю 100.000 людей, які несли численні українські прапори. У дні 6-го квітня відбувається Український Педагогічний З'їзд з участю 500 делегатів. Він проходить у великому патріотичному піднесенні. 19-21 квітня відбувається Український Національний Конгрес з участю 1500 осіб. Він доручає УЦРаді творити українську державу. У Почесній Президії З'їзду — український єпископ Димитрій Уманський.

Микола Міхновський з гуртом старшин формує перший український військовий полк. ім. Богдана Хмельницького. По провінціях засновуються українські об'єднання «Просвіта», українські видавництва, українські часописи. 25-го квітня 1917 року в Харкові відновляє свою діяльність самостійницька Українська Народня Партія, а по різних місцях розширює свою діяльність Братство Самостійників, очолене Валентином Отамановським.

Уже в травні шириться по всіх єпархіях України пропозиція скликання Всеукраїнського Єпархіального З'їзду та запровадження українізації Церкви. А в червні ця пропозиція набирає характер вимоги скликання в Україні синоду Церкви.

18-го травня в Києві відбувається Перший Український Військовий З'їзд з участю 700 делегатів — представників від півтора мільйона вояків. Відроджується давня народня формація — «Вільне Козацтво», відбувається Всеукраїнський Селянський З'їзд.

Здавалося, що Українська Революція ось-ось завершиться зформуванням національної держави. Але вороги — російські імперіялісти різних партійних оприділень — пішли в протинаступ на український самостійницький рух. Найперше вони розгор-

тають через свої різноманітні партії колосальну ідеологічну пропаганду проти творення української незалежної держави, підсують марксистські та федералістичні програми.

Державний апарат Тимчасового Правління діє своїми урядовими засобами, щоб не допустити до відновлення української держави. А російська армія паралізує заходи формування українського війська та винищує на фронті уже зформовані українські полки. Російська Церква також гостро поборює заходи організування Української Автокефальної Православної Церкви.

18-23 червня проходить Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд з участю 2500 делегатів, які репрезентують понад 1,7 мільйонів українських вояків і старшин. Хоч з'їзд стояв на національних позиціях, все ж УЦРада, під російським тиском, проголошує свій Перший Універсал, з вимогою автономії в межах російської держави.

У цей час українська національна стихія набирає все більшого розмаху, але відчувається брак провідної національної верстви. 29-го червня у Лубнах нашвидку формується самостійницька Українська Демократично-Хліборобська Партія. А коли проголошено Другий Універсал (16-го липня), який збузнув навіть дуже обмежену автономію Першого Універсалу, то самостійницькі кола під проводом Миколи Міхновського рішаються на збройне захоплення влади в Києві.

Повстання, яке відбулося вночі з 17-го на 18-те липня, пройшло успішно. Однак, опанування Києва не завершується проголошенням суверенності України. Люди в УЦРаді не були готові революційним шляхом творити національну державу.

Проте нація далі посилено організується. 10-12 серпня відбувається Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд з 700 учасниками. Він приймає суто національну програму для шкільництва. 16-го жовтня в давній столиці гетьмана Богдана Хмельницького — Чигирині — відбувається Всеукраїнський З'їзд Вільного Козацтва, в якому беруть участь 2000 делегатів від 60.000 зорганізованих «вільних козаків» і на якому обирають своїм отаманом ген. Павла Скоропадського.

Після перебрання В. Леніном влади в Росії (7-го листопада) і з упадком в Україні влади російського Тимчасового Правління, настає нова хвиля боротьби за волю і власну державу. УЦРада проголошує 19-го листопада створення Української Народньої Республіки, як частини неіснуючої держави, спільної з Росією.

На релігійному відтинку, однак, національні сили діють більше послідовно, бо в листопаді твориться Всеукраїнська Православна Рада, першим актом якої є проголошення грамоти про перебрання влади в Церкві на Україні до часу скликання Собору. Всеукраїнський Церковний Собор розпочинається 7-го січня 1918 року

і відразу займає непримиренну поставу до панування російської Церкви в Україні. Собор закладає основи під Українську Автокефальну Православну Церкву, очолену пізніше митрополитом Василем Липківським.

На поверхню державницького життя висувається тепер Симон Петлюра, генеральний секретар військових справ. Він енергійно формує армію та розгромлює большевицьке повстання в Києві 12-го й 13-го грудня. Але часу мало. 17-го грудня Ленін присилає УЦРаді ультимат Російської СФСР з вимогою капітулювати. УЦРада відкидає цей ультимат. Тоді війська російської держави розпочинають наступ на Україну. В розгарі оборонної війни 22-го січня 1918 року Центральна Рада проголошує IV Універсалом Суверенну Українську Державу. І відразу проливається українська кров в обороні своєї держави. 29-го січня гинуть 300 українських юнаків зі Студентського куреня під Крутами.

Крути стають першим героїчним чином Української Національної Революції XX сторіччя. Однак Симон Петлюра змушений тимчасово уступити, бо УЦРада вирішує проголосити демобілізацію українського війська наказом від 1-го січня 1918 року. Віддали, що залишаються для оборони України — це Гайдамацької Кіш Симона Петлюри, курінь Січових Стрільців Євгена Коновальця і Вільне Козацтво Ковенка. Українські визвольні змагання тимчасово обезсилені, хоч саме розпочалася оборонна війна проти російської агресії.

Війна триває декілька років. З УНР з'єднується Західня УНР, що постає на руїнах австрійської імперії. А коли регулярні війська не встояли, то визвольна боротьба виходить на підпільні методи в СБУ-СУМ. Проти російських завойовників іде роками завзята повстанська боротьба, очолена Братством Української Державности. Визвольну боротьбу проти польських агресорів очолює Українська Військова Організація, а від 1929 року — Організація Українських Націоналістів, обидві під проводом полк. Євгена Коновальця.

Шевченкова велика мрія: «В своїй хаті, своя правда, і сила, і воля» — стала дійсністю, але тільки на короткий час. Українська Національна Революція перейшла у нову фазу — гартування у боротьбі націоналістичної еліти і визвольної націоналістичної організації. Підготовлялася революційна армія.

Черговий етап приходить із відновленням української держави Актом 30-го червня 1941 року. Хоч і ця держава паде під ударами нацистсько-німецьких агресорів, але сотні тисяч освячують її ідею своєю кров'ю в боротьбі з новими займанцями. ОУН під проводом Степана Бандери формує Українську Повстанську Армію, а згодом Українську Головну Визвольну Раду.

І знову в Україну суне лютий ворог — загарбницька Росія. Мос-

калі розгромлюють українські Церкви, очолені митрополитом Андреем Шептицьким і митрополитом Полікарпом. Українська Церква змушена перейти в підпілля, в катакомби, під керівництвом Ісповідника Віри патріарха Йосифа.

Також українське культурне життя опиняється в підпіллі, бо москалі винищують явні здобутки української культури. Постійно відбуваються погроми, скеровані проти українських діячів у різних ділянках культури. Тисячі найкращих доньок і синів української нації опиняються під чоботом русифікації за ґратами, на заслання, на каторжних працях у психіатричних закладах.

Однак знамена Української Революції непохитно віють над народом: *«За Самостійну Соборну Українську Державу!»*, *«Воля народам! Воля людині!»*, *«За Бога і Україну!»*, *«Київ проти Москви!»*.

Хоча Росія тепер і виросла в імперіяльну надпотугу — все ж актив української нації стійко вірить у перемогу Шевченкового заповіту. Під проводом легендарних ген. Шухевича-Чупринки і Степана Бандери та державного політика Ярослава Стецька Українську Революцію реалізують ОУН і УПА. І сьогодні ведеться боротьба на різних відтинках життя нації, бо Росія під владою тоталітарної диктатури Горбачова послідовно веде до повної русифікації та асиміляції України.

Українки і Українці!

Нам необхідно вчитися на прикладах історії, щоб не повторювати помилок минулого. *Нехай грядущий «1917-й рік» не застане нас неприготованими! Будьмо озброєні ідейно, політично і організаційно! Віддаймо всі наші сили на здобуття УССД! Єдино у власній державі зможемо завести демократичний і справедливий соціально-економічний лад.*

Нескорена Україна живе. Національні борці тримають стійко святі знамена: Тризуб і Хрест та синьо-жовтий прапор. Лунає бадьоро: *«Ще не вмерла Україна!»*. Вірмо непохитно в перемогу Української Революції і відновлення Української Самостійної Соборної Держави, Божої волі, правди і справедливості!

ПРЕЗИДІЯ

Світового Українського Визвольного Фронту

Ярослав ГАЙВАС

СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ

(Продовження, 5)

Гончарук-Горновий пластично представив намагання УПА й українського підпілля посіяти і закорінити ці процеси та ферменти серед інших народів. Вже у вересні 1943 р. у своєму зверненні до грузинів Командування УПА стверджувало:

«ГРУЗИНИ!

...Коли спалахнула більшовицько-німецька війна, у Вас не було бажання оборонити нову тюрму народів — Советський Союз. Частина з Вас пішла в національні відділи при німецькому війську. Ви таким чином прямували допомогти розбити свого найлютішого ворога — російський імперіалізм.

Але Ваші надії не здійснилися. Німці, як Ви в цьому наочно переконалися, повели на окупованих ними землях політику поневолення, грабежу й фізичного знищення народів.

Грузини! Не будемо вмирати за німецький грабіж, не будемо вмирати за московський імперіялістичний розбій».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 219)

В заклику до туркменів того ж часу Командування УПА кличе:

«СИНИ ТУРКМЕНІ!

...Німцям потрібна була тільки Ваша кров для їх імперіялістичних завоювань. Німці, як і більшовики, несуть народам рабство й фізичне винищення. Приклад цього — господарювання німців на Україні».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 220)

Заохочене своїми успіхами серед поневолених народів в СССР, які тепер перебували під німецькою окупацією, Командування УПА звертається до черкесів, кабардинців, осетинів, чеченців, адигів, лезгінів, інгушів, а відтак і до узбеків:

**«ЧЕРКЕСИ, КАБАРДИНЦІ, ОСЕТИНИ, ЧЕЧЕНЦІ, АДИГИ,
ЛЕЗГІНИ, ІНГУШІ!**

Сини гір! Досить бути сліпим знаряддям у руках німецького імперіялізму! Згадайте заповіти своїх гордих предків, що загинули за волю Кавказу! Український народ закликає Вас до спільної боротьби з віковичними гнобителями! Створюймо міцний фронт проти експлуататорів людства!

Зі зброєю в руках переходьте до національних відділів при Українській Повстанчій Армії. . . Готуйте сили для загальної революції проти московсько-більшовицької тиранії! Нас об'єднує спільна боротьба під кличами «Воля народам! Воля людині!». . .

Узбеки! Переходьте зі зброєю в руках до українських повстанських відділів. Будемо спільними силами готувати удар по московських імперіялістах».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 220-221)

Не залишає Командування УПА і советських партизанів, число яких постійно зростало:

«ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ!

Ставши на шлях боротьби з німецькими наїзниками, Ви поступили правильно. Не можна мовчати й байдуже приглядатися до того, що діється в Україні та інших окупованих Німеччиною країнах. . . Боротися активно проти гітлерівських варварів — це великий священний обов'язок кожної чесноі людини.

Але, знищуючи існуюче лихо, треба думати про новий кращий лад у майбутньому. Який же мав би бути новий лад, що прийде на зміну німецькій неволі? Чи ж на зміну гітлерівської «Нової Європи» мав би знов повернутися більшовицький СРСР?»

(«Літопис УПА», том 9, стор. 222)

А відтак у дальших зверненнях до них:

«ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ! Тільки всенародним революційним зривом розторожимо гітлерівську тюрму народів — 'Нову Європу' — і сталіновий — СРСР. Тільки революційним шляхом знищимо криваву імперіялістичну війну та побудуємо новий порядок і надійний мир! Геть гітлерівсько-сталінський розбій і грабіж!

ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ! Не йдіть проти народу! Не виступайте проти УПА, яка бореться проти наших спільних поневолювачів — гітлерівських і сталінських окупантів! Приєднуйтеся до повстанських відділів! Хай живе мир і дружба народів! . . .

Складаючи розбійницький союз із гітлерівцями, кремлівські імперіялісти забезпечили німецьку армію хлібом, вугіллям та іншою сировиною. Вони таким чином допомогли перемогти народи Західної і Середньої Європи. . .

...Єдняйтеся з народом, включайтеся в революцію! Спільним всенародним зривом рознесем тюрму народів, зметем з лиця землі народних катів і паліїв війни».

«ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ І КОМАНДИРИ! Українські повстанці не воюють проти синів трудового народу, насильно мобілізованих червоноармійців і командирів.

Українські повстанці знищать тільки більшовицький терористичний апарат — НКВД, партійних верховодів, червоних губернаторів, городоначальників і інших сталінських мерзотників»...

«Український народ уважає більшовиків не визволителями, а звичайними загарбниками, які тільки прикриваються фальшивими фразами 'дружби', 'визволення', 'щастя'... Ось чому український народ рішуче добивається повного відділення від більшовицького Советського Союзу. Відділяючись, український народ закликає до всебічної співпраці й щирої дружби всі народи Советського Союзу на принципах незалежних самостійних держав. Ми також будемо в дружніх відносинах і з російським народом, якщо він, скинувши сталінське ярмо, побудує свою державу тільки на своїх етнографічних землях».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 228-229)

Ці листівки в російській мові мали подвійну ціль: демобілізувати червоних партизан, що їх советське командування наставляло в першу чергу на боротьбу з УПА і українським визвольним рухом, та засівати серед них справжні ідеали вільного життя для їхніх народів і поодиноких людей. Всю цю велику акцію ініціює і розгортає Ростислав Волошин-Павленко, організатор і голова Першої Конференції Народів Сходу Європи в лісах Житомирщини, яка заклала основи під АБН.

Добре ведена акція не могла не мати добрих успіхів серед різних національностей і серед росіян. Гончарук так з'ясовує ці успіхи:

«Поперше, вона запізнала червоноармійців зі справжніми цілями боротьби українського народу, і вплинула на рішучо прихильне ставлення червоноармійців до УПА.

Подруге, вона спричинилася до того, що червоноармійці спопуляризували боротьбу по цілому ССРСР, вони рознесли відгомін про неї у найдаальші закутки ССРСР».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 231)

А ось як виглядали практичні наслідки тієї акції:

«Повстанці, витиснені з лісу переважними силами ворога, відступали через село Нанчілку в напрямі лісу «Стелець Малий». Але тут перетягла їм дорогу ворожа танкетка й обстріляла їх вогнем кулемета, що скоро затявся. Повстанці використали це й підсунулися до лісу. Та саме з цього боку над'їхав відділ червоноармійців. Енкаведисти сподівалися, що червоноармійці заатакують повстанців, та помилилися: червоноармійці пройшли попри повстанців дружно й не зробили на них жодного пострілу. Коли після того енкаведисти питали червоноармійців про причини їх вчинку, червоноармійці заявили виразно: «На повстанців не будемо стріляти».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 231)

Особливу увагу присвятили Командування УПА, Провід ОУН і УГВР справі порозуміння і співпраці з поляками. Декотрі непоін-

формовані як слід у цих проблемах люди пробують представити заходи українських чинників, як переходовий епізод. А це було далеко не так. Це була свідомість, що, не дивлячись на всі дотеперішні конфлікти, нова дійсність вимагає від обидвох народів знайти спільну мову і боротися у спільному визвольному фронті проти спільного ворога — російського імперіялізму та советської системи. Гончарук так представляє цю проблему:

«Сумний вантаж минулого, вантаж ненависти й постійної ворожнечі не дозволив обом народам знайти спільну мову. Навіть тяжкі дні німецької окупації, коли оба народи однаково були гноблені, не зробили якихось серйозних зрушень у стосунках наших народів. Занадто сильно польські імперіялістичні кола отруїли душу свого народу шовінізмом, щоб він (народ) міг так скоро позбутися його, щоб міг звільнитися від впливів цього шовінізму, його думання й дії. УПА, проте, вперто й послідовно переконувала польський народ про потребу не тільки дружнього співжиття, а й найактивнішої співпраці з українським народом. Довго знаходили ці заклики слабкий відгомін. Щойно перед новою загрозою від більшовицького імперіялізму почалося серед поляків протверезіння. Але в ім'я правди, треба сказати, що це протверезіння не наступило зразу й що воно сьогодні ще не загальне».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 233)

Гончарук наводить ряд цитат з брошур та звернень УПА до поляків, а відтак показує, які були наслідки цього. Ці наслідки він ілюструє цитатами з польських урядових еуніціцій. Газета «Нові горизонти», в статті майора польських військ Е.Г., що появилася під наголовком «Коли кінець бандам», жаліється:

«Частина (військова) громадянина полк. Попки прибула до Перемишля під кінець 1945 р. . . Багато має завдань, але найважливіше й основне — боротьба з бандитами (так звичайно, ці агенти висловлюються про УПА — О.Г.).

Що ж, коли військо зустрічає тут велику перешкоду, то на жаль, з боку, з якого треба б сподіватися чогось зовсім іншого. Тією перешкодою є брак співпраці місцевого громадянства з військом».

Чому так діється, що дотепер, не зважаючи на переселення, так багато українців — бандити дістають допомогу в багатьох селах, одержують провідників, постачальників, розвідників, шпигунів, зв'язкових, кур'єрів?

Чому так цієї допомоги не одержує військо від своїх земляків, від громадян, яких боронить?

Гірше!

Чому так багато чесних поляків толерує, коли найгірші укра-

інські націоналісти підшиваються під польське громадянство. Чому не зголошують про знаних їм бандерівців?

(«Літопис УПА», том 9, стор. 237)

І тому не безпідставно Гончарук стверджує:

«Політична акція УПА серед польського народу, ведена з такими зусиллями й послідовністю, привела, нарешті, не лише до переламу в настроях певної частини польського громадянства й війська, не лише з'єднала їх симпатії до боротьби УПА, а й, що саме головне, довела до політичної й військової співпраці УПА з польськими підпільними самостійницькими організаціями та їх збройними відділами. Тим самим голошені УПА ідеї співпраці між народами та їхньої спільної боротьби проти сталінських імперіялістів набрали реальних конкретних форм також на польському відтинку».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 239)

Інтенсивна, плянова, побудована на базі найпереконливіших ідей і принципів акція українського підпілля, а в першу чергу славної на той час УПА, не лише дала позитивні наслідки тоді. Вона створила в якійсь мірі здорову атмосферу між українським народом і його сусідами, з'ясувала спільні цілі тих народів і тим самим побудувала підґрунтя, на якому в майбутньому виросте спільний визвольний фронт цих народів. В той час Москві, завдяки її великої силової переваги та всебічної допомоги західних союзників, удалося придусити ці процеси, але вже не вдалося її задусити, або зовсім їх знищити. І тому не диво, що це насіння кільчитьсся сьогодні на наших очах. Власне, заслуга Горнового на цьому відтинку величезна. Горновий зумів зрозумілими і прийнятливими аргументами для тих, до кого він звертався, представити вагу і глибину самих проблем миру та співпраці між поневоленими та zagrożеними Москвою народами, і вказати на конкретні цілі та великі можливості тієї дружби та співпраці.

А не було це легке завдання. Червона армія і взагалі советська влада розпоряджали величезними засобами, отже силою рівнятися з ними не можна було. Але зате можна було незугарний і нелюдській дійсності, що їх створили червона армія і советська влада, протиставити реальну візію такої дійсності у майбутньому, яка задовольнить усі ці народи і дасть їм найкращі можливості повного розвитку. В 9-му томі «Літопису УПА» є ще інша вельми цікава праця Горнового, яка ще з іншого боку показує його талант. Це праця під наголовком «Про свободу преси в СССР».

Горновий підкреслює в тій праці, що коли з російсько-советського боку тотальна мовчанка про бої з УПА, в яких не раз беруть участь поважні з'єднання червоної армії, то вже в польській пресі

положення інакше. В ній не тільки багато пишеться про це, але попри звичайну червону лайку та пропаганду трапляються в ній правдиві речі. Так само з чехо-словацького боку. Під час рейдів відділів УПА на терени Чехо-Словаччини в 1945 і на весні 1946 рр., в тамошній пресі друкували багато цікавого про ті рейди, а в першу чергу про прихильну поставу населення до УПА і поширюваних нею ідей.

Між іншим, ця ділянка очікує ще на своїх дослідників і на ширші публікації. 13-тий том «Літопису УПА», присвячений останнім рейдам УПА на терени Чехо-Словаччини, тобто у великій мірі успішним продиранням відділів і поодиноких бійців УПА через безчисленні застави і бльокади чехо-словацьких військових з'єднань та різних родів поліційних і охоронних частин на Захід. Та це тільки початок. На цьому відтинку перед українськими дослідниками ще велика, майже піонерська, робота. Як серйозно виглядала ситуація на терені цієї країни в часі рейдів УПА, то це показує хочби такий цитат Горнового з Братиславської газети «Бойовник» з дня 1.VI.1946:

«Нещодавно пробігла всі газети вістка, що Східня Словаччина очищена й що на наших землях немає вже жодних груп бандерівців. В пресі з'явився ряд репортажів, які дали змогу громадськості зорієнтуватися щодо цілей цих озброєних формацій, які більше як рік по війні ведуть завзяті бої проти державної авторитетности польської й радянської держав, а перед кількома місяцями намагалися вплинути на розвиток наших внутрішньо-політичних відносин. . .

«При появі озброєних бандерівських формацій, загальновідомих під назвою УПА (Українська Повстанча Армія), постало найбільше питань про її сучасну діяльність, завдання, політичну спрямованість та про спроможність їхнього діяння».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 254)

З того короткого цитату бачимо, що рейди УПА не йшли намарно, що пляни Командування УПА й УГВР мали правильні й актуальні підстави, а переведення їх у життя давало свої великі наслідки.

Взагалі, стаття Горнового «Про свободу преси в ССРСР» виявляє не лише величезну начитаність і поінформованість її автора у внутрішніх подіях в ССРСР та в тому, що діялося у світі, але також і про вельми справну роботу чинників підпілля і УПА у збиранні джерельних матеріалів та інформацій. Це все, без сумніву, було дуже поважним співчинником у такому значному продовжуванні їхньої боротьби й успішности їхніх акцій. Читаючи дані й факти, що їх подає Горновий, запізнаючись з його цитатами, не

раз прямо важко повірити, що те все він і такі як він мали до своєї розпорядимости у лісах і підземних бункрах, та все підпілля. Бо якраз завдяки тому цілий інформаційний апарат УПА і підпілля міг з успіхом протягом довгих років виконувати поставлені йому завдання. Ці завдання на кінці своєї статті Горновий з'ясовує дуже широко:

«В такій обстановці величезні завдання покладаються на нашу підпільну пресу, єдину народну пресу в ССРСР. Наш обов'язок — зробити з неї міцне знаряддя боротьби проти сталінських поневолювачів і експлуататорів. Наш обов'язок — в найглухіші кутки занести революційне слово правди, дати його пригнобленим масам, запалювати їх ним на священну боротьбу за визволення. Наш обов'язок — перед усім світом показати в правдивому світлі не тільки сталінську пресу, а й увесь сталінський колоніально-експлуататорський лад, всю злочинну антинародну політику сталінських вельмож. Наш обов'язок — на сторінках нашої підпільної преси, наших підпільних видань нещадно викривати сталінську брехню, щоб не лишити з неї й каменя на камені».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 270)

Дві антиісторичні аномалії

Сьогодні в нікого немає найменшого сумніву, що Другу світову війну спричинили і свідомо викликали два державно-політичні чинники: гітлерівська Німеччина і советська Росія. Без цих двох чинників, без їхніх махінацій і злочинних намірів такої безглуздої і жорстокої світової війни взагалі не було б. В дотеперішніх світових політичних комбінаціях ще не дозрів час, щоб цю незаперечну правду сказали відповідальні світові чинники «на весь голос і на весь світ». Одначе історія буде безоглядною. Вона виявить, засудить і поставить під стовп вічної ганьби ці дві сили за те, що вони спричинили стільки лиха, стільки терпінь, стільки матеріальних шкод і знищили десятки мільйонів людей, а увесь людський рід поставили над пропастью з метою штовхнути його і його розвиток далеко назад, або принаймні зіпхати його на бездоріжжя.

Методи, що їх увели ці два чинники у ту війну, також не мають собі рівня. Як знаємо сьогодні, коли у світ приходили інформації про ці методи, про знущання над невинними людьми, про морди тисяч і соток тисяч людей — цим інформаціям не йнято віри. Світ, а головно Європа, пережили до 1939 р. багато воєн. Були ці війни криваві, жорстокі, бо війни завжди жорстокі, бо у воєнних умовах жорстокі людські нахили мають особливо пригожі можливості для вияву, але те, що показала Друга світова війна, світ

не бачив. Це все було очевидним запереченням дотеперішнього історичного розвитку в житті народів, особливо народів Європи, і в їхніх стосунках між собою.

З історичної перспективи видно дуже виразно, що ці дві антиісторичні ідеології і ці два способи життя, протиставні європейським народам, причинилися співвирішально до заіснування усього того, що тепер є. Чи було це в національному характері німецького й російського народів? Напевно, що так, хоч як це сьогодні вони пробують заперечувати. Бо коли б цього не було в характері цих народів воно не сталося б. Доктрини німецького расистського нацизму й російського не менш расистського большевизму мусіли вирости на якомусь ґрунті, їх мусіли прийняти люди і в їхнє ім'я чинити те, що зробило Другу світову війну неповторним пороком в історичному розвитку народів світу. Расистський нацизм і російський большевизм є таким чином під кожним оглядом запереченням дотеперішнього розвитку європейських народів і величезним кроком назад в дотеперішніх процесах і тягlosti того розвитку, яке створило підґрунтя для вияву найгірших людських і національних елементів.

Європа ХІХ століття — це Європа боротьби за здійснення волі. Процеси в тому напрямі йшли по двох паралельних магістралах: національного визволення одиниці. «Весна народів» 1848 р., хоч не завершилася відповідними успіхами, але потрясла Європою і зрушила її в напрямі до національного визволення. Боротьба за людські права в різних країнах Європи розвивалася різними шляхами, питомими для цих народів. Два останні острови невільництва — панщина в Австро-Угорщині і кріпацтво в царській Росії — продовж нецілих п'ятнадцять років після «Весни народів» відійшли до ганебного минулого.

Закінчуючи на цьому короткий перегляд духової, політвиховної і інформаційної діяльності ОУН-УПА-УГВР протягом близько десяти років у найважчих умовах наперед німецького, а відтак большевицького підпілля, мусимо ствердити, що інституції і люди на цьому відтинку понад всякі сподівання, виконали своє завдання. Ми переглянули тільки деякі писання п'яти авторів, і з тієї маленької частини виконаної праці ми бачимо їхній величезний вклад у визвольну боротьбу, в українську політичну думку і в її розвиток та визрівання. Без того вкладу ми були б значно вбогіші, а наші вигляди на перемогу були б далеко не такі, як вони на цьому відтинку є тепер.

Величину й успіхи тієї ділянки пізнаємо докладніше, коли порівнюємо їх із тим, що на цьому самому відтинку роблено і зроблено, наприклад, в добі Визвольних змагань 1917-1920 рр. З цих

часів ми маємо в порівнянні з добою ОУН-УПА-УГВР тільки незначні проблиски і початки такої роботи. Не легко є ставити різні гіпотези, але без сумніву треба б ствердити, що коли б у роках 1917-20 духова, політвиховна й інформаційна ділянки стояли принаймні близько до того, що було в 1943-1950-ті роки, тоді вислід першого етапу, тобто Визвольних змагань 1917-20 рр. виглядав би зовсім інакше.

Могло здаватися, що тому великому рухові вперед стриму не буде. Але, як це вже не раз бувало в історії народів, нагло прийшов величезний відступ назад. Різні причини були для цього і ще багато часу промине, заки вони повністю будуть виявлені й усвідомлені. Що ж допомогло тим реакційним, чорним силам перемогти — сьогодні нам зовсім ясне й очевидне: дані народи в зарані відомих внутрішніх перемін не здавали собі справи, куди ці переміни заведуть, і не протиставилися їм, а навпаки: для тимчасових користей навіть загравали з ними.

Російський більшовизм і німецький расизм, заперечивши тотально усе минуле, втратили ґрунт під собою, а через те були засуджені на різні екстреми. А тому, що ці екстреми були пов'язані з величезним розмахом і месіяністичним самовпевненням, вони в короткому часі довели до вирощення двох державних потуг, які, запаморочившись першими легкими здобутками і очолені маньяками, зважилися «завойовувати світ».

Однаке це тільки частина правди. Щоб дійшло до будови Біломорського каналу на кістках десятків тисяч людей, щоб дійшло до жорстокої смерті мільйонів невинних людей у сибірській тайзі та «під стенкою» ЧеКа, ГПУ, НКВД, КГБ, щоб дійшло до мільйонів замордованих голодом в 1932-33 рр., щоб дійшло до Вінниці, Катиня й десятків подібних масових гробів, щоб дійшло в середині Європи до неймовірних гітлерівських злочинів — мусів пройти великий процес бруталізації суспільства і бестіялізації людини. Той процес почався 1917 р. розстрілами ЧеКа і судами над політичними противниками, які завжди кінчалися смертю. А світ мовчав... А дехто навіть вірити не хотів!

А коли роззухвалені «будівничі комунізму» розкулачували, тобто мордували й засиляли на повільну смерть на Сибір сотні тисяч і мільйони селян, їхніх жінок і дітей — світ знав, але мовчав... Та не лише мовчав!

Над могилами мільйонів погиблих лютою смертю з голоду селян президент Рузвельт визнавав СРСР і підписував з ним договори. А вільна, демократична преса наважувалася категорично заперечувати, що мільйони гинуть з голоду, бо того вимагали їхні короткозорі політичні і фінансові інтереси. Для червоної Москви було яс-

ним: усе вільно. Але не лише Москві це стало ясным. Гітлер з таким прикладом перед очима вважав, що все пройде йому безкарно. Бож у своєму всезнайстві він, впевнений у свою перемогу, хизувався вже наперед, що історія забуває переможцям, бо переможців не судять. Коли замикали очі на неймовірні злочини Сталіна, то чому йому не робити це саме? Європа опинилася в кліщах двох архизлочинців і за помилки її провідників прийшлося розплачуватись її народам. А український народ і його земля стали головним тереном зазіхань і ударів цих двох нелюдів і створених ними систем.

Затримати в тій ситуації рівновагу оцінок і висновків для української людини, а зокрема для її провідників, вимагало межевої моральної снаги, видержливості і холодного, перспективного інтелекту. На щастя, українські революційні провідники доби Другої світової війни виявилися на тій висоті, що її вимагала від них ця трагічна історична доба. Ось що пише про гітлерівську Німеччину і советську Росію та переплетення їхніх стосунків підпільний автор О. Бродовий у статті «До генези українсько-німецької війни 1941-1944 років»:

«Німеччина завойовувала землі Советського Союзу як життєвий простір для свого народу; Сов. Союз — ішов далі слідами російських самодержців, що змагали запровадити в Європі й у світі свій власний «істинно-християнський» лад і розширити кордони імперії. «Дранг нах Остен» і похід проти «гнилої Європи». Гітлеризм під прикриттям знищити ворога культури й цивілізації — більшовизм, а більшовизм із фразами соціального визволення світового пролетаріату та знищення його ворогів — фашизму й капіталізму. Обидва — продукти своїх середовищ, не накинени ззовні: здегенерований германізм і наслідник вибухливих із форми православ'я, панславізму й «народнічества», давніших масок московського імперіялізму. Німеччина й СССР — імперіялістичні потуги, що їхній історичний розвиток виявляє одинокі в розвої людства сплетення — це, каже французький історик Мішле, фатальне подружжя, що його взаємини виявляються чергуванням розлучених зближень і кривавих ударів. Два партнери, які у бігу століть один одному давали стимул і клались під ноги колодою, були найближчими друзями і найлютішими ворогами, давали перспективи на буйне розростання і стелилися темною могилою. Один одному ставали спонукою до найвищих польотів і найболючішого занепаду в духовому й суспільному житті, до світлих перемог і прикрих невдач, до високого добробуту й чорної нужди. Німеччина й Сов. Союз — це теза й антитеза».

(«Літопис УПА», том 8, стор. 264)

Як бачимо, Німеччина і Росія — це неначе ілюстрація до марксівської «єдності суперечностей». Німеччина і Росія — дві потуги,

що в конфлікті і в співпраці висять Дамоклевим мечем над народами Європи. Чи вони воюють, а чи кооперують — вони толочать європейські народи. І тому ці народи не мають вибору: коли вони хочуть жити і бути собою, вони мусять протиставитися цим силам, тобто збудувати між ними третю силу, яка змогла б поставити їм успішний спротив і була тривалою противагою до них.

Не мав вибору й український народ між цими двома силами: *він мусів протиставитися обидвом*. Це був ні люксус, ані нереальний розрахунок. Це була життєва konieczність!

Друга світова війна показала нам «нагий», нічим неприкритий характер цих обидвох сил. Хоч як вони різні між собою, але однакові їхні цілі! Їхні цілі виростили з двох сталих величин: їхнього геополітичного положення та їхнього характеру. А їхні методи, методи, що їх застосували і вживають більшовики на протязі всього свого існування (а гітлерівці під час Другої світової війни) є тотальним запереченням того, до чого змагають народи, і протиставленням усьому тому, чого прагне людина. І цим вони є виломом з лінії розвитку людського роду, такою яскравою аномалією, що її аж ніяк передбачувати не можна було.

Німецька сліпота

В той час, коли російсько-советська система вміє використати всі роди і відтінки засобів між нелюдською жорстокістю, перфідною винахідливістю та маневровістю, німецько-гітлерівська система вміщалася своїми методами між неменшою жорстокістю і холодною методичною калькуляцією. А калькуляція, якою холодною і рафінованою вона не була б, не була в силі врахувати всі елементи й рушії, що порушують людину і життя народу. І в тому була засаднича слабкість німецької політики, і взагалі німецького поступування.

В цьому короткому розгляді німецької політики та поступування в Україні під час Другої світової війни ми не будемо спинятися на німецьких жорстокостях. Томи вже понаписувані на цю тему, а дальші томи будуть ще написані, бо ті жорстокості ще невичерпні як проблема і як історичні факти. Ми займемося коротко німецькими оцінками українського чинника, їхніми висновками і побудованою на цьому німецькою політикою.

Коли б ми хотіли знайти одне слово чи наголовок до цих німецьких оцінок, висновків і поступування, то мабуть найповніше віддало б це все таки слово «сліпота». Німці у своїй великій масі відзначалися тією неймовірною сліпотою. Це розпочиналося від

тих, які у всьому покладалися у «фюрера» і на його — як вони говорили — «пророчу передбачливість»; тих, що просто відмовлялися критично оцінити його поступування і його режиму, а кінчається на тих, які ним були засліплені, і просто виконували його доручення, або ще гірше — з глибоким переконанням брали участь у найбільш рафінованих жорстокостях і мордах. Брали участь, стріляючи невинних людей на львівських пісках, або в Бабиному ярі в Києві, або в таборах смерті, а чи даючи накази до того рода злочинів, чи виконуючи помічні функції у них. Правда, німці мають велику перевагу над росіянами та іншими їхніми національними співробітниками у застосовуваних ними жорстокостях, бо вони після війни насправду зжахнулися того, що вони чинили. Тільки маленька частина німців відмовчувалася, а ще менша в скритості свого духа схвалювала те все. Росіяни у своїй людській масі, а чи мільйони членів компартії злочинів своїх і своїх попередників не засудили. Дуже характеристичним під цим оглядом був славнозвісний звіт про сталінські злочини, що його зложив на XX З'їзді компартії тодішній генсек Нікіта Хрущов. Бо в звіті проявився такий характеристичний цинічний момент, що його аж ніяк поминути чи забути не можна: Хрущов засуджував Сталіна за його злодіяння проти членів компартії, але він мовчав про всі ті злочини, що їх партія разом зі Сталіном поповнила проти мільйонів і мільйонів людей та проти цілих народів.

В оцьому розгляді ми будемо опиратися тільки на матеріялах, опублікованих в 6 і 7 томах «Літопису УПА». Вивчення й використання усіх інших відомих і доступних матеріялів про німецьку політику і німецькі злочини проти українського народу очікує на дослідників, які тій проблемі присвятять значну частину свого творчого життя. Для нас в даному разі важливе пізнати, як німці, а особливо їхні керівники бачили тогочасну визвольну боротьбу українського народу.

Ми знаємо, що очманілі до безглуздої крайности своїм расизмом, німці не розуміли почувань і потреб інших народів та людей. Так само, як большевики, які побудували цілу свою систему на «науковому» матеріялізмі, так і гітлерівці на такому самому «науковому» расизмі побудували свою доктрину і всю свою практику. Через фальшиву призму того «вчення» вони бачили своє довкілля і всі інші народи у зовсім фальшивому світлі. А тому, що вони вважали себе надрасою, під кожним оглядом кращою від усіх інших, досконалішим народом і кращими людьми, то зовсім логічно, що вони мусіли недоцінювати інші народи і інших людей. Їм, засліпленим, не могло поміститися в голові, що інші люди в багатьох відношеннях їм дорівнюють, а в багатьох інших перевищують. І тому їхнє ставлення до всіх інших було таке, як ми його

знаємо, а їхні невдачі й поразки вони вважали припадком, непорозумінням, одноразовими помилками, а не органічним наслідком того, що інші народи були не тільки їм рівні, але і в різних випадках перевищали їх. Вони аж ніяк не могли допустити думки, що вони перевищують інші народи тільки деякими своїми прикметами. Власне на цьому виростали їхні фальшиві оцінки, а на них фальшива політика, фальшиві наміри і пляни, що врешті-решт довело до їхньої неминучої катастрофи. Вже перший звіт високої і нібито компетентної установи командного штабу з 22-го травня 1942 року, що поміщений у 6-му томі, найвиразніше вказує на те. Звітодавець того штабу стверджує: «У Рівному група Бандери посідає численні фабричні забудування та мешкання. Там відбувається вишкіл міліції та переводяться зібрання... Учасникам вияснюється, що йдеться про визвольну боротьбу України проти Німеччини... Міліціонерів школять не лише військово, але й політично... Їм вияснюється, що німців очікувано як визволителів, а вони виявилися поневолювачами. «Здавалося б, що кожен, хто був у той час в Україні і бачив життя та події, не міг заперечити тих основних фактів, що їх подавано на вишколах та на зібраннях. Однак цей самий звітодавець, який так вірно звітує, одночасно зовсім фальшиво оцінює ті очевидні факти. Він пише: «Таким чином, перекрученням фактів агітується проти Німеччини» («Літопис УПА», том 6, стор. 44-45).

(Продовження буде)

МОСКВА ШУКАЄ ДІЯЛОГУ З ВАТИКАНОМ

Згідно з повідомленням німецького католицького пресагенства (КНА), бажання Папи відвідати Литву створює проблеми, як заявив шеф советського пресового агенства «Новості», Валентін Фалін. «Їх однак можна розв'язати», — сказав він.

Советський уряд є у принципі за діалогом з Ватиканом і тим самим акцептує дипломатію відвідин. У кожному випадку знайдеться відповідь на бажання Папи відвідати переважно католицьку Литву. Фалін однак не міг сказати, коли ця можливість стане дійсністю. «Треба найперше вичекати довше заплановану візиту советської делегації на чолі із Горбачовом у Ватикані», — мовив він.

А те, що може бути вислідом советсько-ватиканських розмов, Фалін сформулював незграбним жартом: «Після довгих дебат Ватикан і Москва знайдуть розв'язку, що Бог сотворив світ, однак під проводом комуністичної партії».

Павло ШЕВЧУК

кол. в'язень концтабору Авшвіц, ч. 154979

ЧОМУ СВІТ МОВЧИТЬ

(Закінчення, 4)

На засіданні Державної Ради 2-го листопада 1946 р. посол Вінцент запитав, як Рада оцінює справу д-ра Навія, професора судової медицини, який прийняв на прохання німецького уряду в квітні 1943 року функцію експерта в дослідженнях трупів польських старшин, відкритих в катинських лісі біля Смоленська.

Якщо ці людські тіла є трупами з 1940 р. або із зими 1940 на 1941 роки, тоді злочинцем є московська сторона. Якщо ж ці трупи є з осені 1941 або 1942 р., — тоді виконавцями того морду є німці. Беручи під увагу клімат, це питання може бути вияснене на основі поступу розкладу тіл. Трупи з весни 1940 р. переходили б діяння тепла в літньому сезоні 1940, 1941 або 1942 рр. Трупи ж з кінця 1941 або із 1942 р. проходили б цей процес тепла лише літом 1942 р.

Державна Рада вважала, що обговорення тієї трагічної справи не є предметом її нарад. Рада має, як сказано, зайняти своє становище до таких трьох точок: відношення п. Навія до цивільної і військової швейцарської влади перед його виїздом; чи п. Навій одержав від німців заплату, а чи п. Навій погодився на працю під примусом, що суперечило б кодексіві гонору женецького професора?

Відповідь на ці три питання маємо в докладному звідомленні найкращого спеціаліста судової медицини проф. Навія, яке голова Державної Ради відчитав уривками зі звіту проф. Навія. «Обставини приневолили мене перервати мовчанку, до якої, на мою думку, хоч в цій справі до мене зверталось багато осіб, можуть мати претенсії лише поляки. Але поведінка п. Вінцента зобов'язує мене подати публічно деякі вияснення до цієї справи».

«Пригадую собі, як тільки німці віднайшли могили, в яких були тисячі польських воєнно-полонених старшин, помордованих на їхню думку московським НКВД, польський уряд в Лондоні, як і німецький і польський Комітети ЧХ жадали від Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві перевести прослідження на місце злочину. Тому, що проти цього виступила Москва, німецькі санітарні чинники, щоб вчинити волю поляків, вирішили доручити цю справу Комісії експертів, представників судової медицини,

по одному із кожної неутральної країни, не заінтересованої безпосередньо в цьому ділі. Москва, зіритувавшись стараннями поляків, зірвала з ними дипломатичні відносини, про що мене поінформував мін. Фреліхер, швейцарський посол в Берліні, до якого я зголосився зараз після приїзду до цього міста. Це було вночі 22-го квітня 1943 р., коли д-р Штайнер з Женеви, лікар німецького генерального консуля, спитав мене, чи я не поїхав би в понеділок 26-го квітня як експерт у справі Катиня. Я тут признаюсь, що я ніколи не скривав свого ворожого наставлення до німців вже від 1914 року, а зокрема після 1933 р. з причин фашистівської політики німецького уряду і небезпеки для Швейцарії. Можу подати вам багато доказів на це. В першій хвилині я відмовився від такої пропозиції і про цю справу говорив я з багатьма важливими особами з урядового середовища. Мені було звернено увагу на те, що не йдеться тут про прислугу німцям, але про сповнення слушного домагання поляків, які бажали мати оцінку незаінтересованої сторони і хотіли устійнити список помордованих старшин, бож відомо що москалі завжди відмовлялися подавати список полонених Міжнародньому ЧХ, про яких уже від довшого часу не було відомостей. Коли д-р Штайнер звернувся до мене вдруге, я прийняв пропозицію, бо вважав, що не можна відмовитися від співпраці в розшуках за правдою під претекстом, що можу наразити себе на конфлікт одної із воюючої сторін, оскаржених в особливо брутальнім злочинстві і не згідним з сучасним воєнним кодексом. До речі, тоді я не знав про склад експертів, ані про те, що мене чекало і що я мав просліджувати та подати свій осуд».

В дальшому, проф. Навій стверджує, що він одержав згоду і повновласті від швейцарських військових і федеральних властей. Повідомив він також декана свого університету, якби ні тоді, ані пізніше цьому не спротивлявся.

В дальшому, у своєму звіті проф. Навій писав: «Видається мені, що п. Вінцент побоюється, чи не одержав я як гонорар німецького золота. Ні, я не одержав і не бажав жодної заплати від німців, як теж і від поляків. Також не знаю, хто поніс кошти подорожі експертів комісії. Чисто з моральної точки погляду, я ні від кого не вимагав якоїсь винагороди чи то грішми, а чи в іншій формі. Коли якась країна знівечена потужними арміями двох своїх сусідів, коли народ довідується про морди біля 10,000 своїх полонених старшин, які не зробили жодного проступку, лише стали в обороні своєї держави, коли цей народ хоче знати, в яких обставинах його сини погинули, було б дуже непристойно вимагати заплати за подорож на місце злочину та старання відкрити заслону цього ганебного і жорстокого злочину».

«Пан Вінцент хоче вмовити в мене — писав далі проф. Навій, — що я робив це під натиском геіштапо, яке теж ніби мало, перешкоджати нам у праці. Це неправда. Не знаю, чи була поліція

між тими особами, які нас приймали або були з нами як лікарі, перекладачі, секретарі, журналісти, водії автомашин і т.д., але ручаю вам, що всі праці експертизи ми проводили цілком свobodно. Я не спостеріг ніякого натиску на мене чи моїх колег. Обговорювали ми проблеми і дискутували між собою свobodно, в неприсутності німців. Я мав свobodу рухів як в Катині, так і в Берліні. . . Двох з поміж нас знали російську мову і при їх допомозі я міг розмовляти з селянами і полоненими советськими жовнірами. Ми теж мали зв'язок з польським ЧХ, і ці люди співпрацювали з нами при ексгумації тіл із головним завданням утотоження помордованих. Ми самі свobodно переводили автопсію десяти трупів, які були видобуті на наших очах з глибших верств ще не заторкнених збірних могил. Ми теж свobodно диктували протоколи автопсії без жодного впливу чи вказівок німецьких лікарів. Цілком незалежно ми прослідкували більше сотні трупів зараз після того, як їх на наших очах, витягнуто з гробу. Я особисто знайшов в одязі одного із замордованих цигарничку з написом «Козедьськ», а в мундурі іншого пачку сірників з фабрики Орел, себто з цих сторін, де містилися три відомі табори полонених. В судово-лікарських дослідках трупів ми звертали особливу увагу на товщеві переміни шкіри і внутрішніх органів, на зміни в кістках, на процес розкладу тіла і на інші знаки, що допомогли нам устійнити час смерті. Чашка голови поручника, яку аналізував дуже старанно проф. Орсос в моїй присутності, показувала так далеко посушені переміни, що на основі наукових праць, писаних по відношенні до цієї теми, ніяк не можна було припускати, що смерть наступила пізніше, як найменше три роки взад. Після дослідів могил і трупів, всі експерти зібралися в п'ятницю по полудні 30-го квітня 1943 року, щоб обговорити спільно пляни протоколів. Лише лікарі брали участь в тій дискусії, і то цілком свobodно. Зредагований проект протоколів доручено мені в суботу 1-го травня, в год. 3-ій над ранком. Я подав кілька завваг, зажадав кілька змін і доповнень, що змістя було прийняте до уваги. Не знаю, чи завваги і доповнення, які подав д-р Марков з Болгарії, були подібно як мої узгляднені в протоколах, але в моїй присутності він підписав наш протокол у суботу 1-го травня біля полудня і я вас запевняю, що він тоді не вносив жодного спротиву».

«Не знаю я, — звітує далі проф. Навій, — чи міг він поступитись якомусь примусові зі сторони властей своєї країни перед тим, як виїздив до Катиня, чи під час того, коли відкликав свій підпис, будучи оскарженим в коляборації з німцями, коли заявив, що він був примушений Гештапом до цього. Запевняю вас на тім місці, що він не був до нічого примушований під час праць комісії, в якій був учасником. Крім того, в моїй присутності він переводив автопсію одного трупа і свobodно диктував протокол, копію якого я маю сьогодні».

«Підписуючи разом із дванадцятьома експертами наш звіт з 1943 року, я не робив жодної прислуги німцям, а тільки польському народові і правді. Зрештою, цей протокол займає лише 5 сторінок грубого на 331 сторінок звітномлення із знімками, що німці проголосили у справі Катиня. Пан Вінцент є адвокатом в Женеві й знає добре, що не у всіх країнах Європи — так, як на щастя в нас у Швейцарії — респектується права людини, яка шукає правди, без огляду на ідеологічні чи політичні тенденції пануючих».

Відчитавши цей звіт, голова Державної Ради п. Пікот заявив, що «Рада і ми всі згодні з ідеалом науки та моральним ідеалом нашої країни, щоб вчені завжди шукали правди дорогою пильних дослідів. Якщо болгарський проф. Марков діяв дійсно під впливом, то не можемо твердити, чи це було в часі експертизи під впливом німецьких багнетів, а чи це було три роки пізніше, у його країні, під впливом московських багнетів».

Ця заява й опублікування звітомлення проф. Навія на форумі швейцарського парламенту — це не абиякий політик послови швейцарського парламенту, вислужникові Москви. Поволі світ пізнає, якого партнера він має і як з ним треба поводитись. Тут страху немає і не повинно бути, бож мораль й ідеал народу, тим більше поневоленого народу, завжди буде стійкіший і сильніший за атоми. Західній світ повинен сьогодні цінити і допомагати тільки Силі народів, які спротивляються шантажам, брехні, застрашуванням та психологічному теророві; теророві, що його формує Москва і ширить сьогодні по цілому світі. За маскою приємної усмішки «уложеного і цивілізованого» Горбачова, жоден західний журналіст не догляне цього терору, а тому я пропоную тим журналістам дечого повчитись ще сьогодні від Данілова. А він напевно скаже вам: «дивись на усміхнене лице, але теж пильно слідкуй за порухом нервів, які точніше виявляють думки усміхненого лица. Запам'ятайте теж слова Хрущова, який під час гостини сказав: 'а все ж таки ми вас угробимо!'».

Праці польського Червоного Хреста

Найголовніша засада вишколу воїна-бойовика — це знищити в першу чергу найбільш небезпечний і загрозливий об'єкт. У війні стріляєш до ворога, що найближче підходить до тебе. Як українці на території України зносили жакіття німецької окупації і взяли зброю у свої руки, так само зробили поляки на своїх землях. Життя під німецькою окупацією приносило щоденно лихо, тому й народ щораз більше ненавидів ворога. Таке саме наставлення до німців та ненависть росли і в Польщі. Тому нічого дивного, що після німецького звітомлення про відкриття могил в Катині, ця вістка до глибин потрясла усім польським народом і поділила

його опінію на два табори; одні, які бачили щоденну жорстокість окупанта, не вірили німецькому звідомленню і твердили, що це трюк пропаганди; другі, дещо розсудливіші, припускали всілякі можливості, бож вони знали й московські жорстокості. До цієї другої групи польського суспільства належав д-р Маріян Водзінський, старший доцент відділу судової медицини і проф. Ягайлонського Університету в Кракові. Він теж був заприсяженим експертом судової медицини апеляційного суду в Кракові і на тім становищі вдержався аж до грудня 1944 р. Він був членом підземної польської організації З.В.З., а від 1943 р. в А.К.

Д-р Маріян Водзінський (пишу його прізвище українською вимовою) був в характері судового лікаря при комісії польського ЧХ в Катині і я згадую про нього дещо більше. Між іншим, керівником відділу судової медицини при Ягайлонському Університеті в Кракові був проф. Ян Ольбрихт, якого німці в червні 1942 р., здається, арештували і запроторили до концтабору в Авшвіці. Там я, як теж інші мої друзі, з ним особисто познайомилися. Пізніше він десь загинув.

Не буду тут зупинятися над враженням і дискусією польського народу, сини якого перебували в полоні в ССРСР, бо такі події відомі нам дуже добре. Найкраще дати тут скорочене слово докторові Водзінському: «З делегацією польського ЧХ виїхав 14-го квітня 1943 р., мій колега відділу судової медицини в Кракові д-р Т. Прагловскі. Після повернення оповідав мені, що коли приїхав до Катиня, то могили ще не були цілковито відкритими і покривали їх молоді 3-4 пневі сосонки. На цій основі треба судити, що могили ці були копані більше ніж два роки перед тим, отже в часі, коли Катинь знаходився в руках большевиків. Він теж сказав мені, що під час його побуту серед відкопаних трупів, він пізнав тіло свого університетського товариша в ранзі капітана, що відкинуло всілякі сумніви у те, чи в цих могилах знаходяться помордовані польські старшини.

Після Великодня 27-го квітня 1943 р., захопивши зі собою потрібне приладдя і фотографічний апарат «Ляйка», я разом з іншими членами помічного персоналу ЧХ виїхав до Варшави, а звідси, 28-го квітня 1943 р., із делегацією головного комітету польського ЧХ і з братом ген. Сморовінського ми відлетіли до Смоленська. По короткій зупинці німці відвезли нас автомашинами до помешкань технічної комісії польського ЧХ в селі Борок, за катинським ліском.

У хвилині, коли я прибув до Катиня, вже було ексгумовано і поховано в братній могилі ч. І. групу польських старшин в числі 310 тіл, а окремо в двох могилах були поховані тіла ген. Богатеревича і ген. Сморовінського. Всі вони були викопані з могил ч. І. Цілковито відкритими були могили вже означені числами 1, 2, 3, 4, так, що поверхня землі знята і видно було верхню верству покла-

дених тіл, а таку саму працю вже було розпочато на могилах означених ч. 5, 6, 7. Образ великої маси тіл в одязі польських старшин потряс до глибини усіх присутніх.

В тому ж часі прибула міжнародня лікарська комісія, яка переводила свої праці. Учасни в її аналізах я особисто ще не міг брати з причин великого нервового потрясіння. Я був в характері тихого обсерватора.

Після від'їзду міжнародньої комісії, я довідався вже з преси про вислід слідства і зміст протоколів».

В дальшому д-р Водзінський докладно описує працю комісії польської ЧХ, якої завданням було в першу чергу утотожнення тіл помордованих. Адміністративно всією роботою керувало двох старшин німецької польової жандармерії, а нагляд над усіма працями досліджень мав проф. д-р Бугц, зв'язковий до німецьких начальних властей. В більшості випадків при тілах знайдено особисті папери, виказки, візитні картки, письма, часописи, і т.д., що у великій мірі було помічним для утотожнення особи і також часу смерті. Відкриті тіла були нумеровані так само, як окремі конверти з документами знайденими при них, і поховані у спільних братніх могилах. Всі документи, письма, військові відзнаки і відзначення були дуже докладно провірювані в лябораторії, що містилась в окремім домі, і там сортовані до відповідних конверт. Там, крім німецьких експертів, працювали теж члени польського ЧХ і технічної Групи. Треба зазначити, що при відкопуванні тіл в могилах знайдено багато револьверових гільз, як і на берегах гробів, що стверджувало обставини і факти розстрілювання старшин над гробами. Між помордованими знайдено одну жінку і комісія ствердила, що це було тіло пор. лет. Левандовської, одинокого полоненого-жінки в Козельському таборі. Так само знайдено тіла пор. К. і капітана Биховця, яких з першою групою вивезено з Козельська з початком квітня 1940 р.

Всі праці ексгумацій й автопсій тіл було перервано в перших днях червня 1943 року із санітарних причин та з огляду на гарячий клімат і з цим пов'язані труднощі.

Німецька пропаганда намагалась якнайбільше і найуспішніше використати справу Катиня для своїх цілей і замішання серед польського громадянства, а найголовніше внести це замішання і недовір'я в кола альянтів, особливо в гущу англійського народу, уряд якого «опікувався» й інтересувався долею Польщі. Слушними були протести польського уряду в Лондоні, щоб німці не «жирували» на трагедії польського народу, яку намагалися використати для своєї пропаганди. Треба однак об'єктивно ствердити, що трагедію Катиня німці ставили перед очі світу в правдивому світлі і старалися «вткати в голови» західнім демократам, головню Англії, з яким партнером вони мають до діла. В тім часі цих демократів ніяк не зворушили великі тисячі в бестияльський спосіб

помордованих в'язнів у містах Західньої України, в червні 1941 р. ані помордовані жертви у Винниці. У в'язницях Львова була замордована вагітна жінка з розпореним животом, а в інших жінок відтяти груди, виколени очі; розп'яті і прибиті цвяхами до стіни святилики, — гори трупів в кожній келії під стелю, а між ними садистично знівечене тіло Юрка Шухевича, рідного брата нашого легендарного Провідника і Командира УПА Романа Шухевича ген. Чупринки. Автор цих рядків, в суботу 28-го червня, 1941 р., сам і з іншими друзями, які сьогодні ще живуть, оглядав ці макабричні образи по коридорах і келіях в'язниці при Лонцкого у Львові і сам розпізнав Юрка, з яким 1936 р. здавав вступний іспит на Ветеринарію Львівського університету. Чотири роки пізніше забув, мабуть, про це й сам през. Рузвельт, стискаючи в Ялті руку Сталінові — ініціаторові й наказодавцеві цих страшних і жорстоких мордів. Чи ж після того, людина християнин, може стриматись від крику з глибини душі: О, Господи, Господи! Коли ж наступить кара?! Доки триватиме мовчанка?! А тяглість цих мордів, шантажу і терору в інших формах продовжується до сьогодні під наказами Москви та її лідерів.

В дальшому напрямку своєї пропаганди, німці дозволяли й самі аранжували відвідини Катиня — місця злочинів, міжнародними акредитованими журналістами, полоненими старшинами польської армії, полоненими англійськими й американськими старшинами, які перебували в їхніх старшинських таборах полонених.

Серед старшин з німецьких таборів для полонених поляків до Катиня були делеговані дипл. полк. Моссор, відомий воїнам УПА з часу переговорів УПА-АК 1947 р., який вислав свої звідомлення Командирові польських збройних сил і пор. рез. Н.Н., судовому прокураторові. Знання німецької мови і прочитання наукових праць проф. Бугца дозволили пор. Н.Н. нав'язати з ним ближчий контакт під час праць в Катині. У своєму звіті він пише: «В той спосіб, мимо того, що я був полоненим, зумів я знайти спільну мову з проф. Бугцом, що дозволило мені виконати моє завдання. Проф. Бугц трактував мене як правника, якби свого молодшого колегу і дуже радо відповідав на всі мої питання, а часто й сам звертав мені увагу на особливості при ексгумації трупів, які я міг недоглянути. Він пішов так далеко, що дозволив нам самим вибрати з гробу довільне тіло і переводити докладні оглядини. Почуваюсь до обов'язку зазначити, що проф. Бугц зробив на мене враження людини науки, яка не підлягає політичним впливам і свою працю виконує дуже сумлінно та згідно з найкращим знанням. Свої переконання я спираю на порівнянні його експертиз відносно вигляду трупа (ступінь муміфікації), мундирів, знайдених при тілах документів, пострілу куль в чашку голови і т.д., як теж на основі системи праці при ексгумації, яких він сам доглядав. Він був дійсним спеціалістом такого діла. Дуже важливим для мене було

устійнення часу, як довго тіла лежали вже поховані. І тут вповні мене переконують спостереження і експертиза проф. Бугца, який, беручи до уваги умовини терену і склад ґрунту, його вологости і т.ін., прийшов до висновку, що тіла лежали в ґрунті найменше 2 роки».

Ці ствердження, як теж багато інших доказів, як документи, записки, спомини, письма від і до родин та дати часописів знайдених при тілах, без жодного сумніву вказують на це, що морди виконано весною 1940 року.

Дуже інтересним фактом до тієї справи є ще й таке: в складі делегації серед англійських старшин, що були вислані з нім. таборів до Катиня на оглядини трупів, був американець (німці тоді подавали лише псевда англо-саксонської делегації до Катиня) полк. Г. Ван Вліт, молодший, який не дуже то радо хотів їхати до Катиня. Його теж німці не виявили і не ужили його особи для цілей своєї пропаганди. Після звільнення з полону полк. Ван Вліт прийшов до США 5-го травня 1945 р. і шеф штабу армії ген. Я. Л. Коллінс наказав йому поїхати до Вашингтону і зложити звіт із поїздки до Катиня. Звіт цей відібрав заступник шефа штабу ген. Клейтон Біссель і наказав полковникові тримати все в таємниці. Звіт звучав: «Початково, коли німецька преса подавала справу Катиня, я думав що це хитро спрепарована німецька брехня, в цілі розбиття альянтів. Я теж був переконаний, що німці втягнувши мене до справи Катиня, будуть робити всі заходи, щоб я повірив їм, що злочин виконали москалі. Я рішився за всяку ціну не підлягати цим впливам. Роздумував я над цим дуже довго і врешті прийшов до переконання, що німці говорять правду і всі факти представляються так, як німці описують, вони не брешуть. Всілякі обставини, мої вражіння коли я звідував гроби, стан одержимундирів, а зокрема чоботи переконав мене, що ці старшини не жили вже від давна, в іншому випадку одяга була б більше зношена. Взявши це все під увагу, я примушений внести заключення, що це все зробили росіяни. . .»

Справа, одначе, не була таємницею. Відомість про цей звіт дійшла, якоюсь дорогою до політичних кіл США і посол Г. Г. Дондеро вимагав від військових чинників опублікування цього документу. З початку Військовий департамент відмовився, мовляв. . . «з огляду на міжнародню ситуацію, . . . справа дуже делікатної натури і т.д.». Після вибуху війни в Кореї справу публікації відновлено і посол Я. Д. Льюдж вніс аргументацію, мовляв, комуністи в Кореї мордують наших полонених військовиків так, як були помордовані польські старшини в Катині. І це багато помогло. Але, що ж виявилось? Згаданий звіт, від 1945 року, десь пропав і загальна опінія та преса пов'язували це з аферою А. Гісса.

В ситуації натиску публічної опінії, ген. Флойд Л. Парке, шеф військової інформації,

щоб він подав вдруге свій звіт, який щойно у вересні 1950 року був опублікований. Ціла та справа набрала великого розголосу в США і дійшло до створення Конгресової Комісії по розгляді справи мордів Катиня на початку Другої світової війни.

Конгресова Комісія, основана осінню 1951 р., працювала 9 місяців над тією справою і на основі документів, свідчень і протоколів ствердила безсумнівно винним СССР за ці bestialьські морди.

А що ж далі увесь світ на це? Я хочу вірити, що вже не довгий час, коли вільні народи Західного світу пізнають джерело всього сьогоднішнього лиха і надійде скоро час розплати.

І. ГЕЛЬ ВІДБУВ СВОЄ УВ'ЯЗНЕННЯ

(«Свобода») — Український політичний в'язень советських карних таборів Іван Гель в половині місяця січня 1987 року закінчив своїх 15 років перебування в концентраційному таборі і на засланні та повернувся до свого родинного Львова, де живе тепер з дружиною Марією та 22-літньою дочкою Ольгою.

І. Гель, активний член українського руху опору, від 1960 року був засуджений на цю високу кару за «протисовєтську агітацію та пропаганду» на підставі 70 статті кримінального кодексу СССР. Його арештовано в 1972 році під закидом поширювання самвидавної літератури.

І. Гель перед останнім присудом відбув вже три роки в примусових таборах праці в Мордовії від 1966-1969 року, також за поширювання самвидавної літератури. 9-го грудня 1970 року він промовляв на похороні підступно замордованої української мисткині Алли Горської в Києві.

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ЩИРА БЕСІДА

Питання: Я знаю з власного досвіду, що захоплення свободами вільного світу за якийсь час побуту на Заході поступово слабне. Минуло вже чи не десять років, як ви живете на Заході. Чим змінилися ваші погляди на тутешні обставини від поглядів, які склалися у вас одразу після приїзду на Захід?

Відповідь: У цьому світі нема нічого сталого. Ще Аристотель сказав: «Усе тече, усе змінюється». Отже, й людські погляди можуть мінятися. Тим більше, що й самі об'єкти спостережень зазнають змін.

Скласти собі об'єктивний погляд про щось, а надто про політичну систему можна лише тільки після тривалого спостереження. За роки мого перебування на Заході я здійснював таке спостереження і, безперечно, маю зараз куди більше досвіду, що помагає краще розуміти усі плюси й мінуси Вільного світу.

Порівнюючи два світи — комуністичний Схід та демократичний Захід — я, як і перше, вважаю людянішим та вільнішим світом Західний світ, хоч і цей світ не є ідеальний, і створені людьми (хай і вільними!) відносини не є ідеальні.

Саме це й спричинює негативи Вільного світу. Свобода висловлювання поглядів — свобода слова й свобода преси — сама по собі не створює умов для поширення їх та формування громадської свідомості. Формування громадської свідомості повністю залежить від тих середовищ, які до цього формування беруться. Обставини у Вільному світі так склалися, що поступово формування громадської думки монополізувало одне середовище, і це середовище виявилось ліберально-нігілістичним середовищем. Це спостережено в США, і в цьому напрямі йде монополізація формування громадської думки і в інших країнах Заходу. Яка остаточна мета цього середовища, що монополізувало й монополізує формування громадської думки у демократичному світі, сказати важко. Але можна констатувати (ствердити), що це середовище уміло використовувати расові національні та соціальні проблеми у суспільстві, досягаючи при цьому успіху на виборах тих політичних діячів, які заступають інтереси не виборців, а інтереси середовища формування громадської думки. Діяльність середовища формування громадської свідомості сприяє і забезпечила ліберально-

формування громадської думки обернулося в Америці на могутню політичну силу, яка скидає з посад президентів, сприяє обранню своїх ставленників і диктує їм внутрішню та зовнішню політику. Це середовище встановлює критерії й оцінки для всіх соціальних, національних, політичних та релігійних явищ та подій у світі. Воно може дискредитувати будь-кого та будь-що, хто так чи інак перешкоджає його плянам.

Аналіз діяльності цього середовища свідчить, що в інтереси цього середовища входить поширення комунізму у світі та практикованій комуністами геноцид прозахідних елементів у кожній нації. Тобто інтереси цього середовища прямо протилежні інтересам Вільного світу. В Америці вони суперечать інтересам Америки та американського народу.

Таким чином, необмежена свобода породила силу, яка знищує свободу й демократію, забезпечуючи перемогу антиамериканських сил у світі.

Безперечні позитиви Вільного світу створили свою протилежність — силу, яка нищить Вільний світ. Найнаочніше це видно у сьогоденній Америці в атаках на американських захисників Вільного світу з боку середовища формування громадської свідомості та обраних заходами цього середовища конгресменів США.

Питання: Як ви коментуєте такий погляд, висловлений паном Епштейном з Торонта щодо справи Дем'янюка: «Чи буде Івана Дем'янюка визнано винним чи невинним, на українську громаду в обох випадках ляже тавро, бо у Треблінці були охоронці українського походження?»

Відповідь: Я не знаю, чи були українці в Треблінці, але я знаю, кого нацисти звали українцями.

Після полонення мільйонів советських солдатів у 1941 році, які не хотіли воювати за сталінський рай, гітлерівці стали знищувати їх у таборах голодомором. Полонені у цих таборах не діставали навіть сотої частини порції для нормального людського існування і вмирали тисячами. Коли до таких таборів приходили вербувальники, вербувати «охочих» до так званих «українських» *Hilfs-Abteilungen* (допоміжні відділи), то зголошувалися полонені усіх національностей. Щоб бути зарахованим до такого відділу, доброволець мав бути дужчий від інших полонених, приречених на смерть. Отож, до цих так званих «українських» *Hilfs-Abteilungen* належали люди багатьох національностей. Але, якби вони були навіть виключно українцями, чи можна назвати цих людей «військовими злочинцями»? Їм ніколи не говорили, що вони мають робити. Вони знали тільки, що вони рятувалися від неминучої смерті. Вони погоджувалися на співпрацю із займанцями під примусом смерті.

У нацистських таборах до такої співпраці примушувалося також гебреїв. Але ніхто не зве їх «воєнними злочинцями». Вони були жертви жорстокої та немилосердної системи. У таборі смерті Бухенвальд, наприклад, катом був гебрей на прізвище Козельчик. Його судили в Ізраїлі й визнали невинним, як людину, що була примушена вішати своїх співтаборян.

Хіба поведінка Козельчика та інших гебрейських поліцаїв кладе тавро на гебрейську громаду?

На мою думку, коляборанти — змушені чи добровільні — були серед усіх національностей, окупованих гітлерівцями, як рівно й більшовиками. Відомо, наприклад, що серед «працівників» совєтського Гестапо — НКВД — було певне число гебреїв, факт, визнаний Симоном Візенталем у його спогадах «Убивці серед нас». Так неже ж цей факт кладе тавро на гебреїв узагалі?

Після спокійного, неупередженого та безстороннього розгляду, відповідь буде «ні»!

Згідно ж із міркуваннями п. Епштейна відповідь була б «так».

Чи його підхід до цього питання справедливий? Чи такі міркування можуть сприяти налагодження стосунків між народами?

На мою думку, його міркування культивують ненависть, національну ворожнечу, а також несправедливе таврування невинних.

Передрук за «Ш.П.»

ПОВІДОМЛЕННЯ

Діловий Комітет для вшанування 1-ої річниці смерті Голови УДП, ОУН, АБН сл. пам. Ярослава Стецька, повідомляє українське громадянство, що в суботу, 11-го липня 1987 року у Мюнхені, відбудеться відкриття і посвячення пам'ятника на могилі сл. пам. Голови, а пізніше святкова академія на прославу Великого Сина України.

Про докладніші дані врочистостей будемо своєчасно інформувати.

Діловий Комітет запрошує українське патріотичне громадянство до численної участі.

Діловий Комітет

В 1000-ліття Хрещення України

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Інформаційна довідка

(Закінчення, 2)

У плян цієї статті не входить виклад загальновідомих, зрештою, подій 988 р.

Скажу лише, що, на мою думку, акція запровадження нової віри хоча в основному й була проведена «згори», але мала опертя і в певній частині народу, куди християнство прийшло «знизу».

Якщо хрищення в самій столиці Руси, Києві, пройшло без особливих інцидентів, — коли не рахувати, що юрба бігла за скинутим у Дніпро ідолом Перуна, благаючи: «Видибай, боже!», та що частину киян довелося зганяти силоміць, а ще інша частина розбіглася по лісах і степах, — то оподаль від столиці, особливо на півночі держави (теперішня Росія) народ чинив спротив, так що Володимир послав свого дядька Добриню разом із тисяцьким Путятю, щоб ті наvertsали на християнство за допомогою зброї.

Це можна почасти пояснити відмінністю етнічного середовища (словени новгородські це не те, що поляни), а також і тим, що християнство ще не мало своїх прихильників чи вірних серед населення.

Російський історик Сергій Соловйов подає переклад Іакимівського літопису, де розповідається про події в Новгороді. Довідуємося, що новгородці присягалися боронити до кінця свою віру, розкидали міст і виставили проти Добрині катапульти («пороки»). Очолювали спротив верховний жрець Богомил Соловей та тисяцький Угоняй. Путята підступом захопив Угоняя, а народ зруйнував церкву, яка вже раніш існувала в Новгороді, ще перед тим новгородці замордували жінку Добрині. Але коли Добриня запалив місто, новгородці піддалися. Наслідком цих подій виникла приповідка: «Путята хрестив мечем, а Добриня вогнем».

На двадцяті роки XI ст. припадає «поганська реакція», яка охопила частину Польщі, де правив тоді Мешко Другий, Норвегію, звідки конунг Олаф Святий мусів тікати до Києва (Астрід, жінка Олафа Святого, та Інгігерд, жінка Ярослава Мудрого, були рідні

сестри), а також північно-східню частину володінь Київського князя, себто ті землі, на яких пізніше зформувалася Московська держава.

Роллю князя Ярослава в подоланні цієї «поганської реакції» ще належить висвітлити нашим історикам.

Під 1024 роком «Повість временних літ» подає: «Того ж року повстали волхви в Суздалі. . . Був м'ятеж великий і голод по всій країні. . . Як почув Ярослав про волхвів, прийшов у Суздаль. Захопивши волхвів, одних прогнав, а інших стратив».

Те, що сам князь Ярослав мусів наводити порядок у Суздалі, свідчить про не аби який розмір повстання. Проте, оскільки Суздаль була розташована на фінській етнічній території, не можемо мати певности, що то були слов'янські волхви, чи може фінські шамани.

Під роком 1030 «Повість временних літ» згадує поганське повстання в Польщі: «. . . і був м'ятеж у землі Польській: повставши люди повбивали єпископів і попів і бояр своїх. . .»

Далі розповідається про сутичку з ним Яна Вишатича. Прибічники волхвів забили християнського священника: «. . . вони ж утекли в ліс, забивши тут Яневого попа. . .»

Скінчилося тим, що Ян велів повісити волхвів на дубі, де їх з'їв ведмідь.

Автор літопису нарікає на тих «нетвердих у вірі», особливо на жінок, а на закінчення розповідає як дійсний випадок мандрівний сюжет, пристосований до боротьби з волхвами: «Такий волхв з'явився при Глібі в Новгороді. Промовляв до людей, удаючи з себе бога, обдурих мало не все місто, запевняючи буцім то наперед знає все, що трапиться».

Народ пішов за волхвом, з Глібом (Святославичем) і єпископом лишилася тільки дружина. «. . . Гліб же взяв топір під плащ, підійшов до волхва і запитав:

— Чи знаєш ти, що з тебе трапиться і що сьогодні до вечора? . .

— Знаю все. І сказав Гліб: — А чи знаєш ти, що з тобою буде сьогодні? — Чудеса великі сотворю. . . А Гліб, вийнявши топір, розрубав його».

Дозволю собі зробити відважне припущення, що слов'янські жерці поганських держав Мацлава і Крута спілкувалися поміж собою і могли мати певний зв'язок із повстаннями волхвів на території Київської держави.

В середині XI віку, після смерті короля польського Мешка II (1034) розповсюдилося на всю територію Польщі кероване Мацлавом повстання проти християнства. Католицькі священники, «достойні кращої смерті» були порубані мечами, а «достойні гіршої

смерти» — побиті камінням. У Мазовші, під захистом лісів і болот, поганська держава Мацлава протривала біля п'ятидесятьох років.

Також не бракувало поганських повстань і на землях південних слов'ян: у Каринтії — за Хотимира (VIII вік), у Хорватії — у VIII віці, у Сербії й Болгарії — в IX віці.

Якщо в більшості слов'янських країн боротьба проти християнства вибухала знизу, з народніх надр, то в Чехії антихристиянський рух пов'язаний з постаттю княгині Драгомири (початок X віку), яка протидіяла введенню християнства. Легенда приписує їй убивство свекрухи — святої Людмили; за її ж нібито намовою її син Болеслав забив свого брата, а її старшого сина, Вацлава святого. Згідно легенди Драгомира змушена була тікати в Хорватію, де розкрилася земля і поглинула її.

Але поганство трималося в Чехії поруч із офіційним християнством аж до кінця XI віку, коли князь Бржестислав Молодший — за свідченням чеського хроніста Козьми Празького — «вигнав з країни усіх волхвів, ворожбитів і ясновидців, а також спалив і викорчував у багатьох місцях гаї, що їх народ уважав священними. Бржестислав оголосив війну проти забобонних ритуалів, що їх виконувала частина селян, які все ще лишалися напівпоганамі, і, убиваючи тварин біля криниць, приносили їх на жертву «злим духам». Хроніст оповідає, що Бржестислав заборонив похорони за поганським обрядом. Ця війна проти паганізму припадає на роки 1092-93 і наступні. Не думаю проте, щоб ця боротьба дала багато наслідків: адже цей самий Козьма Празький в наступному розділі признається, що язичництво серед селян «існує й досі» (Козьма писав свою «Хроніку» в роках 1110-1125).

Та найупертіший опір чинили християнству балтійські слов'яни. Бож це був типовий випадок християнізації «збоку»: запровадження нової віри для німців було претекстом для соціального та національного поневолення слов'ян.

Якщо за Карла Великого та його найближчих спадкоємців охрищені слов'ян з-над Ельби трактували так само, як інших васалів імперії, а з непідлеглими слов'янами воювали з метою підпорядкувати їх державі й охристити, то від Гайнріха I починається політика винародовлення слов'ян. Не відстають і дрібніші володарі: 939 року граф Герон підступом забив тридцятьох слов'янських князів. . .

Тому слов'яни використовують кожну нагоду, щоб визволитись з-під німецького поневолення або завдати німцям дошкульного удару.

При нападах мадярів на Баварію (перша половина X в.) слов'я-

ни — на цей раз ободричі в союзі з велетами — виступають проти німців.

Особливо успішне повстання було 983 року, коли імператор Оттон II зазнав поразки у війні з арабами. (Про це буде докладніша розповідь у розділі про храми і статуї).

Від початку XI віку поганська держава велетів існує як союзна держава Священної Римської Імперії. Такий стан триває до 1018 року, коли велети вторглися в землі ободричів, чий князі були васалами Імперії ще від часів Карла Великого. Племена ободричів і вагрів прилучаються до велетів — вибухає повстання. Наступного 1019 року об'єднані сили німців і данців саяк-так приборкали повстання, але боротьба не припинилася.

1035 — імператор Конрад вступає з військом у слов'янські землі.

1036 — нове вторгнення і поразка слов'ян.

1045 — війна слов'ян з імператором Гайнріхом III.

1056 — велети оточили величезну німецьку армію, загнали її в сліпий кут над Лабою і одним із її допливів — і знищили. Маркграф Вільгельм поліг у битві. Вістка про поразку так вплинула на імператора Гайнріха III, що він з розпачу помер. Проте велети не використали перемоги: в їх державі почалася громадянська, точніше — міжплемінна, війна, спрямована проти найсильнішого в державі племені радарів. Вельми слушною здається мені думка польського історика Казимира Ваховського, що причиною першости радарів у союзі був культ релігійний: якщо Тітмар вважає святинню Радогощі за головну святинню слов'ян, то Адам Бременський називає Ретру (більшість дослідників схиляється до погляду, що Радогощ і Ретра — те саме місто) метрополією слов'ян. З громадянської війни держава велетів вийшла поділена на частини й ослаблена.

1066 року, ободричі знову повстали проти своїх християнських князів і їх німецьких зверхників. Вбито князя Готшалка, замордовано єпископа Яна, і голову його відвезено в Ретру, — на дарунок богові Радогосту. Також взято і спалено Гамбург (це було друге слов'янське збурення Гамбургу, — перше доконав Мстивой наприкінці X сторіччя). На чолі повсталого народу стає Крут, син Гріна, один з найталановитіших полководців і державних мужів в історії слов'янства. Якщо боротьба західних слов'ян за свою національно-релігійну незалежність нагадує нашу козаччину, то Крута можна порівняти з Богданом Хмельницьким. Але Крут гине 1093 року, зраджений власною жінкою.

Тим часом, німці, ще 1067 чи 1068 року, помстилися на радарях за смерть єпископа Яна: спалили Ретру і знищили храм Радогоста, разом зі статуєю бога, а на священному коні його повернувся з походу єпископ Бургард.

Відтоді релігійним центром слов'янства стає Аркона на острові Рюгані (чи, по-німецькому, Рюгені) з храмом бога Святовита.

Поділені на кілька дрібних князівств-державок, землі ще не охрищеніх слов'ян стають об'єктом експансії з трьох боків: з заходу — німці, найбільшою мірою сакси, з півночі — данці, зі сходу — поляки.

Частину слов'янського помор'я завоював був ще Болеслав Хоробрий, але влада його не була міцною і довго не протривала. На початку XII віку Болеслав Кривоустий повторив це завоювання. У жорстокій війні поморян подолано: 18 тисяч забитих, спалені дощенту городи, поля, засіяні непохованим трупом, переселення поморян у глибину Польщі — такий був наслідок перемоги Болеслава Кривоустого. Польський історик Казимір Ваховський наводить опис сплюндрованого Помор'я з життя св. Оттона Бамберзького.

Цей опис нагадує Велику Руїну з козацьких літописів. . .

Болеслав Кривоустий, мабуть, зрозумів, що після цієї масакри не випадає посилати на Помор'я польських місіонерів. Спочатку він звернувся до єпископа Бернардо, еспанця з походження, який не стільки думав про навернення поган, скільки про прийняття мученицького вінця. З таким наміром він прийшов у город Волин (інші назви: Юмна, Юмнета, важливий торговельно-піратський центр, що був, за свідомством Адама Бременського, та Гельмольда найбільшим слов'янським містом і одним із найбільших міст усієї середньовічної Європи). Отже, Бернардо прибув до Волину у жebraцькому рам'ї і почав проповідувати-страшити народ карою свого всемогутнього Бога. Волиняни поклонялися богові Триглаву, що йому був присвячений священний стовп. Коли Бернардо заходився той стовп рубати, юрба побила його, але жерці визволили єпископа і випровадили з міста. Тоді Болеслав Кривоустий звернувся до Отто, єпископа Бабенберзького, себто Бамберзького. Отто прибув на Помор'я 1124 року. Перш за все він переконав прийняти хрест мешканців Щеціна, який вважався «матір'ю городів поморських», подібно, як наш Київ «матір'ю городів руських». Далі Отто навернув на християнство Волин, Камень, Колобрег та інші міста Помор'я.

Потрійну срібну голову щецінського Триглава, бога неба, землі й пекла, Отто вислав у дарунок папі. Дальша доля цієї голови, на жаль, невідома. 1125 року єпископ Отто повернувся до Бамбергу, а наступного року на Помор'ї вибухла пошесть, і жерці легко переконали народ, що це — помста зраджених старих богів. Тоді щецінці й волиняни, поруч із християнськими церквами, побудували нові язичькі контини, молячись однаково ретельно і в тих і в тих. Цей недовгий період мирного співіснування християнства з поганством можна вважати найяскравішим випадком двоєвір'я в усій історії християнізації слов'ян.

Року 1127 єпископ Отто знову вирушив з Бамбергу — навертати двоєвірців.

Враховуючи небезпеку нової інтервенції Болеслава Кривоустого, народ скорився. На честь єпископа Отто треба сказати, що він задовольнив прохання щецінців і дозволив не рубати священного дуба...

Місто Ретру, що протягом століть було центром слов'янського паганізму, року 1121 ще раз спалив імператор Лотар — і то з такою німецькою акуратністю, що воно взагалі зникло з лиця землі.

Проте твердження російського академіка Н. Державіна, що, мовляв, «точное его (города Ретри — I. K.) местоположение неизвестно», звучить досить дивно. Ще дивніше приміщати це місто на морському узбережжі, як це роблять В. В. Іванов та В. Н. Топоров у книзі «Славянские языковые моделирующие семиотические системы». Чейже німецький археолог Шухгардт 1922 року провів розкопи Ретри й Аркони, а згодом опублікував книгу про наслідки розкопів.

Можна сказати, що XI і XII сторіччя — це доба боротьби не на життя, а на смерть між німецько-данськими хрестоносними лицарями та слов'янськими язичниками.

Адже саме наприкінці XI віку Західня Європа, якщо можна так висловитись, рушає в хрестові походи.

В середині XII століття, коли сили німців і данців виявилися невистачальними, щоб знищити центри паганізму західніх слов'ян, папа виряджає проти них стотисячну армію хрестоносців.

Армія складається з німецьких (сакси), данських, польських та чеських лицарів. 1147 року слов'яни розгромили хрестоносців у морській битві біля Любеку — цю битву оспівав наш земляк Олексій Толстой у поемі «Боривой», — але суходіл був цілковито спустошений.

Року 1151 німці зруйнували святиню міста Велегош (Волегош); Альбрехт Ведмідь успадкував Бранденбурзьке князівство і знищив храм Триглава поблизу цього міста.

Могутня колись держава велетів покололася на дрібні князівства і перестала відігравати будь-яку роль у спротиві німецько-християнській експансії. Держава ободричів то підпадала під владу князів, які провадили онімеччення й християнізацію, — такими були Готшалк (середина XI віку) та його син Гайнріх (останні роки XI віку — початок XII), або звільнялися від них — і тоді поставала поганська реакція. Наймогутнішим із поганських володарів був вищезгаданий Крут, за часів якого подолані сакси змушені були платити данину ободричам.

Останній ободрицький князь-поганин, Ніклот, загинув 1160 року. А останній центр слов'янського паганізму — Аркону — спа-

лив данський король Вальдемар Великий у 1168 році. (Ім'я Вальдемар він дістав на честь свого прадіда, великого князя Київського Володимира Мономаха).

Тоді ж були знищені храми богів Руевита, Поревита і Поренута на острові Рюгені. Польський археолог Вітольд Гензель у праці «Середньовічна Слов'янщина» подає, за німецьким істориком Шюнеманном дані про германські (франконські, сакські та німецькі, данських не враховано) військові виправи проти слов'ян від 789 по 1157 рік. Усього відбулося 170 виправ, з них приблизно 60 закінчилися рішучою перемогою германців, а 20 — повною поразкою. (Вітольд Гензель, названа праця, розділ «Озброєння», стор. 451).

Християнізація слов'ян тривала п'ять сторіч і закінчилася прилученням більшості зі слов'янських племен до загальноєвропейської християнської культури. Меншість, що протистала християнізації, або загинула у боротьбі, або була знищена переможцями, які на місці городів і сіл залишали саму спалену землю, або, нарешті, підпала денаціоналізації і творить тепер етнічний субстрат німецького народу.

Лишилися також деякі окремі острівці паганізму, що зберігали століттями давню віру. Одним із таких острівців було місто Мценск в Орловській області.

Михайло ОРЕСТ

КИЄВУ

Твого я не чую гомону,
О місто величне моє, —
Лише в ароматі спомину
Серце потіху п'є.

Ти послане нам і позначене
Дотиком вишніх крил;
Був перший твій камінь освячений
Любов'ю надземних сил.

Дар безлічі весен і осеней
Ще приймеш, як вічності син,
Ще ранок, живий і росяний,
Відродження — прийде він!

Пронизана світлами білими,
Щастя твого далечинь
Присниться мені, спочилому
По втомі земній. Амінь.

Євген КРАМАР

ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ

(Продовження, 2)

Особливо це стосується тих випадків, коли хрестоподібні знаки не в комбінації з іншими елементами орнаменту, а окремо, ніби спеціально. А так подані значки також є на черняхівських речах²⁷.

Серед черняхівських пам'яток трапляються т.зв. хлібці — глиняні вироби, за формою подібні до хліба. Немає сумніву в культовому призначенні цих хлібців, а на них також є хрестики²⁸. Тут, отже, рельєфніше виступає релігійний, християнський мотив хрестоподібних зображень. Як вже говорилося, черняхівська культура покривала майже всю територію України, а також деякі суміжні землі. Але хрестоподібні зображення, в тому й зазначені хлібці трапляються у тих місцях, де жили переважно давні українці. Показово, що зображення черняхівських хрестів мають аналогію в пізніших речах доби Київської Русі, перейшовши в народне мистецтво українців. Це свідчить про належність черняхівських речей з хрестоподібними зображеннями також і пра-ццям українців.

Особливу увагу привертає поховальний біритуалізм черняхівців; тобто практикування двох способів поховань померлих: спалювання трупів і покладення їх у землю²⁹. Така подвійність притаманна всьому ареалові черняхівської культури впродовж всього її існування. Давні українці і всі інші слов'яни, а також германці й інші народи дотримувалися обряду трупоспалення. А от сармати практикували лише трупопокладення, тому наявність у черняхівців обряду трупопокладення здебільшого відносили на рахунок сарматів та їхнього впливу на інших черняхівців. Однак поховальний обряд на відміну від інших компонентів культури вельми консервативний і дуже важко піддається модифікації, а тим більше цілковитій зміні (заміні). Він безпосередньо пов'язаний з релігійними уявленнями і, як правило, змінюється лише разом з ними. Сармати, звичайно, визначали поховальний обряд в місцях

27. Зазначена праця, стор. 134.

28. И. С. Винокур. Вольинские «хлебцы». — Научны зжегодник Черновикского госуниверситета за 1958 год, Черновцы: вищезазначена праця, стор. 136.

29. Г. Б. Федоров. О двух обрядах погребения в черняховской культуре — «Советская археология», № 3, 1958.

свого проживання. Але вони не могли визначити його там і тоді, де і коли їм нічого було робити, скажімо, в місцях давнього осілого проживання племен української групи. І тут відразу напрошується інакше, більш переконливе пояснення поховального бі-ритуалізму лісостепової частини черняхівського населення — вплив християнської релігії, яка визнає тільки покладення померлих в землю. Мова йде, зокрема, про тодішніх предків українців: частина з них, ставши на християнський шлях, перейшла від традиційного трупоспалення до трупопокладення. Не слід думати, що це вже тоді було масове явище. Це були рідкі випадки, і в своїй масі тодішні українці були погани.

Літописець Нестор, описуючи поховальний обряд давніх слов'ян, в тому й предків українців, згадав лише трупоспалення. Отже, трупопокладення як ознака християнства справді були вельми рідкі в тодішніх слов'ян. Потрібно мати на увазі й ось що. В ареалі черняхівської культури кількість поховань з трупопокладеннями збільшилася за рахунок готів, котрі якраз у черняхівську добу прийняли християнство. За переконанням В. Георгієва, низка термінів слов'янської християнської термінології бере свій початок ще в III-IV ст.³⁰ Безперечно, ця термінологія була покликана до життя відповідними реаліями, тобто деяким поширенням християнської релігії серед частини слов'ян в зазначений період.

Деякі советські дослідники з різними застереженнями поділяють думку про проникнення християнства в слов'янське середовище черняхівського ареалу в першій половині I тисячоріччя н.е.³¹ Інші ж заперечують це. І справді, тут не тільки чи й не стільки в недостатності фактів. Ті, хто заперечують раннє проникнення християнства до слов'ян черняхівської доби, керуються насамперед ідейно-політичними, антирелігійними мотивами, які не дозволяють дивитися в очі історичній та археологічній правді. А ця правда спростовує поверхову і схематичну балаканину й писанину деяких советських дослідників. Чи не вперше назву «слов'яни» стосовно розповсюдження християнської релігії вжив пізньолатинський автор Авіт. Десь у V чи VI ст. він писав, що «під чесним союзом Христа перебувають численні й різні племена», в тому числі й «склави»³², тобто слов'ян. Але напевно, тут годі розу-

30. Див. М. Ф. Котляр. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки, К., 1985, стор. 6.

31. Э. А. Симонович. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху. — «Советская археология», № I, 1963, стор. 59; І. С. Винокур. Історія та культура черняхівських племен. . . , стор. 141-142; История Киева, том I, К., 1982, стор. 125; М. Ф. Котляр. Зазначена праця, стор. 6.

32. Див. М. Ф. Котляр. Зазначена праця, стор. 6.

міти східних слов'ян. Названий автор найвірніше мав на увазі тих слов'ян, які в ході т.зв. великого переселення народів переселилися на південь, впритул підійшовши до народів Візантійської імперії. Сама Візантія була вельми зацікавлена в християнізації різних племен і народів, які напосідали на неї, в тому й слов'ян. Цим самим їй вдалося б зробити цих напасників якщо не союзними, то бодай неутральними. Як відомо, літописець Нестор виводив усіх слов'ян з попередньої дунайської батьківщини. Ця концепція не відповідає дійсності: фактично, слов'янська міграція йшла в загальному зворотному напрямі — з півночі на південь, до Дунаю. Однак силою різних несприятливих обставин частина з них змушена була повернутися назад. Цілком можливо, така доля спіткала й деяких далеких пращурів українців. Принагідно вартує нагадати відомому літописну розповідь про подорож засновника м. Києва полянського князя Кия до Візантії. За словами літопису, візантійський імператор (не сказано, хто саме) добре прийняв полянського вождя. Кий задумав, було, назавжди поселитися на Дунаї, але тамтешнє населення виміснило його і він змушений був повернутися на Дніпро.

Часткові відходи слов'ян з Дунаю на свої попередні чи дипломатичні візити на зразок Києвого не проходили безслідно. Подібні мандрівки приносили з собою не лише нові, небачені раніше матеріальні речі, але й нові, зокрема християнські поняття. Християнство в очах тодішніх слов'ян асоціювалося з Візантією, з її культурою, багатством, розкошами тощо, тому воно й було для слов'ян великою притягаючою силою. Однак перехід до іншої релігії — справа нелегка, тим більше, коли йдеться про цілі племена чи народи. Стихійним порядком це відбувається дуже повільно, поступово і нерідко драматично.

Раніше вже була мова про те, що християнство проникало на український лісостеп вже в черняхівську добу (II-V ст.). Однак візантійські та інші автори VI-VII ст., пишучи про тих слов'ян, які переселилися над Дунай, нічого не говорять про поширення між тими новими пришельцями християнської релігії. Навпаки, вони, особливо Прокопій (сер. VI ст.) зображують їх як поган: визнають головним божком творця блискавки і приносять йому в жертву биків тощо, вшановують також річки, русалок та інших демонів³³.

На Прокопієву інформацію нерідко покликаються ті, хто запечечує бодай часткове ознайомлення слов'ян з християнством у середині I тисячоріччя. Справа тут ось у чому. Говорячи про прибулих на Дунай слов'ян, зазначені автори нічого не знали, звідки

33. Прокопій из Кесарии. Война с готами, III(VII), 14, М., 1960.

саме вони прибули. Ці автори знали лише частину слов'ян. Їх цікавили не одиниці, а загальна прибула слов'янська маса, і то з військово-політичного погляду. А на загал ті, як і всі інші слов'яни, були тоді справді погани.

Про ступінь розповсюдження християнської релігії на території племен української групи в першій половині I тисячоріччя можна говорити лише загально, без належного статистичного матеріалу: ступінь цей був незначний. Більш докладніше може йти мова про міста Північного Надчорномор'я, але це, правда, до України має не етнічне, а територіальне відношення. Наприклад, з 308 розкопаних у Херсонесі поховань — 44 християнські, і всі вони не давніші від IV ст.³⁴. Проте до цієї статистики потрібно підходити критично і не лише тому, що вона походить з советського атеїстичного боку. Адже, напевно, розкопано не всі поховання. Далі, початково, боячися переслідувань, деяких християн ховали без будь-яких християнських ознак. До того ж, християнська символіка в поховальному обряді виробилася не відразу. особливо це стосується епітафії надмогильних пам'ятників, орнаментатії на них тощо. По самих останках судити годі, бо побутуючі в цих містах поганські культи, як і християнство, також знали обряд трупопокладення. Далі, на початку християнської ери на периферії греко-римського світу, куди відносяться й українські береги Чорного й Азовського морів, трапляються надмогильні пам'ятники з зображенням хреста, риби, виноградної лози тощо. З хрестом все ясно: таке поховання християнське. Виноградну лозу ще можна вважати за звичайний орнамент, але риба — це таки якийсь символ. За переконанням західніх дослідників, тут риба — християнський символ, натомість советські дослідники вбачають в таких випадках вказівку на заняття похованого — рибак³⁵. Перша думка переконливіша, хоч можливі й поодинокі винятки.

Принагідно вартує нагадати, що в Біблії Ісус Навин названий «сином риби». Засновники християнської Церкви вважали християнами рибакими, які йшли «за нашою рибою Ісусом». Риба вважалася символом хрещення³⁶. Таким чином, надмогильні пам'ятники з зображенням риби належить відносити до християнських, а тому кількість похованих християн у досліджених похованнях перших сторіч н.е. належало б значно збільшити. Звичайно, ви-

34. В. Ф. Мещеряков. О Времени появления христианства в Херсонесе Таврическом — Актуальные проблемы изучения религии и атеизма, Л., 1973, стор. 123, 130.

35. Е. С. Голубцова. Мировоззрение горожанина и крестьянина в Малой Азии в I-III вв. — Культура Древнего Рима, Т. I. II, М., 1985, стор. 325-327.

36. З. П. Соколова, Культ животных в религиях, М., 1972, стор. 158.

щесказане не відноситься до середньої й північної смуг України, де в ті часи таких пам'ятників і символіки не практикували.

Як уже зазначалося, Візантійська імперія вживала заходів для християнізації різних «варварів», які напосідали на неї з усіх боків. За імператора Юстиніяна (527-565) християнські місіонери посилюють свою діяльність в надчорноморських степах і на Кавказі³⁷. Десь саме тоді прийняв християнство гунський вождь Горд/Грод³⁸. Назва гуні в VI ст. вже вживалася переважно і відносилася переважно до тюрко-болгарських та інших племен, які кочували в теперішньому українському Надчорномор'ї і на схід від нього. Аналіз візантійських джерел свідчить, що в VI ст. тюрксько-болгарські й угорські племена зазначеного регіону перебували в сфері впливу візантійської культури і східної (візантійської) Церкви³⁹.

Тюрко-болгарські племена в першій половині VII ст. створили в Надазов'ї свою державу, відому як Велика Болгарія. Її територія на заході, вважають, сягала до Дніпра, а на півночі до Сіверського Донця⁴⁰, тобто обіймала південний схід України. Стосовно досліджуваної теми ця обставина має те значення, що засновник Великої Болгарії хан Кубрат та його ближче оточення прийняли християнство. Правда, в середовищі різних кочівних і напівкочівних варварів і «варварів», які жили в південноукраїнських степах у цю добу, християнство довго не затримувалося, не пускало глибшого коріння (йдеться насамперед про різні тюрські племена й народи). Однак у загальному літописі евангелізації України про такі епізоди не згадати не можна.

Взяти б, для прикладу, наступний етап — хозарську добу на території України. Десь у VIII ст. частина українських земель потрапила в залежність від хозарського каганату. За повідомленням згаданого Початкового та іншого літописів, хозари встановили свою владу над племенами полян (етнічне ядро українців), сіверів, а також радимичів і в'ятичів. Напівкочові хозари на відміну від інших народів вельми толерантно ставилися до різних релігій. Вже в VIII ст. в них відоме християнство. Єпископський список 805-815 р. згадує Хозарію як країну, що входила до сфери константинопольського патріархату⁴¹. Значно пізніше, приблизно в

37. Ch. Diehl. Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle. Paris, 1901, 366 k.k.; Петер Юхас. Тюрко-българи и маджари, София, 1985, стор. 293.

38. Gy. Moravcsik. Muageris kiraly — Magyar Nyelv, 23, 1927, p. 258-272.

39. The Christian Topography of Cosmos Indicopleustes. Cambridge, 1909, p. 119.

40. Д. Ангелов. Образуване на българската народност. София, 1971, стор. 191-192; В. Гюзелев. Происход и ранна история на прабългарите, София, 1979, стор. 61-63.

41. Hieroclii Synecdemeus et Notitiae graecae episcopatum, Berolini, 1866, p. 140.

930 р. Ал-Істархій писав: «Хозари — мусулмани, християни і юдеї. Є серед них й ідолопоклонники. Найменша група — юдеї, а найбільша — мусулмани і християни. . .»⁴². Подібна картина була в хозарів і раніше.

Що ж до українського лісостепу, то є археологічні матеріали, які дають підставу твердити, що в VI-VII ст. там відчувалася нова хвиля проникнення й прищеплення християнства⁴³. Тільки ті археологічні матеріали, зокрема про подібні до християнських поховань, «на жаль, досі залишаються неопублікованими»⁴⁴. Не виключено, що це наслідок якихсь позанаукових, скажімо, ідеологічних (атеїстичних) аспірацій. Хоч доказовий матеріал про побутування християнства в лісостеповій смузі України (корінна територія українців) й не рясний, але він є. Навіть більше, він дозволяє говорити про хвилеподібні проникнення християнської релігії в ці місця. Як вже зазначено, туди нова релігія стала проникати ще в III-IV ст. у черняхівську добу. Проте згодом через т.зв. готські війни, гунську й аварську навали український лісостеп на тривалий час був ізольований від Візантійської імперії, зокрема від її північночорноморських володінь. Це й загальмувало даліше розповсюдження християнства в ньому. Друга половина I тисячоріччя, зокрема VI-VII ст., характеризуються новою ситуацією, сприятливістю для проникнення християнства в лісостепову смугу України, тому там простажується друга християнська хвиля⁴⁵. Таким чином, християнська релігія, закріпившись в перших сторіччях на крайньому півдні України, помалу, а відтак з більшою напругою розповсюджувалася далі на північ. На Україну, зокрема до давніх українців ця нова релігія проникала різними шляхами й способами, за допомогою різних племен і народів, з різних боків. Коли згодом варяги звернули увагу на згаданий дніпровський шлях, то християнська релігія в Скандинавії вже мала своє коріння. Варязькі ватаги мали можливість знайомитися з цією новою релігією під час своїх транзитних походів через Україну на чорноморські володіння Візантії.

Тут не можна не згадати епізоду з ватажком Бравлином. Десь на початку IX ст. він з району оз. Ільмена (пізніша Новгородська земля) організував похід у Крим, опустошивши місцевість від Херсонеса до теперішньої Керчі. Однак цей напасник мав би після того раптово розкаятися, повернути награбоване, зокрема цер-

42. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, 29, 1901.

43. І. С. Винокур. Історія та культура черняхівських племен. . . , стор. 142; Історія Києва, Т. I, стор. 125; М. Ф. Котляр. Зазначена праця, стор. 7.

44. М. Ф. Котляр. Зазначена праця, стор. 7.

45. І. С. Винокур. Історія та культура черняхівських племен. . . , стор. 142.

ковне майно та ще прийняти християнство. Про це сказано в «Житіях» свв. Стефана Сурозького і Георгія Амастридського⁴⁶.

Деякі дослідники, насамперед советські, вважають цього Бравлина новгородським князем слов'янського походження. Але, мабуть, це не так: саме ім'я цього ватажка видає в ньому варяга, може й дещо ослов'яненого. Епізод з походом і хрещенням Бравлина потрібно розглядати в контексті звичайних варязьких походів. Цей епізод свідчить, що християнство з берегів Чорного моря через Україну переносилося далеко на північ.

За повідомленням Ібн-Хордабега (40-ві рр. IX ст.), купці-руси мали з собою перекладачів-слов'ян християнської віри⁴⁷. Інший відомий автор, Аль-Масуді (писав у сер. X ст., але на підставі давнішої інформациі) знав, що частина слов'ян (виглядає — східних) визнавала християнство й навіть мала церкви з дзвонами⁴⁸. До речі, про давні церкви на території України Візантійський імператор Константин Багрянородний (913-959) писав, що в його час на Нижньому Дніпрі ще було видно руїни 6-ох міст, де збереглися рештки церков з вирізьбленими на каменях хрестами⁴⁹. Важко сказати, де саме на Нижньому Дніпрі знаходилися ці руїни, але ясно, що на території Південної України.

Принагідно вартує нагадати літописну вказівку про проживання десь у тому районі племен тиверців та уличів — «суть грады ихъ и до сего днь». До речі, під час археологічних розкопок на території літописного племені тиверців знаходять настільні хрестики та поховання за мішаним, поганським і християнським обрядами⁵⁰. Це свідчить про те, що в племінну добу історії України в Наддністров'ї було поширене християнство. І цілком слушно, бо ця територія сусідувала з колишньою Римською імперією, а потім з східною частиною тієї поділеної імперії, тобто з Візантією, де християнська релігія вже мала багатовікову традицію. Дальше поширення християнства на Україні, зокрема на її корінній території (середнє Наддніпров'я) пов'язується з київськими князями (за літописом, варягами) Аскольдом і Диром. Константинопольський патріярх Фотій повідомив, що 18 червня 860 р. на сам Кон-

46. Див. В. Васильевский. Русско-византийские исследования, вып. 2, СПб, 1898, стор. 100-101.

47. Див. История Киева, Т. I, стор. 125; М. Ф. Котляр. Зазначена праця, стор. 7.

48. Див. М. Ф. Котляр, зазначена праця, стор. 7.

49. Б. Д. Греков. Зазначена праця, стор. 376.

50. Г. Б. Щукин. Городище Екимавцы в Молдавии. — Архитектурно-этнографическое исследование, 8, М., 1957, стор. 23; И. Г. Хынку. К вопросу о соотношении восточнославянской и Балкано-Дунайской культур лесостепной полосы Молдавии. — Труды (Министерство культуры Молдавской ССР Государственный историко-краеведический музей), Кишинев, 1969, стор. 109.

стантинополь напав народ «рос»^ж. За словами Фотія, напад росів був викликаний порушенням з боку Візантії якогось договору. Отже між росами й Візантією були тісніші, в тому й договірні відносини. Напад росів не вдався. Про цей напад писали й інші візантійські автори, датуючи його різно: 860-867 рр. Але жоден з них не назвав імені вождя цих разів. Початковий літопис під 866 р. помістив розповідь про невдалий похід на Царгород (Константинополь) кївських князів Аскольда і Дира. В такий спосіб напад росів на Константинополь з візантійських джерел ототожнено з нападом Аскольда й Дира, тільки правильніша дата походу — 860 р. Зазначений похід заслуговує такої уваги тому, що після цього походу роси/руси мали б вирядити до Візантії посольство з проханням охрестити їх, що й було зроблено.

Той же патріарх Фотій у своєму окружному посланні 867 р., згадавши хрещення Болгарії (в 865 р.), додав: «... і так звані роси... тепер також змінили еллінське і нечестиве вчення, якого дотримувалися раніше, на чисту й справжню християнську віру... Вони настільки запалали бажанням і охотою до віри... що прийняли єпископа і пастиря і з великим завзяттям і ревністю пригорнулися до віри християн⁵¹». Про хрещення цього ж народу «рос» писав не лише патріарх Фотій, але й інші автори⁵². Одні з них не знають імені відрядженого до росів ієрарха, інші називають не однакові імена. В одних джерелах йдеться про хрещення росів в Константинополі, більшість це хрещення локалізує в країні росів. Повідомляється також про диво з Євангелією, мовляв роси все ж вагалися і запропонували, щоб ієрарх продемонстрував диво. На це погодився прибулий до росів ієрарх: він кинув у вогонь Євангеліє — воно не згоріло. Після цього роси хрестилися.

Звичайно, про це хрещення росів найкраще мав знати патріарх Фотій, однак він не навів подробиць хрещення. Раз він напад росів датував 860-им р., а про їх хрещення повідомляв у 867 р., то отже, хрещення мало б відбутися між 860 і 867 рр. Вкорінилося переконання, що роси/руси на чолі з Аскольдом хрестилися в 866 р.⁵³ В 1866 р. в Києві на Аскольдовій могилі відбулися врочистості з нагоди 1000-річчя хрещення цього князя і його русів. Правда, дехто вважає, що хрещення відбулося в 860 р. У всякому разі

ж) «Рос» — грецький варіант назви «рус(русь)»

51. Див. Е. Е. Голубинский. Зазначена праця, стор. 51.

52. Див. В. Н. Татицев. Зазначена праця, стор. 205, прим. 56; Е. Е. Голубинский. Зазначена праця, гл. I.

53. Н. М. Карамзин. История Государства Российского, Т. I, СПб, 1892, стор. 80; Архиеп. Макарий. История христианства на Руси до равноапостольного князя Владимира, как введение в историю русской церкви, СПб, 1868, стор. 222; Е. Е. Голубинский. Зазначена праця, стор. 51.

роси(руси) хрестилися в час патріярха Фотія та імператора Михайла III (842-867). Однак аналіз інших повідомлень про хрещення росів породжує істотні неясності з цього приводу. Ось що сказано в цих інших джерелах.

У біографії візантійського імператора Василя Македонця (867-886), приписуваній його онукові, імператорові Константинові Багрянородному, сказано, що Василь Македонець уклав з росами договір про торгівлю й мирні відносини, після чого патріярх Ігнатій відрядив до них архієпископа (митрополита)⁵⁴. Одне арабське джерело повідомляє: «Єпископ на ім'я Олексій подався до росів проповідувати святу віру». Розповівши про диво з Євангелієм, автор цього джерела подав: «... всі присутні разом з царем прийняли святу віру. Це відбулося, коли в Царгороді царював Василь Македонець»⁵⁵.

У першій половині XVIII ст., була знайдена грецькомовна писемна пам'ятка — «Докладна розповідь про хрещення народу росів»³. Ось її зміст: «Тоді скипетр над ромейцями тримав Василь Македонець. Він з великою радістю прийняв посланих людей і відрядив до них архієпископа, відомого своєю доброчесністю і добродійністю, а разом з ним і двох осіб — Кирила й Афанасія, також вельми розумних і вчених. . . Прибувши туди, вони почали всіх хрестити й навчати християнської доброчесности. Але, бачачи варварство й цілковите неучтво цього народу. . . накреслили їм 35 букв і ними вчили. . .»⁵⁶.

Нарешті, російське копіяційне джерело XVI ст. — т.зв. Патріярший або Никонівський літопис під 876 р., але без прямої прив'язки саме до цього року подає інформацію про хрещення русів часів Аскольда й Дира за візантійського імператора Василя Македонця. Ось відповідне місце з літопису: «Василіс же многу воинствова на Агаряны и Манихеи. Сътвори же мирное устроение съ преже реченными Русы, и преложи сихъ на христианство, и обьщавшеся креститися, и просиша архиерья, и посла къ нимъ царь». . . Далі розповідається про диво з Євангелієм і про загальне хрещення русів⁵⁷. Таким чином, Фотій говорить, що роси(руси) хрестилися, коли він був патріярхом і за імператора Михайла III, а інші недавні джерела цього народу до часу імператора Василя Македонського й патріярха Ігнатія. При цьому ці джерела знають про хрещення росів(русів) більше, ніж Фотій.

54. Theophanes Contin. de Michaelē Theophili filio et de Basilio Macedone, Bonn, 1838, стор. 196, 342 і наст.

55. Див. П. Успенский. Восток христианский, ч. III, Киев, 1877, стор. 311.

3) Цю пам'ятку не вважають загальновизнаним історичним джерелом.

56. Див. W. Regel. *Analecta byzantino-russica*, СПб, 1891, стор. 44-51.

57. ПСРЛ, Т.Т. 9, 10, М., стор. 13.

Деякі дослідники, не зважаючи на це, весь джерельний матеріал щодо хрещення росів(русів) сумарно відносять до одного епізоду, зокрема до того, про який писав патріярх Фотій. Насправді це не так: Фотій писав про один епізод хрещення, а ці інші джерела — про інший. В 867 р. імператор Михайло III був вбитий, після чого в тому ж році скинули з патріярха Фотія. Того ж 867 р. імператором став Василь Македонець, а патріярхом Ігнатій. Отже те, що відбулося за імператора Василя Македонця й патріярха Ігнатія, мало місце після їхніх попередників Михайла III й Фотія. До того, в цьому разі була не звичайна зміна патріярхів. Фотій був затятим ворогом Риму. Саме за нього і немалою мірою через нього намітився початок церковного розколу. А патріярх Ігнатій, навпаки, був прихильником Риму і пішов на примирення, з'єднання з папою. Тому відрядження патріярхом Ігнатієм архієпископа (митрополита) до росів (русів) і хрещення їх потрібно розглядати як римську акцію. До речі, папа Микола I виявляв зацікавлення цим народом і раніше, що видно з його листа до візантійського імператора Михайла III з вересня 865 р.⁵⁸

Але доки був патріярхом Фотій, не могло бути й мови про якусь співпрацю Риму й Константинополя в справі християнізації поганських народів. Було б навіть незрозуміло, якби Рим не скористався ситуацією скинення Фотія й обрання на патріярха своєї людини, Ігнатія. Можна тільки догадуватися, чому після Фотія до росів(русів) для їх хрещення знов було відряджено ієрарха. Або попереднє хрещення не було насправді таке успішне, як писав Фотій 867 р. і потрібно було завершити справу, або після зміни церковної орієнтації в Константинополі було вирішено повторити цю ж справу, але вже в її римському(проримському) варіанті. У всякому разі в римо-католицьких колах побутує погляд про пріоритет Риму на давній Україні і зокрема в справі офіційного хрещення русів у другій половині IX ст.⁵⁹

(Далі буде)

58. I. P. Migne. *Patrologiae cursus completus, seria Latina*, t.t. I-CCXXI, Paris, 1844 і наст., t. CXIX, стор. 932 і наст.

59. M. de Taube. *Le prince Askold, L'origine de L'Etat de Kiev et la premiere conversion des russes 856-882*, Paris, 1947.

Тарас МЕЛЬНИЧУК
(Закінчення циклу)

ЗОЗУЛЯ

Зозуля роздирає собі груди
молочною зорею
вихлюпується вся
в страждання і куку, —
дарма, — щоб тільки крила
не висіли шматтям
й щоб літо не зсудомилось
на кров, —
бо так хапаються пожежно
за листки
пришиті кулями до тіла
рукави
і людоджерні літаки
занурені по хвіст
в содом трави,
що аж зозуля
плаче у куку

*

моторошно сміється земля —
туго набита калитка
срібняками човнами
черв'яками чианами
і нами, — і нами! —
і переламаними кістяками
(чіплялись ницьма
за шини машин
за конюшину
за траки танків
і вождеві останки)

а ще земля набита
жовтком Китаю маєм
й вусами кита
збитими птицями
пробитими зіницями
і згвалтованою крицею,
з якої викрутили нікель, —
сонце геть!
вибили чіп —
— смерть!
бо коли така
пільма і крутість, —
тшор но биль чорнопіль, —
рятунку ждати
нізвідкіль
нізвідкіль
тому земля порода чорна
в якій я був ще
шахтарем учора
а сьогодні — чортом чортом
бо тільки серце
те в безпеці
в котрім давно
немає серця

СЕЛЕЗЕНЬ

А небо стогне і ячить
Від золотих качиних зграй. . .
Там вбитий селезень лежить
Де водограй.
Хтось каже: — Добре, що то — качур,
А не зима. . .
А я лечу з качками — й плачу:
— Немає селезня, нема! . .
Нащо це небо і людина —
Цариця світу і землі,
Якщо мій селезень загинув —

Й мурашка лізе по крилі? . .

Звідки. . . —

(дихати не дає!) —

стільки диму? . .

На душі —

невимовний гніт:

Попіл атомний падає на людину —

І людина — живцем — горить. . .

І людина!

І світ!

Не горить ще. . .

На небо дивиться,

Небо тисне її — до землі. . .

Наче в небі не хмари-ординці. . .

Наче люди не люди — джмелі. . .

Наче люди — кроти. . .

І зосталось

Їм одне лиш — земля. І нора,

Окута свинцем і сталю. . .

Але — і свинець згора. . .

І сталь, і свинець, і бетони —

Все підвладно вогневі. Усе!

І хмари летять, як дракони,

І небо —

смерть

на землю

трясе.

Так бийте як на сполох, дзвони, —

Від столиць — до найдальших осель!

(Над нами тшор но биль і Хіросіма:

Попіл. Падає — на людей: —

На нас! — 5 мільярдів! —

всі ми

У атомне полум'я йдем. . .

На сполох! На сполох!! —

Невпинно

Бий, серце моє, в світу дзвін:

Попіл падає. На Людину! . .

А це — смерть!
Це — тлін!
Це — загин!
На сполох!

ЖАЙВОРОНОК (Жартівливе)

Жайвір, жайвір
вивів жайворят:
Оце вам, жайворята, льон,
а то вам — ріпка.
Не копошіться — ставайте в ряд! —
вийняв з-під крила
жайворину скрипку:
Жів — жив — жав, фіть — тів — тьох! —
Жайворихо, каніфоль подай. . .
Не скачіте, діти бісові, в горох,
Коли є поблизу лобода.

Фіть — тів — тьох,
жив — жив — жав! —
Жайвір грає,
аж очі заплющив. . .
А вже відцвіта
медуниця пахуча,
І жайвориха:
Ой, жаль, любку, жаль,
що горох нам з тобою
не лущити. . .
Жаль!

*

Пив я воду з сорока криниць,
Грівся світлом сорока зірниць,
То були криниці і чужі, і братні,

То були зірниці — грона виноградні.
То були криниці,
мов столітні вина:
Із землі — з самої серцевини.

Дякую криницям
та ще й тому роду,
Де у жовту спеку
пив я синю воду.

Пив я синю воду,
синю і прозору, —
Тільки в кожній бачив
українські зорі.

Пив я синю воду
із криниць глибинних,
А мені здавалось —
вдома з-під калини!

* Читати — Чорнобиль, — прим. Редакції.

** Читати — Чорнобиль і Гірошма, — прим. Редакції

Оповідання, новелі, спогади

о. Іван МУЗИЧКА

МАРІЧКА

(Оповідання)

(Закінчення, 3)

Кожна війна будь-коли і до кінця світу приносить і приносить різні страхіття і терпіння. Може, число тих страхіть з розвитком людства буде зменшуватись? Ця думка скидається на глум. Страхіття не можна зменшити. Найбільше страхіття — то смерть. Війна — то її жниво. Те жниво у модерних часах, власне, збільшується з таким степенуванням, що його не знають математичні формули. Правда, зменшилося чи й усунено страхіття пошестей, які для своєї косовиці вибирали саме воєнні часи. Сьогодні і на майбутність пошесті стали рідкістю, але війна кладе більші покоси новою зброєю і при тому, може, зменшує, так здається, передсмертні терпіння. . . А голод? А брак притулку? Одягу? Та й це було б ще менше дошкульним. А страх? Страх за своє життя, за життя рідних, дорогих? Страх. . . Якже він тріюмфує в часі війни. Виганяє з душ всяку радість, спокій, охоту до праці, мир, природну відвагу і всяку душевну рівновагу. Цей страх серед людей відчувають, мабуть, і свійські і дикі звірята. Собаки в селі в неприродній тиші без світел вночі зловіщо виють. Їм дивно, що сталося з добрими для них людьми. Чому сови, мов з якоїсь злоби чи підступу, вигукують якісь погрози прямо над хатами, наче вибираючи собі якусь жертву з-поміж них? І діти в хаті здригаються, плачуть, горнутья до матерей, яким біль стискає серце, бо догадуються про щось лиховісне, страшне. . . Здається, навіть цвіркуні забули свій веселий тон, і перейшли на якийсь журливий, тужливий і не раз немов переляканий. А про те, щоб десь у селі почути можна пісню, навіть не згадуйте. Образили б людей, вас зганили б за те, що щось таке згадуєте. . .

Терпить кожний. Як правило найбільше терпить бідний. Заробіток меншає, хліба, якого в бідного і за мирного часу не все подостатком, теж меншає, бо всяка армія — окупант, визволитель чи й своя рідна — хоче їсти і йде за хлібом там, де він видається під рукою, без розрахунку, чи є його подостатком, чи ні.

Війна забирає людей. Були вони в селі, сповняли свої обов'язки.

наче коліщатка в годиннику, і ось — їх нема. Того забрали на війну, того забрали вночі і не знати, куди він дівся, того забрали на працю, наче б її в нього біля його родини не було доволі, той зник сам кудись. І все те у великій більшості нарід молодий, веселий, жвавий. У хаті плач — нема батька, нема сина, нема робітника, нема вже повної родини. А що буде завтра?

Так було і в Сошняках, хоч яке воно було мирне село, хоч нікому злого воно не заподіяло, а лихо несли йому в різних видах різні окупанти. В хаті Йосифа на четвертому році війни — п'ятеро дітей, найстаршому дванадцять років, найменший ще й року нема, вона ще в колісці або в мамі на руках. З найстаршого ще ні робітник, ні вояк, в усіх разом — п'ять ротів, і щоб їх наповнити, обоє батьків віднімають від своїх уст. А про одяг вже й не казати. Марічка ходила в своїй сіро-зеленоватій сорочині без рукавів, яку мама пошила з якоїсь військової сорочки. Марічка розпанахала її, дряпаючись на дерево за гніздом. Мама сердилась, коли зшивала, хотіла викинути геть і дати їй тіснішу. Марічка вперлася — хоче мати «свою». То була її улюблена сукончина, в якій вона пережила стільки пригод, в якій так легко було сховатись серед зелені, чигаючи на якусь здобич у чагарнику.

І Марічка безжурно гасала в ній, наче б війни не було. Світ має і без війни стільки нового, гарного і несподіваного. Правда, батьки стали якісь сумні й зажурені, не почуєш від них веселих слів, але що їй до цього — вона любить їх, а вони люблять її, кожний день інакший від попереднього, все щось трапляється цікаве і в лісі і в селі, і так має бути. Коли вона виросте, допоможе їм, головно, татові. Вона буде майстер як і він. Юра — брат — того не потрапить...

Марічка виходила як і досі назустріч татові. Останніми тижнями тато повертався раніше до смеркання. По смерканні не вільно було ходити в селі. Війна ставала якась суворіша, стискаючи своїми кліщами людей і настрої. Батько був хмарний, мамині очі наповнялись чимраз більше журбою, а навіть страхом. Вона частіше носила на руках свою найменшу, вигойдуючи її, наче б хотіла, щоб вона скоріше ставала більшою, щоб росла швидко, ходила і не потребувала опіки. І пісні мамині над нею стали такі тихенькі і сумовиті.

В околиці появились партизани... Дивно воюють між собою люди. Замало їм фронтів, замало їм простору на землі — воюють і в небесних просторах і на морях, шукають місця по лісах, горах і всяких яругах. Замало всякої зброї, щоб себе взаємно нищити, бо ніде правди діти, ціль війни — знищити ворога, як не зовсім, то бодай так, щоб змусити його піддатися. В селі згадували ще першу світову війну, з якої так багато не повернулося, або вернули каліками. В селі згадували Йосифові оповідання в часі вейсрениць чи десь там на хрестинах:

Колись щадили людей, і в св. Письмі про те сказано, і в нашій історії були такі випадки. Не воювали війська, щоб себе нищити, щоб губити нарід. Ставали проти себе і на поле поміж ними посилали двох найсильніших вояків — бийтесь ви оба, хто кого подужає, той виграв війну, а супротивник ішов у підданство. Були мудрі люди, були добрі часи, не те, що тепер. Шанували колись людську кров і людську долю рішали без її пролиття. . . Слухачі притакували і дивувалися, чи таке ще коли буде.

Заскладні бувають війни, коли жадоба наживи і панування, гордість і зухвалість сильних розпалює їхні загарбницькі інстинкти. Горе тоді тим, що мусять виступати в своїй самообороні проти багатьох, бо твориться і таке, що ворогів у різній формі появляється багато, на фронті і в запіллю, відкрито і скрито, а годі знайти приятеля в обороні своєї волі і свого права на своїй рідній землі. Так постають партизани, що йдуть не раз проти надій здобувати те, що декому видається нездобутим. А ворогів багато, а допомоги — нізвідки, а на рідну землю багато ласих. Та лихо в тому, що й ворог своїх партизанів творить і посилає їх, щоб знищити, щоб налякати мирне населення, підтинами своїм супротивникам сили і прискіпити кінець війни.

В Сошняках появились спершу партизани, що їх люди звали коротко з гордістю в тоні: «Наші». Розказували про них між собою люди пошепки і з вдовolenням, що на великому побоєвищі Європи і світу маємо й ми своє військо, яке захищає свій нарід і бореться за його волю і право. — «Наші хлопці!» говорили люди і покладали великі надії на них. Були між ними в поблизьких лісах та горах і кількох юнаків зі сусіднього села. Не хотіли їхати до Німеччини на роботу, не хотіли повнити ніякої іншої собачої служби при німцях — махнули в ліс, як колись запорожці на Хортицю. Люди стали почуватись певні себе, наче б в інший спосіб почали самі брати участь у війні. А вона набирала іншого ходу. Недавно тому німці переможно ступали на нашу землю, а ось воєнне щастя наче перейшло в інші руки. Одні ворожі і другі ворожі для нас. І над тими терезами історії появилвся і наш залізний п'ястук: партизанське військо.

Партизани покищо з німцями не зачеплялися, а згодом німці відчули, що це не їх великий ворог, якщо вони не будуть робити нікому кривди. Вони і так відступають і залишають землю того доброго народу, що вони йому зробили стільки кривд. В селі збільшилась залога біля транспортного пункту і станиці постачання. Були випадки, що й «наші хлопці» зупиняли в горах поодинокі вантажні авта і без ніякої стрільби вимагали здати зброю та боеприпаси, бо їм — українським партизанам — це буде потрібне, щоб краще розправитись з ворогом, від якого вони — німці — відступають. Від того часу при дорозі появился написи «Партиза-

ненгебіт», і німці одинцем та без охорони не їздили. Більші валки вантажних машин супроводжали панцерні вози зі залогою. Партизани сліdkували за транспортами, навідувались до крайніх хат в селі. Були приятні до людей і до дітей, просили часами щось з'їсти, приносили щось, щоб їм підігріти чи й зварити. Були це гарні веселі молоді люди. Пахло від них сухим листям, димом і смеречиною. Нав'язались дивні взаємини, здавалось, що появилась якась нова безпека.

І в Йосифа були вони кілька разів. Не просили їсти, бо бачили, що тут радше треба щось принести. І так робили. Питали Йосифа, скільки є німців на станиці в селі, що роблять, що везуть, що між собою говорять, які надії покладають на дальше ведення війни. Небагато міг Йосиф сказати, бо не цікавився німцями. Працював у них якось тупо, понуривши голову в роботу, здавалось, не цікавився ні роботою, ні війною, ні світом. Йому партизани вірили, бо, зрештою, кращі інформації мали звідки-іноді. Йосифа шанували, бо, попри свої скромні достатки, все хотів пригощати своїх нічних гостей, чим мав. Його гостинність партизани винагороджували при інших відвідинах, була це, мабуть, заслуга Марічки, яка ними цікавилась і засипала їх масою питань, на які хлопці відповідали переважно сміхом і казали, що знатиме це, коли підросте. Марічка казала їм, що це буде дуже довго тривати, і на це хлопці відповідали їй, що вона така мудра й відважна, і тому це триватиме дуже коротко. Вона скоро буде така як тато. Марічці така відповідь подобалась. Йосиф журився тільки, щоб Марічка не розголовила про такі відвідини партизан десь у селі. В часі війни не можна вірити всякому. Небезпеки чигають скрізь. Війна приносить за будь-що несподівані кари. Суворо, отже, наказував Марічці, що нікому про те не сміє говорити. Її великі очі на вид так поважного і суворого напiмнення робились ще більші, і з них било якесь тверде діточе запевнення, що для тата вона цього не зробить, хоч би її збили батогами до крові. . . Батько вмів читати мову очей своєї доні. . .

Якийсь час наші партизани не появлялися. Щось сталося? Десь далеко в лісах-горах чути було раз стріли. Чий? Ніхто не міг цього пояснити. На дорозі на верхах хтось підложив міни. Німці затримувалися і стали лютими. Стало відомо внедовзі: в горах появилися большевицькі партизани. Мабуть, скинули їх з літаків. Стало лячно. Які їхні завдання? Фронт зближається, чи не скинено їх, щоб винищувати наших партизанів, шкодити німцям, де тільки вдасться і паралізувати їхнє запілля? Німці дуже ского довідались про цю нову для них небезпеку. Німцям ніколи було ганятись по горах за новими партизанами для них дійсно небезпечними. Виглядало, що їх скинено тільки дуже малу групу для обмежених цілей. Наші відчули, що опинились тепер віч-на-віч з

ворожими передніми стежами, небезпечною лісовою силою, за якою йшов червоний окупант, несучи смерть і неволю, з іншим кольором, з іншої сторони світу.

Несподівано одного вечора тільки двох наших партизан прийшло до Йосифа. Вони були поважні, на них було більше всякого заліза, що робило їх грізними, говорили щось довго з Йосифом надворі, а Марічка вертілась по хаті так докучливо, що Марта мусіла вжити кари, чого вона майже ніколи досі не робила. Марічка сіла люто в куток і нетерпеливо дивилась на двері, коли в них появиться тато. Сиділа і нервово зав'язувала і розв'язувала якісь старі торочки. . . Її три брати сиділи по кутках тихо, допитливо поглядаючи на маму. Йосифові сини були смирні, і поява партизан у хаті робила їх неспокійними, вони ніколи до них не зближались, не оглядали їх і не говорили з ними, як Марічка. Йосиф, жартуючи казав:

— Не вдалися вони в мене козаками. . .

По розмові з партизанами Йосиф увійшов у хату спокійний, ніби нічого не сталося і на допитливі погляди родини не відповідав нічого. Пробирав навіть розказувати щось веселого, що трапилось сьогодні при роботі. Але Марта спостерегла, що він робить це з удаваною веселістю. Коли діти пішли спати, він розказав Марті півголосом про те, що сталося, що нове лихо зависло над ними. Треба сподіватись, що большевицькі партизани можуть одної ночі загостити. Їх є дуже мало, якась тільки горстка, але вони дуже небезпечні, безжалісні. Між нашими партизанами і ними тепер війна в дивній формі — одні за одними стежать і витворилось щось у роді взаємної погоні. Вже була перепалка. У большевиків переважає зброя і солідний вишкіл, якого наші сільські хлопці ще не мають. Вони мають контакт при допомозі радіо зі своїми силами і, мабуть, готують терен для якоїсь більшої висадки своїх партизан, тому вистежують ці місцевості, може, готують і криївки. Наші за цим слідкують і намагаються це знищити, але справа не легка, бо мають до діла з досвідченими і вишколеними людьми. Вони оперують часто одним або вдвійку, і тому погоня нелегка. Наші шукають їхнього гнізда. Може знайдуть. А покищо людям треба берегтися, бо вони лазять по всьому терені, часто зникає їхній слід та знову появляється на новому місці. Наш відділ невеликий і йому годі охоронити всі села. Вже відомі грабунки большевицьких партизан. З людьми поводяться погано. Б'ють. . . Наші радили поховати, що вартісніше, і у випадку їх «відвідин» не задиратися з ними. Казали Йосифові не ночувати дома, а може б, і перенестися на помешкання десь у селі, бо мешкати на краю лісу небезпечно. Німецькі стежі пильнують ночами тільки села, а в ліс не входять, від них допомогти годі сподіватись. . .

Марта смертельно зблідла на такі новини. Заплакала у відпо-

відь. Куди ж їм вибиратись ще й з малою дитиною, яка в колисці? У селі в нікого місця нема на так велику родину. Фосиф вимушено усміхнувся, пригорнув її, мов малу дитину, і сказав:

— Ех, ти моя мала! Не забувай про твою силу, яка все з тобою і нею ти гірше, може, пережила, коли була малою сиротою сама. А я буду з тобою, не будеш сама, нікуди я не піду і кріпость наша — Господь, і Він любить нас, тебе, мене, наших дітей!

Марті зробилось легше, вона утерла сльози, поцілувала Йосифа, міцно його обняла, наче б хотіла сказати чорним силам, що нікому його не дасть. І Марічка в той час комусь крізь сон грозила і кликала тата. Йосиф, усміхаючись, сказав:

— Бачиш, і вона мене боронить! Будьмо доброї думки. З нами Бог!

А лиха година наближалась. . .

* * *

Того дня Йосиф вертався дуже втомлений з праці. Навіть трохи пізніше, як це звичайно бувало. Цілий день тягали без перерви тяжкі бревна і різали їх до відповідної міри, щоб будувати з них землянки-бункри. Серед німців був якийсь поспіх і нетерпеливість. Вони були нервові і непривітні. Мабуть, знову якісь невдачі на фронті, який наближався, і німці вже чули в повітрі свою програму. Війна вже їх втомила і вони наче б чекали її кінця. Йосиф працював, як звичайно, мовчки, лихий на світ. Стільки іншої роботи на нього чекало, а з тією роботою і заробіток, а тут на цій панщині тільки втома і час-до-часу якийсь охляп. Якийсь душевний неспокій принаглював його раніше кидати роботу, а це не було легко, бо рук до праці було замало. Добрий старшина, що цинив Йосифа, сказав йому, що часи стають небезпечними, що «руські» партизани стають небезпечними, і що Йосифова садиба на краю села, майже в лісі, не є безпечна для нього і родини. Це останнє знав Йосиф сам, але хіба є рада на це з його численною родиною. Потішав себе тільки тим, що грабувати в нього нема що, хай приходить хто хоче і бере що хоче. Жорстокі закони війни є для всіх. Треба їх пережити.

Ішов додому мовчки, не оглядаючись на ніщо. Присмерк спадав на Сошняки і останні промені сонця вже згасли за горами. Чомусь дуже хотів, щоб на стежині, яка провадила лісом, появилась Марічка, але надиво її не було. Він поспішав дужче. Старався зайняти думку чимось. Конечно треба дістати, придбати корову. Не легко це в часі війни, але для родини це потрібно. Він має кози, але з коровою був би він хазяїном, корова — то ніби ще один добрий член родини. Чи не починати від телятка? І його не легко придбати, бо чигають на нього всякі континенти, всякі спе-

кулянти, і добрий господар хоче лишити собі на невідомі часи. Щось тут треба буде зробити, з кимось домовитись, когось просити. З такою думкою поспішав Йосиф.

Ніхто не вийшов назустріч з хати, навіть Марта. Кругом було тихо, аж занадто тихо. Йосиф так був вдивлений у свою хату, що й не помітив у кущах добре укритего обвішаного зброєю чоловіка в брудному одязі і в якійсь невиразної форми шапці, яка закривала його вид. Тінь зловісно усміхнулася, коли побачила заклопотаного господаря, який нічого не запримічував і був журливо вдивлений у свою хату. Вартовий стежив за ним котячим поглядом.

Покашлюючи, наче даючи знак, що йде, Йосиф відчинив двері і увійшов у хату. Був присмерк, але ще можна було все видіти. Біля стола під іконами стояла його Марта з дитиною на руках, а діти пригорнулися до неї, наче б приросли. Всі тихенько плакали-хлипали. Марічка стояла посередині, придержуючись маминої спідниці. Вона не плакала, тільки її очі, як звичайно, зробились ще більшими і були люті. Йосиф став, зняв помалу зі здивуванням шапку, і з обох його боків рівночасно підсунулись, штовхаючи його, два дула коротких автоматів і власник одного з них просичав:

— Помагав німцям будувати їхні закапелки? А? — і вдарив блискавично з великим розмахом міцною рукою Йосифа в лице. На розбитій губі показалась кров. Вся родина болісно зойкнула. Маріччині очі блиснули, мов дві іскри, і з них капнули дві великі сльози. Здавалось, вона не вірила в те, що бачила.

— Коли хочете мене за щось карати, карайте тільки мене, а не отих тут малих і безсилих тим, що б'єте мене в їх присутності. Карайте мене деінде, — з незвичайним спокоєм, не хитнувшись навіть, сказав Йосиф і хотів іти до Марти і дітей. Його силою спинили обі цівки автоматів.

— Це ще зробимо. Маємо час.

Це говорив якоюсь дивною мовою, мабуть, старшина. В хаті було їх чотирьох, п'ятий стояв надворі на варті. Двох стояли в куштах, двох біля дверей коло Йосифа. Тхнуло від них якимсь гострим смородом гнилизни, змішаної з тютюном. Виглядали страшно. Були вони в хаті до приходу Йосифа вже із чверть години. Старший скоро, як тільки впали вони в хату, перешукав і поперекидував усе, що лежало в бідній хаті, при тому зжер приготувану Йосифові вечерю. Потім плюнув, вилаявся сердито, наказав усім бути тихо і так ждали Йосифа. Мабуть, сліdkували вони вже за ним звідкись раніше.

— Скільки в селі німців, — спитав, люто штовхаючи автоматом Йосифа в ребро.

— Не числив я їх ніколи, не моє діло. Моє діло — невільнича в них робота.

— Невільнича, кажеш, робота? А?, — Це старшому, мабуть, подобалося, і він менше строго знову спитав:

— Ну, приблизно, скільки?

— Та зо дві сотні буде. Приїжджає їх деколи більше, потім від'їжджають. Рух безнастанно, це ж війна.

Один з кута щось незрозумілою мовою півголосом сказав до старшого. Цей кивнув йому головою на згоду.

— Добре. Досить. Підеш з нами. Ви два займетесь ним.

Останні слова сказав півголосом до двох, що стояли в кутах, і дав їм якийсь дивний знак пальцями і головою.

— Я піду далі. Стріча, як сказано було, печера. . .

Брутально штовхнув Йосифа знову і додав своїм гадючим шипінням:

— Пашол, коляборант!

Все сталося швидко. Два типи, що стояли близько Йосифа швидко зникли за дверми, два інші своїми дулами рушниць стиснули Йосифа.

— Без розговорів валяй з нами, — сказав суворо вищий, худий, розтираючи ногою на підлозі смердючу цигарку.

Вже майже дивний конвой мав рушити з місця, коли раптом Марічка прискочила до тата і вхопила його за руку і повагом, голосом і своїми очима, сказала:

— Ви не можете брати мого тата без мене. Я піду з татом, я вам тата не дам!

Сказано було так рішуче, так поважно від тієї малечі, що обі грізні постаті зупинились і майже роззявили роти від несподіванки. Маленька дівчинка зупинила їх їм самим надиво. Опритомнів зразу перший і, ні то зі сміхом, ні то з глумом сказав:

— Нікуди ти не підеш. Йди то твоєї мами.

І своїм чоботом з розмахом вдарив Марічку в задок, а вона, тримаючись за татову руку, підлетіла вгору наче на гойдалці, завішаній на батьковій руці. Зробила малий круг в повітрі і знову станула на ноги, наче нічого не сталося, очевидно, піддержувана рукою тата. Це майже розсмішило високого, і він байдуже сказав коротко:

— Гаразд, іди з татом.

А до родини додав гостро:

— Сидіти тихо, поки не вернемося.

Очевидно, збрехав. . . І вийшли. Родина зацімилася. Чи знали вони, що мало статися? Ніхто в отупінні від несподіванки не рушився з місця. Коли тіні зникли з татом і Марічкою, Марта ви-

бухла гірким плачем і крізь зуби, щоб не розбудити своєї маленької дитини, яку весь час держала на руках, сказала дітям коротко:

— Діти, молімся. . . І вся родина впала на коліна.

У повнім вже присмерку йшли три постаті, четвертої не можна було помітити, бо мале дівча тільки заважало під ногами, підбігаючи. Йосиф знав, куди його ведуть. Його думка та сильна воля не були вже на цій землі. Праведник знає, що йому робити з розбурханими думками в таких хвиликах. Йосиф звик думати все в якомусь пляні, в якомусь порядку. Чув теплу ручку Марічки в своїй мозолистій руці. А вона своєю правою рукою вхопила ще й ліву руку чужого їй страшного чоловіка і йшла разом, немов на прохід, вигойдуючи їхніми руками, як це роблять діти, ідучи з кимось. Чужий брудний чоловік не пручався і не виривав своєї руки. Марічка йшла з татом, наче б ніяке лихо не зависло над ними, наче б тато пізно вертається з праці, і вона його супроводить. І говорила при тім безнастанно своїм гарним діточим голосом.

— Куди ви ведете мого тата? То вже ніч. Тато вже не може працювати, бо він змучений. А ви хто такі? А чому тамтой його вдарив? Він недобрий. . . А ви знаєте мого тата?

І вона підбігла трохи і хотіла вглянути в понуре лице худой постаті. Йосиф не казав нічого. Йшов мовчки. Обидва партизани йшли також мовчки і не відповідали на слова Марічки. Тая дитина дивно розбила їхню жорстоку байдужість до всього. Її голосок будив їх з якоїсь грубої бездушності, закликав думати, що вони мають зробити з татом і з такою гарною розумною малою дівчиною. А вона не вгавала, і її щирості не було кінця. Невже вона думає, що її тато йде на якусь легку і корисну працю, а вона дістане при тому гостинця?

— Отою стежкою тато все вертається з роботи, а я його стрічаю. Ви мене нині не пустили. Чому ви так зробили? А ви також мали тата? А де ваш тато тепер? Далеко? А мій тато добрий і мудрий і мене дуже любить, А! А ви знаєте, як я називаюся? Не знаєте? Марічка! Всі мене так люблять кликати, тільки хлопці мене не люблять. Я часами їх б'ю, і вони зі мною не хотять бавитися. А куди ви ідете з татом? Скажіть мені. А чому ви нічого не говорите? Ну, кажіть щось. . . — і так без угаву засипала Марічка питаннями дивних людей, що провадили кудись тата.

Врешті той другий зупинився. Промовчав, легко кашельнув. Марічка здивовано дивилась на нього, що станеться, чому зупинився.

— Отут я тата раз налякала, коли тато вертався з роботи. А там, під тим кущем я раз заснула, як чекала на тата. . .

Місяць у своїй повні освітив село, ліс і гори. Його дивне бліде

світло продиралось крізь віття дерев і обличчя трьох осіб покритись сорокати плямами від просіяного крізь листя й галуззя світла. Він був такий ясний, що здавалось Йосифові, ніколи не був таким передше. А інша думка прогнала першу: «Я б хотів востаннє бачити сонце, не місяць». . . Йосиф нагнувся, без слова підніс малу свою щечетушку, сильно обняв і поцілував у чоло, делікатно поставив її на землю. Звільнив свою праву руку від її малої ручки, повагом перехрестився, дивився в небо на ясний місяць, який сумовито приглядався, що таке мала групка людей робить на широкій стежці в лісі. Марічка зрозуміла, що батько хоче її залишити і далі йти з невідомими людьми, бо так з нею все прощався і вітався при стрічі.

— Ні, я хочу далі йти з тобою, — запротестувала.

— Ні, дитино моя дорогенька, туди, куди хочать мене післати зараз ці люди, ти не можеш тепер йти. . . Иди додому. . .

— Я всюди піду з тобою, тату, я не боюся, ти знаєш, я не боюся вночі нічого, не посилай мене додому, тату, я піду далі з тобою. . .

Партизан з лівого боку тихо ступив крок взад і півголосом сказав худому:

— Сповняй наказ ти. Я цього не зроблю. Ані тому татові, ані тій дитині.

Худий подивився на нього довго-довго. Той з лівого боку видержав погляд.

— А наші? Чейже спитають. . . не почують. . . — уривано сказав і показав на кріс.

— Є рада, — нетерпеливо і нервово відповів другий, — ось, — і не кажучи більш нічого, обернув дуло в сторону куща, і в куш гримнув з блиском голосний стріл. Марічка зі страху скочила, ловлячи батька за руку.

— Ти, старий, вертайся чимскоріш до хати зі своєю чудовою дитиною, — промовив тихо той з лівого боку нашою гарною мелодійною мовою, — сховайся і не показуйся. Якби не твоя дитина, той стріл був би твій, ми не бавимось. . . — додав суворо.

Тільки скінчив він ці слова, як десь на півкілометра з противної сторони стежки почувся такий же самітній стріл, наче б чекав на цей перший, що опинився в кущі. Забрехали собаки, німці вистрілили кілька ракет, які кольорами освітили село. Почувся гуркіт моторів. Обі грізні тіні зникли в кущах. Йосиф перехрестився знову, вхопив Марічку на руки, притиснув до грудей, як найдорожчий скарб і нервовим бігом кинувся у бік своєї хати, поки німецькі стежі не появляться на голос стрілів.

У хаті почули стріли. З двох різних сторін. Марта впала навко-

лішки знову і з гірким болем повторяла, держачи себе за голову обома руками. . .

— Ні! Ні! Ні-іііі. . . , Боже мій, моя Ти сила, моя Ти поміч. Ні. . .

Так застав її Йосиф з Марічкою, яка тремтіла від почутого так близько стрілу і вогню, що блиснув з дула. Перший раз у житті чула вона такий гук зблизька. Не могла говорити. Очі говорили про великий її страх-переляк, може, перший раз у її п'ятирічному житті. Чи зрозуміла вона тепер, що мало статися? Тяжко вгадати почування в серці такої малої дитини. Воно хіба відчувало, що страшно щось мало статися і не сталося, і ось вони знову разом зі своїм татом, з мамою, у своїй хаті.

Йосиф обняв Марту wraz з усіма дітьми. Вхопив тоді Марічку, обцілював зі сльозами і промовив того вечора тільки ті чотири слова:

— Ти мій малий спаситель. . .

* * *

Тієї ночі далеко поза північчю на недалекій скелястій горі, де були дикі недоступні печери, яких лякались люди, і ніколи туди не заходили, чути було кілька серій з автоматів, вибух гранат і потім тиша. Аж по кількох днях довідались у Сошняках, що від кількох днів там чекала засідка наших партизан. Наші партизани з великою терпеливістю знайшли вороже гніздо (а було їх в околиці кілька). Терпеливо чекали на поворот червоних. Дочекались. П'ять ворожих трупів там і осталося. Забрали при тому їх чималий магазин, добре прихований в печерах.

Сошняки чули увечорі два стріли в двох кінцях села. Осталась загадка. Знайдено тільки трупа застреленого чоловіка Насті. Оплакувало його ціле село, бо був добрий чоловік, добряга і комахщі не зробив би нічого злого. Був приятелем Йосифа від перших днів його в Сошняках. Помагав часто Йосифові в праці, вчився в нього ремесла. Помагав також Йосифові, коли той працював у німців. Довідались від Насті, хто і як це зробив, як все це сталося. Все відбулося точно як у Йосифовій хаті. Не довідались люди тільки і не вгадали, для кого був перший стріл.

Валентин БОКОВСЬКИЙ

ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ

(Спогад)

Літо 1946 року в Німеччині було тепле і соняшне. Після великого адміністративного гармидеру зміни американської окупаційної влади на британську, реєстрацій, перевірок, переселень і вивозу «на рідину», наша «алохтонська республіка» увійшла у нормальну колю таборового діпістського існування.

І от одного такого соняшного ранку крізь навстіж відчинені вікна почувся згук моторів, на коридорі тверді вояцькі кроки, і до таборової канцелярії зайшов капітан Джон Вестон із 17-ої армійської групи, у супроводі двох осіб в уніформі російської армії: один з відзнаками майора, а другий лейтенанта. Поки робили їм місце біля столу і викликали перекладачку із сусідньої кімнати, канцелярія наповнилась цікавими вияснити небуденну візиту не-прошених гостей.

Капітан Вестон повідомив:

— Тому, що відвідини представниками альянтського війська діпістських таборів досить часто викликали заворушення і протести мешканців таборів, в яких іноді доходило навіть до бійки, від сьогоднішнього дня вони мають право відвідувати табори тільки в присутності представника окупаційної влади. — яким я є у цьому випадку. Ніяких мітингів, промов і агітації не дозволяється. Усі заяви, звернення і повідомлення для мешканців таборів мають відбуватися тільки через комендантів таборів.

Присутні тут представники альянтського війська мають зробити повідомлення для мешканців вашого табору, але чи не забагато людей тут у канцелярії?

Комендант відповів, що переважна більшість присутніх є старостами бараків, які муситимуть передати це повідомлення мешканцям. Отже, вони є офіційною частиною таборової адміністрації.

— Яке повідомлення ви маєте зробити нам? — звернувся комендант до майора.

Той встав, обвів очима всіх присутніх, і заговорив:

— Я не знаю української мови настільки, щоб розмовляти нею, тому я буду говорити по-російському. Я певний, що абсолютна більшість із вас знає цю мову, і те, що я скажу, буде вам зрозумі-

ле. Кілька тижнів тому ми вивезли «на родину» 600 осіб із вашого табору. Це, висловлюючись західною термінологією, був плебс: люди невиховані, збуджені подіями.

Самозрозуміло, що ви люди культурні і освічені не могли дотримуватись цього товариства, і тому лишилися тут. Проте вдома у вас є рідні і близькі, за якими тужить ваше серце, і ми хочемо дати вам можливість бути з ними знову разом. Ми дамо вам санітарний потяг з вигодами окремого ліжка для кожного, гарячим душем і їдальнею з буфетом. І ви поїдете звідси просто додому. Подумайте над цим — додому до своїх рідних!

Раптом від дверей почувся голос:

— М'яко стелите, майоре... і привезете просто до в'язниці. І з якої це пори кати стали такими чутливими до людських переживань?

— Я представник союзного війська, офіційна особа, яку ви не смієте ображати, — і звертаючись до перекладачки, — перекладіть це капітану Вестону. Але та й так перекладала йому все, що говорилося.

Капітан Вестон звернувся до людини біля порога:

— Це досить образливе окреслення, і ви не повинні безпідставно обзивати так інших.

— О, ні, пане капітане, я маю підставу! Дозвольте представити: старший слідчий НКВД Ракіта Натан Абрамович.

Майор зблід, і затиснувши зуби вперся гострим поглядом у промовця, а лейтенант недвозначно сів рукою до кишені.

— Ви хто такий?

— Я той, недорізаний, якого ви тортували безперестанку 10 діб, і без ніякої вини заслали до концтабору.

— Як ваше прізвище?

— Чи я вже такий дурний, щоб вам його сказати?

— Нічого. Я й так дізнаюся, і ми з вами ще поговоримо.

— Ні, майоре, це наша остання зустріч. Я знаходжуся під опікою держави, яка шанує справедливість, і не дасть мене вам на знущання.

— Помиляєтесь, голубчику. Вас привезуть до мене самі англійці, як смажене курча на тарілочці.

Капітан Вестон встав, і звертаючись до майора заявив:

— Ви передали мешканцям табору те, що хотіли. Ваша місія закінчена і ми можемо їхати. Попрощався із комендантом і перекладачкою і пішов до свого джипа. Слідом за ним рушив майор, а за ним лейтенант.

Після цього в канцелярії загуло; робилося враження ніби всі го-

ворять разом. Із загального гамору вилітали досить невлесливі епітети — Катюга! Мерзотник! Негідник! Так обмінюючись враженнями люди розходились, і кімната спорожніла. Залишився тільки Анатоль Могаревський — той самий, що впізнав свого ката. Сів він біля мене і почав запалювати сигарету.

— Здається, я трохи погарячився й наробив собі зайвого клопоту. Це може бути тільки чванлива погроза, але може вона стати й дійсністю. Хто знає?

— Та воно то так. Береженого й Бог береже — це треба завжди пам'ятати.

— Еге, дядько завжди розумний після того, як вже коні вкрали. Говорення тут не допоможе, треба щось діяти.

— Маю враження, що залишатися вам тут небезпечно. Якихось пару місяців тому, — вас іще тут не було, — на моїх очах британська військова поліція, у цьому ж самому таборі, арештувала режисера київської кіно-студії Прахова, і передала його москалям. Отже, їм довіряти також не можна. Чи маєте ви десь в інших місцях друзів чи знайомих?

— Маю, але далеченько.

— Добре. Ось маєте вашу Ді-Пі картку, і спробуйте знайти собі місце десь в іншому таборі. І чим далі звідси, тим ліпше. Світ не без добрих людей.

Могаревський щиро подякував, розпрощався і пішов.

Наступного дня староста 7-го бараку передав мені від Могаревського загорнений у газету папір. Це був звичайний учнівський загальний зошит, у якому чітким, виробленим почерком було написано:

Мета цих записок познайомити загал із методами роботи ГПУ-НКВД і глянути за краєчок заслони, на одну із найбільше таємних ділянок життя в СРСР. Я сказав би, що це дало б деяке вияснення праці основного інструменту диктатури партії ЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД*. Зокрема стала б зрозумілою таємниця поведінки учасників відомих показових політичних процесів, які інсценізувалися час від часу урядом.

В цих спогадах я описую тільки події, які не викликають у мене жодного сумніву щодо їх дійсності. Кажу це тому, що знаю, що в тому психічному стані, в якому я перебував від 12.2.1931 року до 22.2.1931 року дуже легко було галюцинацію прийняти за дійсність, тому я багато разів дуже уважно проаналізовував і перевіряв все, що я бачив, чув і переживав.

* Яке міняло назву як гадюка шкіру.

Імена дійових осіб і всі назви я подаю незмінними, крім свого імени, бо небезпека зараз загрожує тільки мені, через можливу примусову репатріацію, чи через п'яту колону. З енкаведистами я не рахуюся, а для інших уже байдуже.

1930 рік був початком широкого наступу Москви на українське національне й релігійне життя. Було ліквідовано Українську Автокефальну Церкву, закрито Софіївський Собор, Києво-Печерську Лавру і зруйновано багато церков у самому тільки Києві. Було зорганізовано показовий політичний процес над кращою частиною української еліти — СВУ, що стало приводом до проведення великої розгорненої кампанії масових арештів української інтелігенції. Атмосфера була непевна і напружена. Я чекав арешту також.

Арештували мене вночі з 20-го на 21 жовтня 1930 року. Привезли задріпаним газіком до Лук'янівської в'язниці й помістили в С/К-3/3 (Слідчий корпус, 3-й коридор, камера 3). У камері розрахованій на 16 осіб я був 18-ий, а за місяць-півтора в ній налічувалося 92 особи, а всього у в'язниці біля 12.000 в'язнів.

Склад камери був дуже різноманітний: починаючи від селян і робітників до інтелігенції, духівництва і вищих військових включно. Мало хто сидів довго. Своїм складом камера швидко обновлювалась: одних забирали кудись, а на їх місце вкидали нових, але мало кого звільняли на волю. Декотрих селян, зовсім без допиту й суду, відправляли з вироком на 3 роки до концтаборів, чи на заслання.

Думки про те, що мене може чекати і як триматися на допитах, не покидали мене ні на хвилину, і не давали мені спокою примірно на протязі місяця, аж поки остаточно до абсолютної ясности не викристалізувався погляд і тактика моєї оборони, і я не зрісся зі своєю ролею, після чого у мене з'явився погідний настрій, і я знову став живою людиною. На щастя мене не викликали на допити десь із півтора місяця, а коли викликали, з несподіванки в мене по спині пробігли мурашки, але я швидко опанував себе, бо вже заздалегідь був приготований до бою.

Після переїзду критою вантажною машиною, у групі до 40 людей, і чекання у камері ч. 4 при комендантурі ГПУ, конвоїр привів мене до кімнати ч. 28 і здав під розписку слідчому Герштейну Мойсею Давидовичу. Після ствердження формальних відомостей слідчий потягнувся, хрюснув пальцями і звернувся до мене:

— А тепер розкажіть мені про свою минулу і теперішню контрреволюційну діяльність.

— Про мого минуле ви знаєте, про нього я писав у всіх анкетах. А теперішньої діяльності, крім праці за фахом, не маю ніякої.

— Угум... Герштейн встав із-за столу і почав проходжуватись по кімнаті. Раптом підійшов із-заду і майже загарчав над вухом:

— Ти мені не прикидайся, петлюрівська наволоч! Ми все знаємо про тебе.

— Якщо знаєте, то нащо питаєте?

— О... тоді я напишу все, що знаю про тебе, ти підпишеш і справі кінець.

— Безумовно, якщо написане буде правда.

— То по-твоєму я брехун?

Після цього він з такою силою вдарив мене по голові, що я звалився на підлогу. Почав він мене гатити ногами, а після одного сильного удару в голову я знепритомнів. Очуняв увесь мокрий, облитий водою.

— Ну, признаєшся, чи ще повторити?

— Я не маю в чому признаватись.

Після цього сильним ударом по голові він знову звалив мене на підлогу.

— Якщо не признаєшся, на тобі живого клаптика тіла не залишиться. А тепер поїдеш назад до камери, і добре подумай над цим.

Після другого допиту я вже знав, що їм відомо і про що вони не знають. Але ГПУ не цікавилось знати істину, а скоріше «оформити» мою справу і покінчити зі мною. Після декількох допитів я переконався, що моя справа йде до дуже несприятливого закінчення для мене. На підставі мого «контрреволюційного» минулого за часів визвольної боротьби 1918-21 рр., яке я з самого початку не заперечував, бо воно було широко відоме серед мого оточення. Вони робили висновки, що значить і ті відомості, які сфабрикували їхні агенти в останніх часах, є також вірні (у всякому разі так я думав тоді). Моїх спростовань ніхто не хотів брати до уваги, бо вони перешкоджали «оформленню». Тому я вирішив, що мені треба якось одірватися від цього конвеєрного трафарету, і то негайно, бо буде пізно. Треба було бити на тривогу. За два дні я написав добре обґрунтовану скаргу-спростування обвинувачення ГПУ, і надіслав оригінал прокурору по нагляді за ГПУ, а копію своєму слідчому Герштейну.

До 1930 року я нічого не чув конкретного про застосування тортур в ГПУ; у всякому разі я не зустрічав свідків. Різного степеня побиття, яке масово застосовувало ЧК-ГПУ, ми не кваліфікували як тортури, бо це вже стало буденним явищем, і кожний до цього був приготований. Проте, ми всі здогадувались, що якісь вдосконалені тортури ГПУ застосовує, бо інакше як можна було поясни-

ти поведінку обвинувачених, як наприклад: на показовому процесі СБУ чи Промпартії, де майже всі обвинувачені, всупереч законам природи і здоровому глузду, обливали себе помями замість оббілювати; самі себе обвинувачували замість оправдуватись, і взагалі вигадували на себе різні компромітуючі нісенітниця, проте ніхто з них не наважився сказати прилюдно, що його поведінка на суді вимушена тортурами.

І ось в останніх днях 1930 року, пізно вночі коли ми по товариському розмістились до спання, укладаючись як оселедці в бочці віртуозно використовуючи площу, несподівано забряжчали ключі, залізні двері камери розчинилися на всю широчінь, і в камеру упхнули якесь мітичне сотворіння, обмотане в лахміття і загорнене згори у великий темно-сірий жіночий плащ. Двері раптово грюкнули зачиняючись, а сотворіння... високе на зріст і згорблене, стояло вперто на місці біля дверей у закам'янілій позі й не намагалося щось із собою робити. Довгий ніс і звислі вуса висувалися з-під хустки. На наші запитання він або мовчав, або щось мимрив уривками слів і речень.

З великим зусиллям ми впізнали в цій людині нашого старого знайомого діда Лугового, киянина, по професії ковбасника, якого 8 днів тому взяли з камери на допит і ми про нього перестали згадувати, і вирішили, що його перевели до іншої камери. Але ця постань, що стояла перед нами, дуже мало нагадувала нам Лугового: то був сухорлявий, енергійний, міцний і життєрадісний чоловік біля 60, а це старий-престарий, виснажений, безвільний і божевільний дід. Моментами йому поверталась свідомість, але зараз же зникала. Ми насилу від нього дізнались, що йому не давали в ГПУ 8 діб спати. Ми замовкли і тільки переглянулись. Все було ясно — його тортували.

Луговий стояв на тому ж місці і без перестанку скидав з рук уявних павуків. Ці тортури в ГПУ називали «Стуло». Всі тортуровані рано, чи пізно «признавались» до закинутих їм злочинів, переживали «муки творчості» і «вербували» співучасників серед своїх рідних, друзів і знайомих. З них тягнули й тягнули зізнання. Забирали із «стула», ставили у кращі умови, садовили за стіл і давали гори паперу для писання, відживлювали, а коли покази не були гармонійними — їх знову садовили на «стуло». Тоді вони знову переживали «муки творчості» і так доти, доки вигадана слідчими фабула злочинів не була викінчена.

Після Лугового «Стуло» пережив київський інженер-електрик Білобородько, і ще декілька чоловіків із моєї камери. Одного разу після допиту, коли я чекав у камері ч. 4 при комендантурі ГПУ на від'їзд до в'язниці, до камери привели маленького чоловіка, в

якому я розпізнав співкамерника по С/К-3/3, киянина, дрібного домовласника Воробйова. Його 5 діб тому забрали на допит. Він мав дуже несміливий вигляд, низько вклонився присутнім на чотири боки, і став на місці в позі вичікування. Присутні звільнили один стілець і запропонували йому сісти. Він дуже обережно сів на самий краєчок, і сидів виструнчений як свічка, ніби чогось чекаючи. Його швидко забрали з камери і після того я його більше не зустрічав.

Приблизно за два тижні після подання скарги-спростування до прокурора, мене викликали на допит. Я внутрішньо відчув, що цим разом мене чекає щось більше, як звичайний допит. В одну кишеню я напхав повно тютюну, а в другу грудкового цукру, для того, щоб у критичні хвилини підтримувати свій життєвий тонус, і тепло вдягнувся.

На допит мене привели вже до іншої камери ч. 31, і я побачив перед собою вже не Герштейна, а старшого слідчого Ракіту Ната-на Абрамовича. Коли він розгорнув мою справу я побачив там оригінал і копію мого спростування-скарги.

Ракіта одразу взяв мене в «роботу». Закликав телефоном Герштейна, поглузували з мене, потім Ракіта побив мене по голові в присутності ще одного слідчого Шустера. Пропонував мені написати зізнання, згідно виробленого ним проекту, від чого я категорично відмовився. Після застосування всяких «аргументів» відбиття до «дружнього» переконання включно, він сказав мені:

— Якщо ти не напишеш чисто-сердечного признання, то ми перетворимо тебе у пляцок! Для цього у нас є досить засобів. І прийде такий час, коли розстрілу ти будеш благати як милостині, а в'язниця здаватиметься тобі раєм.

— Ну, що ж. Коли ви перетворите мене фізично навіть у півгній, то й після цього ви більше від мене не почуєте.

— Я не маю наміру возитися з тобою. Тебе Герштейн і так розцяцькував як писанку. Ми вжиємо інших засобів.

Він зателефонував до комендантури по конвоїра і написав щось на невеличкому віддрукованому блянку, де я встиг зазримити надрук згори «3-й сектор ОГПУ Тюрпод» (Тюрпод — в'язничний підвідділ).

Це було 12.2.1931 року. Конвоїр повів мене коридорами, дворами, садами через внутрішній квартал, який посідало ГПУ в Києві на Катерининській вулиці, і привів до головного корпусу. Ми спустилися у підвал і конвоїр наказав зайти до однієї кімнати, яка була яскраво освітлена. Це була вузька і довга кімната, з обох боків якої, попід стінами до самої стелі були в декілька поверхів по-

лички. Виглядало, що колись тут був цейхгавз одягу. Спереду стояв стіл, за яким сидів курсант Республіканської Вищої Школи Міліції, яка містилася в Києві на Батіївській горі. Конвоїр подав йому записку із штампом Тюрподу. Кат розгорнув журнал, який лежав перед ним, записав мене до нього, дав розписку конвоїру про те, що прийняв мене на пункт ч. 2. Далі впився в мене гострим поглядом і поволі заговорив:

— Згідно приписів встановлених на пункті ч. 2, на якому ви зараз перебуваєте, ви мусите не спати. Сидіти або стояти залежно від нашого наказу. Сидіти, чи стояти повинні струнко, дивлючись перед собою. Не згинатися, ні на що не спиратися, не закидати ногу за ногу. На «оправку» будуть водити два рази на добу: у 8 год. ранку та у 8 год. вечора, де ви можете крім того напиться води. Ніяких винятків не робиться. Їсти приносять один раз на добу о 12 год. дня. Курити не дозволяється. Докладно і негайно виконувати всі наші накази. Якщо порушите щось із того, що я вам зараз сказав — жалійтеся самі на себе. А тепер ідіть і сідайте отам ззаду.

Я глянув у вказаному мені напрямку: перше, що я побачив — це чотири пари темних очей, які бачили тільки те, що діялось у внутрішньому світі їх власників. Ці очі містилися на тлі воскових облич, які здавалися прозорими. Мені згадалися манекени з музею тортур інквізиції. Це їх сюди, очевидно, принесли. Я перевів очі на ката шукаючи Томаса Торквемадо, але це був червонощокий, з буденної советської мійсности міліціонер, і я знову відчув себе у 1931 році і зрозумів, що це не уява, а дійсність.

Із самого переду сидів стрункий, чорнявий, середнього росту, з гарними, як чорні сливи очима, з вихованими шовковими вусами, і витонченим носом з маленькою горбинкою — це Горунович: з його слів він був начальником польової жандармерії української армії в Кам'янці-Подільському в часи визвольних змагань за волю України в 1918-20 рр. Кати його називають «ситий бухгалтер», бо до арешту він працював десь бухгалтером. Уже восьму добу на тортурах. За ним два ієромонахи в чорних сутанах підперезані ланцюжками: *Довгополий* худорлявий у пенсне, і другий *Іванів*, з нахилом до повноти. І далі священник Богдан Рудий, високий і дуже тонкий, наче жердка на яку наділи плащ.

Я сів із самого заду (як свіжий) на дверях оббитих бляхою і пофарбованих білою фарбою, знятих із завісів і покладених між полицками, які знаходилися вздовж стін. Це сидіння було рівним і вище ослонців, що стояли спереду. При певному зусиллі я кінчиками пальців ніг міг торкнутися підлоги.

І так — я на «стулі».

Кати застосовували якусь драбину впливів, по якій ступнево підіймалися вгору. Починаючи з окрику наказували то встати, то сісти, а потім пересаджували наперед, і коли тортурований стуляв очі, його лускали пальцями в носа, що дуже було по гідності людини. Після того били ребром долоні по шиї, змушували ставати на вузький ослінчик і інстинкт самозбереження до певного часу змушував триматися в напруженні. Застосовували різні засоби в залежності від винахідливості катів.

(Закінчення буде)

ПРОХАННЯ

(Нью-Йорк) — Деяко більше як сорок років тому міжнародна група лікарів була свідком однієї з найбільш жахливих сцен, які відбувалися в цім столітті.

Ті лікарі приїхали на Україну, щоб оглянути масові могили у Вінниці, які відкрито в 1943 році. Вони ствердили, що там НКВД замордував 9,432 українських мужчин і жінок між 1936-1941 роками.

Про цю трагічну подію і про жертви пише книжку один професор із Монтклер Стейт Коледж, Н. Дж.

Автор звертається з проханням до української суспільности, щоб ті які були свідками, або мають якунебудь інформацію, включно з фотографіями про цей масовий морд українців у Вінниці сконтактуватися з Наталею Павленко в Українськім Дослідно-Документаційнім Центрі, 2 East 79th St., New York, NY 10021, USA, або телефоном 212-288-2917, якнайшвидше.

19 березня 1987 р.

І. ІРШАВЕЦЬ

ЗОШИТ КАТОРЖНИКА

(Продовження, 2)

Коли в'язнів мали вивозити з КПЗ до обласної тюрми, то іноді дозволяли родичам на побачення з в'язнями. Часто було чути плач і голосіння відвідуючих. Одного дня прийшла до чоловіка жінка з донечкою, може чотири-п'ять років. Оце дитятко не хотіло без свого татка вертатися додому — плакало, ридало і голосило:

— Тату! Ходіть додому. Тату! Ходіть додому!

Здавалося, що весь світ і небо повинні почути голос дівчинки і що повинно статися чудо. Стільки болю і трагедії було в тому дитячому голосінні! Але чудо не сталося, лиш чекіст випхав за двері тюрми жінку і дитинку, яка все ще голосила:

— Тату, ходіть додому!

Кілька днів не брали на допит. Був час на роздуми, але найбільше мучила думка: — Чому так сталося? Не все можна було пояснити. Не все укладалось в логічний ланцюг і те що оповідав Бардась. Був радий, що досі не поставили жодного питання, яке свідчило б, що знають щось про нього справді. А може це лише поки тактика?

Ночі були тяжкі і тривожні, а зойки мучених не міг заглушити варкіт двигуна автомашини. На зовні напевно не було чути, але тут в будинку крики всю ніч були чутні. Зрештою це теж був той спосіб залякування тих які чекали своєї черги на допит.

Одного ранку на коридорі стався посилений рух і хтось сказав:

— Референта СБ паймалі.

Не знав, чи це матиме якесь відношення до нього, але кожний арешт був сумною вісткою. Дижурний солдат, що здавав службу іншому, сказав:

— В адіночке какой то не здешній, нічево не кушает, сматрі.

— Мабуть і ти не їв би на його місці, — відповів другий.

— Да, но всьож таки сматрі.

Під вечір викликали на допит до того ж кабінету, де одержав своє перше «хрещення». Було повно власть імущих — в золотих пагонах і в цивільному. Очі їхні світилися вовчим блиском.

— Сматрі, какой здесь маленькій, — сказав один. Остап насто-
рожився.

— Давай, — сказав один офіцерові і за хвилину ввели молодого

юнака з інтелігентним лицем, ще здавалось промінюючого волею. На лиці незнайомого не було ані крихітки жаху. Він мабуть знав, що його жде і був на це готовий.

— Ти етого знаєш, познайош? — запитав той же цивільний юнака, показуючи на Остапа.

— Ні, — відповів.

Таке ж питання поставили Остапові і така ж була відповідь. Зрештою обидва говорили правду, бо ніколи раніше не бачились і не знали.

Відвели обидвох до камер. Остап зрозумів, що сталося щось дуже недобре і треба приготувитись до найгіршого. В ті тяжкі хвилини звертав свої думки до Квітки, від неї віяло стільки благородної сили. І співав пісні. Здавалось, що крокує разом з повстанцями. . .

. . . за свій рідний край,
за козацький звичай,
ми підем в бій за свою перемогу!

Радісно ставало на душі і прибувало сил! Але відчинились двері і на порозі, крім солдата, стояв молодий лейтенант, високий, білявий. Сказав навіть «добрий день». Запитався, коли і де арештований, звідки родом. І дивився пильно в очі, якби хотів щось сказати або в чомусь упевнитися. Мовчки відійшов. Остапові він нагадував з вигляду Богдана з Сумщини, який понад рік тому товаришував йому. Сталося, взяли на допит.

. . . Було видно, що Остап вже втомився розповіддю, хоч вже минуло місяць часу, як привезли його з району, але сили йому не прибувало, бо ніби чого? Все повторювались обмороки голови, лежати міг лише на однім боці і ницьма.

Ми залишили розмову, даючи йому можливість відпочати і зайнятися своїми думками.

*

Далеке поліське село Самарі, яке можна зачислити до Кобринщини або і Пінщини, про яке ніколи не чув раніше (скільки ми взагалі не чули про окраїни наших земель, хоч мали за плечима ВУЗ-и, але хто нас вчив, або з чого мали довідатися?).

Тут в околицях стояли військові частини мадярів, словаків, югославців і інших, які виконували допоміжні функції в німецькій армії, але теж і поліцейські супроти населення. Серед них були й українці, з якими треба було встановити зв'язок. Цих кілька тижнів (точно не пам'ятаю) проведених тут на Кобринщині, то

не лише час напруги і небезпек, але і школа національної свідомості.

Дідусь, років мабуть за вісімдесят, виводив нас за село і показував «шлях Хмельницького», або «шлях козацький».

— О, сюдою вів нас (!) Хмельницький на ляхів, — мовив дідусь.

Було соромно, що так багато ми ще не знали. Тут була ще нужда і то не тільки тому, що була війна. Але Полісся як таке було бальзамом на психічний стан людини. Укоювало душу. Спокій і повільність, що в воєнний час рідко бувають. Тут на Поліссі можна було побачити справді красиві воли, вози з дерев'яними осями і колесами без залізних обручів. Словом — це живий скансен.

Душа поліщука замкнута, недовірлива. Вони так багато зазнали горя! Були віками здані на власні сили, а хто приходив зі зовні — був чужим і ворогом. Але, як переконались до когось, то поліщуки були і відданими. Тут я вперше зрозумів вірш Д. Фальківського: «Очерет мені був за колыску». Зрештою, недалеко звідси він народився.

На одну із зустрічей прийшло двох югославів, здається з Бачки, які звали себе українськими русинами чи руснаками, і один з Буковини. В моїй групі був Гриць з Бойківщини. Ми справді не лише добре розумілися, але і розмовляли. Мова моя — хоч в різних говірках, але та ж мова, українська !

Гриць з Бойківщини, як мав сідати на віз, виходив перед коней, хрестив їх і шептав молитву на відвернення, як казав, нечистої сили.

Я дякував Богові і долі, що мав змогу в короткому часі пізнати українців з усіх кінців Євразії — з Зеленого Клину, Забужжя, Югославії, Закарпаття, Полісся, Кубані й інших. Де ви тепер Друзі?!

Від тюремного безсилля підпирало щось під горло.

*

Думки перервав стук наглядача в двері і голос у «вовчок»:

— На букву «лі» єсть?

— Лебідь...

— Собірайсь с вещами на виход.

«Собіратись» йому не було з чим. Він накинув на плечі піджак і вийшов. На слідство. Коли підписав «207» повели його перед лице самого начальника обласного управління НКГБ генерала Трубенка. Він і справді виглядав, але не на трубу, а на бочку. Опасний, пузатий. Коли офіцер вийшов з кабінету генерала, той велів Миколі сісти і спокійно промовив до нього:

— Ну, скажи жлопче, хто ти такий і чому сюди попав?

Лебідь через хвилину завагався, подумав, що може тут рішається його доля, підніс голову і розповів точно свою коротку біографію.

— Да, значить ти мене визволяв з оточення під Мінськом, щоб тут зустрітися?.. Я був начальником другого відділу н-ського з'єднання військ, очевидно тоді ще не генералом, да...

Генерал щось записав у блокноті, а в кабінет ввійшов офіцер і забрав Миколу. За два тижні Лебедя засудили на кару смерті.

Як оповідали, подібні розмови ген. Трубенко час-до-часу проводив з вибраними в'язнями, задаючи їм одне і те саме питання. Можливо, що громадив матеріали для «докторської дисертації».

*

Коли Остап почував себе краще, він тихо вів далі свою сумну розповідь. Привели його в уже знаний великий кабінет «сисного» (до речі, начальник «сисной» — жид, ні разу його не вдарив). Були вже старі знайомі, але і багато нових. Допит розпочався з мови якогось начальника в цивільному.

— Етот бандіт, с каторим вам (!) сделано очную ставку, ето районний референт СБ, при ньом абнаружено матеряли, донесенія в ваш провод. Вам нечево укрівать, ваша судьба завесіть от чеснаво признанія, но, как?

Остап мовчав, він не «розумів» російської мови, що давало йому час на думання.

— Ляйтенант, павтарі ему на українськом язике.

Ляйтенант, який уже складав йому візиту в одиночці, підійшов зовсім близько і, дивлячись просто в очі, повторив мову начальника.

— Я вже вам сказав хто я і звідки, де був в УПА, — відповів.

— Даремно заперечуете, Іванюк вже признався і все розказав про вас і повторить вам в очі.

— Не знаю жодного Іванюка, а те, що я зізнавав, можете перевірити в місці мого проживання, — сказав.

— Пеняй на себя (вже не «ви»), давай Іванюка, — наказав начальник.

З бічних дверей увели Іванюка, того самого юнака, з яким вже робили йому «очну ставку» кілька днів тому. Але це вже не був той самий — це була тінь людини. Одяг подертий, лице опухле і закривавлене, ледве держався на ногах. Лише в очах світилася рішучість.

— Тепер узнайош, хто он? — спитав начальник, показуючи на Остапа.

— Не знаю хто це, — ледь чутним голосом відповів Іванюк.

— І ти не узнайош? — звернувся до Остапа.

— Я вже вам сказав.

— Да, заберіте Іванюка, починаєм допрос, таваріші.

Почалося. Питання було властиво одне. Остап повторив раз чи два попередні відповіді і... замовк, заціпив зуби. Одиноким бажанням було впасти на підлогу, але не дали впасти, обступили і били з усіх сторін. Робили «китайський дзвін». Били чим попало, але не дали впасти. Що якийсь час повторювали те саме питання і били далі. Як вони оскаженіли!

Коли ж нічого не «видзвонили» і перестали бити, Остап сидів опертий об стіну, голова звисала, був наче сонний. Принесли води, — не пив. Не тямив скільки це тривало.

— Но, будеш говорити?

Мовчав. Щось наче чорна хмара з чорною кучмою на голові і котячими очима перехилилось через стіл і заверещало:

— Ти у мене будеш говорити! Я, Чернов, вмю це зробити!...

Остап трішки перепочив і якби здригнувся від жаху минулого і вів далі свою оповідь тихо.

— Я не мало читав, як зрештою кожний підпільник, про методи слідства різних поліцій, зокрема ГПУ і Гестапо, Дефи чи Сігуранци, а також чув від бувших в'язнів різних тюрем. Але час іде і все вдосконалюється, а методи слідства також — та на жаль на більш жорстокі, — мовив Остап.

— На «щастя», з «надміру» праці ЧЕКА покищо стосує майже виключно фізичні тортури, а їх легше зносити... Повели мене в іншу залю чи кабінет, де за столом сиділо вісім, або менше осіб, точно не тямлю. Здається, що були там і секретарі райкому і ще якісь чини, — начальник «істрибітельного» батальйону, одинокий у військовій уніформі. Посадили мене на табореті. По «мирній» розмові знов почали бити, кожний по своєму, як розбійники, щоб лише завдати болю. Я мовчав, мабуть і болю вже не чув, зрештою не пам'ятаю. Тоді, наче шуліка, влетів крізь двері якийсь рижий, невисокий, з револьвером в руці, виціденим на мене, ревів як скажений:

— Гаварі, бандіт! Уб'ю блядь!

— А, знаю, це напевно був капітан Бубнов, — сказав Ситник, який також прислухувався цій розмові.

Допит тягнувся вже мабуть три години, сили мене трохи опускали і все ставало байдужим.

— Ну, добре, чого ж все ж таки хотіли, — запитав Бардась, якого слідство також провадив Чернов.

— Дуже мало. Хто я такий, звідки прийшов! Я їм десятий чи двадцятий раз повторюю свої персоналії, а вони знов б'ють. . . раз свої персоналії, а вони все:

— Врьош бандіт! — і знов б'ють. . .

І коли це тяглося вже кілька годин, допит перебрали самі спеціалісти — Чернов, Бубнов і начальник «істребітельного» батальйону. Сказали, що у них я заговорю напевно, що вони, і т.д.

Інші сиділи, і дивились.

Поставили досить великий табурет, розтягли мене на ньому так, що табурет був під животом, ноги витягнули в одну сторону, а голову в другу, і притиснули ногами до підлоги, натягли тіло наче дугу. Були ці «істребітелі» здорові москалі — Чернов, справді чорний, високий, здоровий; Бубнов і начальник «стрєбків» — низькі, але кремезні, обидва рижі. Двох держало мене натягненого через табурет, а третій бив довгими, гнучкими палицями, чи залізними пруттями вздовж тіла, від спини до п'ят, по ногах і від спини до голови. Палиці вигиналися і щільно впилися в тіло.

— Ось чому він й досі не може лежати на спині, — зауважив хтось.

— Біль від цих ударів немилосердний! Бачите, «примітивний» метод, про який навіть не читав, але який жорстокий!

— Я мовчав, не кричав, не просився, бо це все, що я міг тоді зробити, але моя мовчанка їх ще більше лютувала. Правду кажу-чи, я мабуть вже й нічого не тямив і не пам'ятаю, як довго це все тривало, але коли мене заволокли до одиночки, я боявся, що від болю збожеволію. На моє щастя, підлога в камері була з бетону і її холод успокоював мій біль — так мені тоді здавалося. Знаєте, найбільше я боявся та ще боюсь, щоб не застосували наркози, бо тоді всяке може статися, а ходять чутки, що тут її стосують.

— Стосування наркози для слідчих цілей заборонено, — сказав Ситник.

— Так, то ви не знаєте, де ви живете і хто веде слідства.

— Знаєте, друзі, — почав Бардась, — треба, конче треба збирати прізвища всіх оцих злочинців і запам'ятовувати. Мусимо зробити реєстр усіх злочинців — до реєстру злочинців німецьких треба дописати злочинців московських. Світ мусить знати правду. Як вже не ми, то історія мусить їх осудити. Скільки такий Чернов замучив людей, і не лише українців?

— Думаю, що їм все одно кого мучити чи забити — українця, а чи москаля, чи навіть рідного батька.

— Воно може і не так, але нас вони з особливою насолодою катують, — докінчив Іван.

Так, в реєстр катів нашого народу треба вписати іменами Чернових, Бубнових, Трубенків і...

— Ці злочинці — Чернов і Бубнов — знайомі й мені, — сказав Ситник, вони ж вели і мою справу. Тільки, яка там у мене справа? Я кооператор. Ім ішлося про прізвиська людей із східних областей, з якими я від 1939 р. по 1941 р. був знайомий і які бували у мене по службі. Вони доводили мені, що всі ті люди були самотні, самотні, отже — «врагами саветской власті». Я їм одне — зустрічався по службі, прізвиська пам'ятаю лише начальників, а вони не вгають. Помучили, то помучили. «207» підписав за «націоналістичною кооперацією» і на десять років вистачить. Але, я не про це хотів. Отже, коли моє слідство закінчилося, вони стали іншими, почали ставити мене навіть яблуком, — не виключено, що з мого садка так пояснили.

— Знаєш Ситник. Ти на нас не гнівайся. Таке наше діло. На нас поставила партія. Ми били тебе, а поставлять тебе — будеш бити. Партія і родина потребують — ми і виконуємо...

— І взагалі вам треба ще сказати, що ваш народ героїський. Ми вже пройшли всю Україну і всюди кріпко держаться, особливо націоналісти. А ваші жінчини, дівушкі! Їх смалють вогнем, а вони мовчать! Дійствительно!

— Ви розумієте психіку оцих людей? — спитав Ситник. Всі мовчали...

Скільки минуло днів, Остап точно не орієнтувався. Камера-кумірка ходила ходором навколо. Царила темнота. Щастям був сон. І молився... також до Квітки. Відчував дотик її рук, тепло поцілунків. Любов! Через неї створив Бог все, що прекрасне! Хто це написав? Не міг пригадати.

Тобі, Україно моя, мій перший подих.
І подих останній Тобі!

Коли прочитав вперше цей віршик-присягу і хто вимовив його? Не важне. Від віків в різній формі і вислові повторювали це покління; від Святославового «не дам посоромити землі Руської» аж до сьогодення «здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї». За це ж «прокляв» Бога Шевченко і Франко, за це розстріляли М. Міхновського, Д. Фальківського і М. Хвильового, що... до безумства любили свою Україну. Це любов до народу, до України давала силу мільйонам на турецьких галерах, болотах і тюрмах Московії, тюрмах Польщі, тюрмах і лагерах Райху, і знов Московії, нової.

Вертаючи з останнього допиту, Остап був задоволений, що так, як і хі. ЧЕКА не має жодного доказу проти нього, жодних конкретних даних, що свідчило б про його правдиве «походження».

Після кількох днів його знов викликали. Конвоював той же білий лейтенант-перекладач, який склав йому раніше візиту в одинокці. Остап злякався, бо думав, що веде на повторення останнього допиту. Але чекіст в ході тихенько сказав:

— Тут, друже, вже кінець слідства, — і впровадив до нового приміщення-кабінету.

Новим слідчим був старший лейтенант Богомолів, москаль. Казав сісти в кутку на табуреті, задавав питання і писав відповіді. Здавалося, що він робить свою роботу від неохоти, як службовець. Був дуже спокійним і писав, що йому Остап відповідав. Слідчий не все розумів на націй мові, а Остап «не розумів» добре московської. Тому слідчий толерував неспішні відповіді, а це давало змогу трошки подумати. Питання типові — персоналія, соціальне походження, освіта, коли і чому вступив до «банди» УПА, в яких і де був відділах УПА, чи брав участь у боях з ЧА, чого прибув в цей район, і т.п. Коли Остап сказав, що брав участь у боях з німцями і про один такий бій над Стиром писала навіть советська преса, слідчий відповів, що «ето не касається діла», і не записав. Згаданий бій з німцями мав місце в селі Яловичі в 1943 році, коли малий відділ УПА боронився перед вермахтом, що наступав з-за Стиру, з заходу. В україномовній советській пресі писали пізніше, що населення саме ставило опір окупантам, ані словом не згадуючи про УПА. При відповіді про соціальне походження, слідчий, ніби до себе, сказав:

— Ти ж парень бідняк! Чому це так? Да, впрочім, багачів тут немає...

Остап сидів скулений і обдирав облізлі шкірки з ніг. Коли підписав протокол «дапроса», відвели його в підвал, де збирали в'язнів на етап до області, або до іншої тюрми.

(Далі буде)

Наука, дослід

Володимир ЖИЛА

ПРОМЕТЕЇВСЬКІ ОБРАЗИ І МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (Закінчення, 2)

Кассандра в однойменній драматичній поемі (1908) — це, мабуть, найтрагічніша постать у драматургії Лесі Українки. Тут переважає глибока психологічна драма однієї людини. Сюжет твору взятий з античних легенд про Троянську війну, а центральним зображенням твору — пророчиця Кассандра, яка вірить у силу людської долі та говорить тільки правду й нещадно викриває брехню, підлість, зраду.

«Кассандра, — писав О. І. Білецький, — так само, як Іфігенія уривка 1898 року — одна з нащадків Прометейових; вона не хоче шанувати богів, коли боги є тільки раби долі («я рабинєю рабів не хочу бути»); в ній живе дух протесту проти всякої покори, проти консервативності та інерції побутового ладу; а в її гнівній мові раз у раз прохоплюються нотки, що дають нам передчути промови раба-неофіта зі сцени «У катакомбах»¹⁶. Розповідаючи про життя Кассандри, авторка проводить думку, що людина, передбачаючи події в суспільності, не повинна залишатись пасивною, вона мусить своєю діяльністю впливати на хід історичних подій. Тим часом Кассандра передбачає небезпеку, яка загрожує рідній країні, усвідомлює потребу відвернути зло, але не може, бо не може отримати підтримки з боку бездушних і байдужих до долі батьківщини земляків. Проте Кассандра має одну велику силу, а саме, ширити пророцтво правди. Цю місію вона успадкувала від Прометея — що більше, від нього вона перебрала також безкомпромісність та готовість піти на самопожертву. Кассандра — не служителька Мойри, а смілива жінка, яка несе людям слово правди. Вона сильна, коли виступає як обличитель, але безсила поєднати своє слово правди з боротьбою, щоб перетворити його на зброю.

Поряд з Кассандрою в драматичній поемі виступає пророк Гелен, в основі поглядів якого — чистий прагматизм. Для нього не існує ні «правди», ні «неправди», він визнає саму лише вигоду. І тому, пише Олег Бабишкін, «Якщо своє пророцтво правди Кассандра виводить з прометеївських діянь, то вчинки Гелени, Париса й Гелена з усіма їх наслідками — з дій Епіметея»¹⁷. Справжній

16. І. Білецький, *Від давнини до сучасності* (Київ: Держлітвидав України, 1960), II, стор. 379.

17. Олег Бабишкін, *Драматургія Лесі Українки* (Київ: «Мистецтво», 1963), стор. 73.

борці за правду і волю, в яких серцях ніколи не згасає іскра вогню Прометея — це його нащадки, а ті, що живуть для себе, для користи своєї — це нащадки Епіметея. Кассандра дуже образно й гостро висловлюється про двох братів:

Був Прометей і був Епіметей,
одного батька й матері синове.
Життя і вогонь дав людям Прометей
і знав, що муки ждуть його за тее,
провидець мук не одвернув од себе, —
з усіх синів праматері Землі
його найгірше покарала Мойра.
Епіметей не знав нічого. Завжди
у нього думка доганяла вчинок.

.....
ніхто його нещасним не назвав.
Одного батька й матері синове,
титани зроду не були братами.

(VI, стор. 146-147)

Тому логічним кроком для Гелена після зруйнування Трої стала зрада батьківщини, а для Кассандри смерть у полум'ях пожарів на руїнах рідної батьківщини. Так проявляється прометеїзм людини гордої душі та прометеївського протесту. Така людина мужньо і ніжно вступає в життя, з любов'ю до народу і ненавистю до ворогів, а коли заходить потреба, то гине полум'яно й пристрасно.

Незадовго до смерті Леся написала свою драматичну поему «Оргія» (1912-1913). У ній змалювала дії римських завойовників, що поневолили Грецію. Переможці рокрадають матеріяльні цінності й культурні надбання грецького народу, зневажають його культуру, схиляють до зради мистців. Серед зрадників — співець Хілон, скульптор Федон і танцівниця Неріса. Та є люди й нещадні. Серед них грецький співець Антей. Він лишається до кінця вірним своєму народові. На знак протесту проти насильства завойовників він кінчає життя самогубством. У поемі знаходимо добре нам знайомий образ Прометея, коли Антей докірливо звертається до Федона:

Иди, служи своєму Меценату,
забудь краси великі заповіді,
забудь нескортий образ Прометея,
борця проти богів.

(IX, стор. 139)

Леся переконана, що через прекрасне людина може віднайти себе, повернутися до своєї рідної духової сутності та знайти правильне становище у відношенні до ворога. Тому дивиться вона у корінь явища й не засуджує, а сягає до причин. Меценат ставить-

ся критично до ідей прометеїзму. Вони для нього позбавлені ідейного забарвлення та справжньої суті:

Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То може був нікчемний перегар,
а все ж нам шанувать її годиться
і поважати батька-Прометея
хоч може він і був звичайний злодій.

(XI, стор. 149)

Чи це не доказ розчарування з боку Лесі Українки, чи, вірніше, тимчасовий сумнів, що закрався у неї підсвідомо. Леся не знала угод із совістю, вона не відчувала «зерна неправди за собою», тому й дорожила непохитністю своєї людської позиції, мовляв, «батька-Прометея» треба поважати навіть тоді, коли він і «звичайний злодій».

Драматична поема «Оргія» була палким виступом поетки в оброні рідної культури, що падала жертвою московського насильства, яке ширило зло й знищувало культурні цінності. Також і в цій поемі Леся є сівачем прометеївського вогню, який як мистецький образ стає символом діяльного перетворення дійсності.

Ця стаття була б далеко неповною, коли б тут не згадати, як літературознавці в Україні змушені перевертати і фальшувати Лесю Українку та її вияви прометеїзму. Вони пишуть: «Сама Леся Українка — мислитель, філософ-матеріаліст — розбиралась у найважливіших соціологічних вченнях минулого й сучасності, була обізнана з марксизмом і твердо стояла на боці вчення соціалістичного» (Осляк, стор. 39). Який обмежений підхід до великої письменниці, в якій ідеалізм був основою її творчості, а ідейність основною рисою кожного й найменшого її твору! Її світогляд не був прогресивним у соціалістичному чи марксистському розумінні, він був народним, а це значить, він виражав корінні інтереси українського народу. Для Лесі Українки поезія — «палкі блискавиці», «мечі», що здіймають ворожі голови з пліч. Чи має це щось спільне з соціалізмом, тим більше марксизмом, що в ході історії виявилися найбільш відсталими, назадницькими філософськими й суспільно-політичними формами та які в жодному випадку не служать українському народові. Ми свідомі, що Лесина творчість пройнята ідеями та ідеалами. Поетка хотіла бачити суспільну боротьбу творчою, а національні свари припиненими, твердо бажала, щоб український нарід звільнився від власної безсилої і тому ставила своє сильне поетичне слово на сторожі народніх інтересів. Для неї література поряд із наукою та мистецтвом були формами національної ідеології і тому вона завжди виступала на боці нового, що могло потрясти національним сумлінням, зачепити різні сторони життя та причинитись до його цементування. Тому кожний образ і кожна картина її творчості ставили і роз-

в'язували різні проблеми, ширші й вужчі, підпорядковані одній основній — національному визволенню. Її творчість глибокоідейна, бо це живий вираз інтересів, смаку, поглядів і почувань українського народу в його змаганні до волі.

Також у підході до інтерпретації постаті Прометея і виявів прометеїзму вони дивляться на справу обмежено, пишучи дослівно нісенітницю, негідні поважних учених: «Мужні, віддані до самопожертви герої — Прометей і його нащадки. . . борці за правду проти зла за здійснення *соціалістичного ідеалу* — це справжні герої, в серці яких горить вогонь Прометея» (Осляк, стор. 149)¹⁸. Вони пишуть про мученика Прометея як про «пролетарського революціонера» — керівну силу революції, «яка визволить всіх трудящих з-під влади експлуататорів» (Осляк, стор. 125) тощо. Застосовуючи советський термін, це можна назвати порожнім «зубоскальством», темою для доброї сатири викривального змісту, в якій на першому пляні повинен стати гнівний осуд, різке осміяння і розвінчання та повне заперечення. Як можна високоідейні наміри поетки так нівечити й заперечувати, а в той же час говорити, що, мовляв, «ми стоїмо за високоідейну літературу». Це приниження не тільки Лесі Українки, але й Т. Шевченка, який в образі Прометея («Кавказ») дав нам символ нескорености, що свідчить про безсмертя народу та про його незламне прагнення до волі.

Підсумовуючи, хочемо сказати, що в українській літературі Прометей — це «не символ героїчної особистости», як скажемо в Гете, чи Губера, а «символ народу, що обстоює свою свободу»¹⁹. Найчастіше згадує Прометея в своїй творчості, розкриваючи його безсмертний образ і палкі всеобіймаючі мотиви — Леся Українка. Вона шукає в цьому найціннішого дару *прометеївського вогню*, цієї «Божої іскри», що може зігріти людину, народ, дати їм справжнє розуміння громадсько-національного обов'язку та скерувати їх на самовіддане служіння вищій справі. Таким чином, Прометей і його нащадки, що стали постійними наскрізними образами творчости Лесі Українки, стають борцями за правду проти зла в боротьбі за здійснення народного ідеалу. Це ті справжні герої, в серцях яких горить вогонь Прометея і які з мужністю, ніжністю та любов'ю до народу і з ненавистю до ворогів можуть повторити знаменні слова Лесі Українки:

Будемо жити не тільки в минулому
й теперішньому, але й в прийдешньому,
але й у вічності, наскільки може
сягнути в неї наша фантазія.

18. Підкреслення наше.

19. Олександр Білецький, *Збірання праць у п'яти томах*, за ред. М. М. Гудзи (Київ: «Нагір'я думка», 1966), V, стор. 176.

ВОГОНЬ ТІТАНА ЦЕ НЕ ЗГАС

Музика - Михайло Лев
Слова - Леся Українка

p

tr

Зга - да-ти тільки всі тязкі-ї му-ки, Що зав-да-ли бор-цям за

cresc.

прав-ду вороги, Кому ж не стиснуться рапто-во ру-ки Від пом-сти

cresc.

f

ле-то - ї за-ги? Ні, жаль ме-ні, що й сей порив погас - пе,

*Музику склав Михайло Лев 1983 р. в Нью-Йорку. Виконувала вперше сопрано Святослава Жила-Качарай в грудні цього ж року в Українському Літературно-Мистецькому Клубі в Нью-Йорку.

dim. Як гас-не все в душі не- зіль-ничій у нас. *p* Ох, мо-же б

dim. *fp* $\frac{4}{2} = \frac{2}{1}$

cresc. не бу-ло життя та-ке не-пас-не, Як-би во-гонь не-

cresc. 3

f на-висти не гас! ----- *mf* Так, ми ре-би, не-

3 3 3

ма-є гірших за-ті! Сел-ла-ги паріу пас-ли-ві-ві віднас,

Бовних і ро - зум, і дум-ки спо-ви - ті, А в нас во-гонь ті-

та-на щене згас!----- Ми па - ра- лі тики з блис-

ку-чи-ми о-чи- ма, Ве-ли-кі ду- хом си- ло-в ма-лі,

Ор- ли- ні крила чу - см за пле-чи-ма, Са - ми ж кай-

cresc. *ff* *dim.* *cresc.* *ff* *dim.*

да-на-ми при-ку-ті до зем-лі. *tr* Са-мих кай-

да-на-ми *fp* при-ку-ті до зем-лі.

f *dim.*

Зірка ГРЕНДЖА-ДОНСЬКА

ПОЕТ ОЧИМА ДОЧКИ

(Спогади)

(З приводу 90-ліття з дня народження В. Гренджі-Донського)

З носталгією дивлюсь на дату народження батька цього року... 90 років мине 23-го квітня від дня його народження. Не дожив він до цього дня, не дожив він і до своєї 80-ки. На 77-му році життя забрала його зі собою Велика Косарка... Думки мимоволі летять у давнє минуле і вишукують моменти, щоб спогадами огорнути свою зболілу душу.

* * *

З батьком прожила я свій молодий доростаючий вік — перших 18 років мого життя. Що я сьогодні маю такий самий глибокий патріотизм до свого народу і таку саму глибоку любов до нього як і батько, то це все заслуга батька. Вже від ранньої моєї молодости він всіми силами старався формувати мою душу в тому напрямі. Маючи маму не-української національності, батько глибоко відчував, що мусить зробити все, щоб я, його одинока дочка, не стала чужинкою. Хоч бажав дуже мати сина (і був дуже розчарований, як вродилась в нього дочка...), з часом помирився з долею і всю свою увагу й любов звернув на мене. Вже в передшкільному віці він присвячував мені спеціально багато уваги. Терпеливо навчав мене мови щодня, повторюючи слова і поправляючи мої вислови. «... Це стіл... а це крісло... а це стіна...» Пригадую виразно, як я, сидючи на його колінах, показала пальчиком на вікно і запитала: «А як є 'облок'»? «То — вікно, доню...» і гарячо пригорнув мене до себе.

Поки прийшов час школи, то я вже добре говорила «по-руськи» і батько повів мене до початкової школи при монастирі Сестер Василіянок.

Специфічні обставини, в яких ми, доростаюча молодь, жили в 20-их та 30-их роках на Закарпатті, коли пробуджувалася народна свідомість, гартували всіх нас і вирощували з нас патріотів з високими національними ідеалами. Ми виростали на молодечих журналах як «Пчілка» і в Пласті — брали участь в пластових прогуляках, літом бували в пластових таборах — все це кувало наші молоді душі, як коваль своє гаряче залізо. Вже в шкільній лавці ми навчилися, що все, що московфільське, що мадяронське чи мадярське, що чеське — це вороже і проти них треба нам боротися і свою правду нести високо, гордо і безкомпромісово.

Батько був одним із тих наших провідників, які показували нам дорогу, кудю маємо йти. Його поезії палали вогнем, вони нас захоплювали і

підсилювали наш патріотизм. Як можна було його не слухати, коли він нам наказував:

Люби рідну мову, миле руське слово,
Її не встидайся, за ню бийся в груди!
За то рідне слово будь готов до всього,
Та знай, що ти русин, того не забудь!

Його патріотичні вірші ми знаходили по шкільних читанках, по журналах. Я безмежно гордилася тим, що його ім'я є в нашій читанці, яку всі діти в школі вживають. Моя пошана, подив і глибоке прив'язання до батька зростали з дня на день все більше й більше.

Ніжно-чутлива душа батька виявлялася у багатьох ліричних його творах, якими він реагував на події в житті. Недавно віднайшла я коротеньку статтю, в якій він власне виявляє цю свою ніжність. Написав він її в день мого Першого Причастя і присвятив мені на день 29.V.1930 р.¹

«Чи є в молоденькому дівочому життю щось кращого, щось гарнішого, як її великий, пам'ятний день — Перше Причастя... Той день зістанесь в її душі невитертою пам'яткою, згадуватиме його доки живе...

Збудили в дівочому інституті вже раненько найменшу зпоміж невеликих. Вона одинока, що сьогодні йде до Першого Причастя. І одягнула її ангельська душа — Мати Марія в біленьке, положила на її головоньку миртовий віночок, припняла до його біленький прозорний вельон... І виглядала вона, мов біленька лелія в квітнику, як оживотворений образ невинної дитячої душі, біленької мов сніг. Немов сам ангелик злетів із неба.

Ах, яка вона щаслива сьогодні! На її змарнілому, блідому личку з'явилися усмішки радості.

Перше Причастя! Яка чудова поезія! Не убивайте цієї поезії з дитячих душ! Не позбавляйте радості тих, котрі потребують ніжності...

З церкви виходять. Великий момент. Сонечко ясно світить на їх личка... З церкви виходять і йдуть у перші гості, великі незабутні гості — до архиєпископа церкви, разом з родичами. Довгі столи накриті білими скатертями, а довкола стола — це самі лелії, лелії... Немов білі грядки, а довкола тих грядок чудові живі білі троянди... Найкраща загорода і найдорожчий квітник білих рож, що рухаються, живуть і сміються, весело поглядаючи на родичів... Тільки одна пара сумних дитинячих оченят задивилась в далечінь... Чому? Не питаєте! Якраз тоді скрилось сонце за хмару і впала тінь на одну чорноволосу головоньку...

Батько був божеством, він душею завжди літав десь у хмарах. Він був оптимістом і завжди веселої вдачі. Любив товариство і майже все був

¹ Свобода, Ужгород, 1930, ч. 22, стор. 2.

його душею. Звичайно мало пив, хіба просто для форми. П'яним я його ніколи не бачила. Мав тоді тільки дуже добрий гумор і якби я була сказала йому в тій хвилині, що хочу зорі з неба, то він був би мені і їх приніс. В розмовах часто забавляв своїх гостей відповіддю у віршованій формі. Віршування в нього йшло дуже легко — строфи просто сипалися в нього як з рукава. Бувало, збудиться серед ночі і сідає до стола з пером у руках. «Що ж ти робиш, Василю, чого ж ти не спиш!» — питає дружина. «Та, зараз... зараз... кілька строф крутиться в голові... нехай їх заготовлюю...»

Між дівчатами був звичай тримати «пам'ятну книжку», в яку ми просили своїх близьких — членів родини, друзів, знайомих — вписатись. Неписаним законом було, що крім підпису треба було щось і сказати — добре бажання на майбутнє, якісь компліменти, віршик, чи хочби кілька слів. Я дала батькові одного разу ту книжечку до підпису. Він взяв перо і цілком без надуми, гейби ту строфу він вже приготував для мене тиждень тому, вписав:

Хочби і чорною була
твого життя сторінка,
Ніколи, доню, не забудь,
що ти є українка!

і підписався своїм характерним «поверховим» підписом.

А-а, цей підпис! Він мене завжди інтригував. Хотіла і я так підписуватися і багато вправляла його. Та вправляла не тільки свій але і його підпис...

Директором гімназії в той час був Василь Сулинчак, великий україножер. Батька він дуже не любив і цю свою ненависть, очевидно, переливав і на мене. Я його боялася як вогню і з чистого серця ненавиділа. Викладав він у нашій класі історію і я ту історію для нього так зубрила, як ще для нікого, щоб не мав за що до мене причепитися. (Все одно, добрих нот в нього я ніколи не мала). Він все знайшов причину мені в один чи другий спосіб дошкулити. Одного разу він вимагав від мене принести посвідку від батька. Вже не пригадую, яка була причина. Видно, я в тій справі не була цілком сніжно-невинна, бо пам'ятаю, що я ніяк батькові не хотіла сказати правди і просити його, щоб дав посвідку. А посвідку мусіла принести. І так я рішилась на небезпечну річ: написала сама посвідку і так гарно підписала батька, що директор ніколи не довідався, що то був фальсифікат...

Батько безмежно любив українські пісні і сам їх співав, хоч голос в нього був слабкий, але слух мав добрий і мелодію завжди правильно «тлг-нув». В пізніших роках, вже на еміграції, одинокою його насолодою були українські платівки. Їх мав багато, головню збирав ті, де були наспівані закарпатські пісні. «Це мій світ...», звик казати. Я мала нагоду бачити його зворушення на обличчі, слухаючи ці платівки. на обличчі відзеркалювалась така ніжність, така насолода! Слухав їх з закритими очима, похиливши голову трохи вбік, з легкою усмішкою на устах, легенько вибиваючи пальцями такт пісні. Часто із замкнених очей випливали крап-

лини сліз. Тоді не можна було йому перешкаджати, ані переривати його увагу говоренням біля нього — треба було спокійно разом з ним прослухати всю пісню і щойно тоді він вернувся назад духом до свого оточення. Сопілку він обожав і це його друзі знали і коли прийшлося відсвяткувати його 70-ти річчя з дня народження, то на святочній академії в його честь організатори вложили в програму і кілька точок гри на сопілці.

Гарячий темперамент батька часто давався нам у знаки. Він був як той вулкан — нагло вибухав, але після того скоро заспокоювався. До сьогодні пам'ятаю (могла я тоді мати 4-5 років) ту велику пляму на стелі нашої кімнати. Не раз питалася я батька й маму, звідки та пляма там взялась, та відповіді ніколи не дістала. Щойно пізніше, як молодший брат батька жив якийсь час з нами, він мені прозрадив таємницю: «Це тато кинув туди чашку чаю. . .»

Батько мене ніколи суворо не карав — правда, не раз насварив, але на тому й кінчалося. Але одного разу сталася подія: кудись ми вибирались в гості — це я вже мала тоді майже 18 років і була напів-офіційно зарученою з Іваном Рогачем. Іван був якраз у нас, як ми готувались в гостину. Це було звичайне запрошення до приватної хати — без ніяких спеціальних церемоній. не знаю чому, батько вимагав, щоб я одягнула на себе народний стрій. Я відмовлялась, бо не бачила причини, чого я маю на таку звичайну оказію брати на себе народний стрій? Ніхто інший в родині його на себе не брав. Та батькові противорічити було небезпечно. Він нагло прискочив до мене і вдарив мене в лице: «А я тобі приказую, щоб ти одягнула на себе народний стрій!» Очевидно, після цього то я вже не мала що сказати і без протесту сповнила волю батька. Але мені було безмежно встидно перед моїм нареченим. Сьогодні цей його вибух можу дуже добре зрозуміти, бо я одідичила від нього ту саму прикмету і сама часто в минулому в подібний спосіб вибухала. . .

Батько безмежно любив природу і використовував кожну нагоду, щоб піти якщо вже не в гори, які були дещо оподаль від Ужгороду, то хоч в сусідній лісок на прохід. Живучи за містом на горбочку, біля маленької нашої родинної хатки ми мали великий двір з цвітником та кавальчик поля. В цьому цвітнику батьки завели рожі та інші квіти і цей квітник виглядав літом як казка. Батько щепив рожі і заводив нові роди. Дуже любив тим «бабратися». Тут, у цвітнику, батько щоліта натягав шатро, притаскав туди польове ліжко, причепив на стовп ліхтарку і так ціле літо ночував надворі. І мене, маленьку, часто брав з собою в шатро, як була гарна спокійна ніч.

Не раз він організував довші чи коротші прогульки і все він був «командирем» тих групових прогулок. Цікаво, що в хаті господаркою не любив займатися — там все треба було для нього зробити і йому подати, але раз він опинився в природі, то робив все сам. Сам розкладав вогонь (нам тільки наказав дрова носити), сам готував м'ясо, як не в кітлі над вогнем, то в грані, сам подавав і сам горшки мив. А вмів добре випікати м'ясо, так звану «циганську печеню». Загорнув м'ясо в папір, обліпив розм'яченою глиною і як вогонь у ватрі перегорів і залишилася тільки

грань, тоді розгрібав її і під ту грань приміщував запаковане м'ясо і так його випікав означений час. Не було смачнішої печені на світі!

Літом любив лазити по горах — то пішки, то їхав ровером; як не було товариства, то й сам вибирався. Він там відмолоджувався, відпочивав, заспокоював свої нерви, набирав сили, набирав енергії і так вертався до міста цілковито відроджений. Кілька разів і мене брав з собою на менші прогульки, але уважав, що на довші тури я ще була замолода. Більшість моїх літніх вакацій перевела я по пластових таборах де і він пробув час, а як пішов на мандри по горах, то мене примістив у бабуні, або в свого брата в рідному селі. Щойно в 1937 році взяв мене з собою на довшу туру по Закарпатті. Нас було тоді восьмеро — обійшли ми ціле Закарпаття. Проїхались ровером та пройшли пішки по горах аж до Ясіння, а додому верталися низиною — по південній частині країни. Провели ми чотири тижні на тій турі і ні разу не спали в хаті. Тягнули з собою шатро «на всякий випадок», як батько казав, але по більшості ночували по стололах та оборогах на віжо-скошеному сіні. Купували сир, масло, молоко від вівчарів по полонинах, а решта харчів від селян та дещо по склепах, як було треба. Як застала нас ніч на полонині, то там і заночували в шатрі. Вечорами розкладали ватри і разом з вівчарями та дівчатами, що поприходили з села, провели весело вечір у піснях. Мились ми й купались в гірських потічках, та вода в них була така зимна, що я й пальця не хотіла до неї встромити. Батькові зимна вода цілком не перешкаджала — він влазив в неї, добре поплавав, як було можливо, а як річка не була досить глибока для плавання, то порухався в ній, обхляпав себе нею і скоро вискочив з неї. Ніколи в нього від цього простуди не було. Не раз влазив у воду навіть ранньою весною, коли ще кавалки льоду плавали по ріці.

Батько мав кількох братів та сестер, але я знала особисто тільки трьох братів. Батько з них всіх був найстаршим і відчував, що не маючи батька (дід помер у 1925 році) — він повинен заопікуватися своїми братами і їм допомагати. Найстарший з трьох братів, Михайло, перебрав господарку від свого батька і всіх братів і був забезпечений, але двом молодшим братам треба було допомогти «вибитися в люди». «Хто ж буде вести наш народ, як не будемо мати своєї інтелігенції?» — звик казати. Взяв перше до себе брата Івана, посилав його в Ужгороді до гімназії, опісля до учительської семінарії і допоміг йому стати вчителем. Нагорода йому від батька за закінчення студій була та, що з тою хвилиною Іван мав право звертатися до свого брата через «ти». До того часу оба молодші брати говорили до нього тільки через «ви».

Другого брата, Олексу, пізніше також взяв до себе і його посилав до школи, але він був дуже непосидючий, не вчився добре і з часом зголосився до війська і молодим 20-тирічним юнаком загинув на фронті під час війни. Батько не міг віджалувати втрати свого наймолодшого брата. Не маючи сина, для нього цей хлопчик, що був молодшим від мене, був як його рідний син.

Крім літературної творчості багато часу проводив батько і з редагуванням газет. В нас в хаті була ціла адміністрація і як батько приготував чи-

сло і його принесли з друкарні, то батько всіх нас затагнув до роботи: треба було розіслати число передплатникам. Та перше треба було зварити клею — це була робота дружини, але вже і я вміла його приготувати: треба було зварити воду, додати туди відповідну кількість муки і добре мішати, щоб не було грудок. Клей не смів бути дуже густий. Адреси передплатників були на картках паперу. Їх треба було перше порозрізувати і кожний папірчик з адресою притулити до дошки, на яку намазили цей зварений клей. Папірчик так набрав на себе клею і тоді наліплювали його на газету. Як це все було готове, пов'язували газети в пачки і відносили їх на пошту. Цю роботу повторяли кожного тижня.

Прийшов 1939-ий рік — рік нашої розлуки. Батька мадари після окупації країни арештували і посадили спершу в тюрму в Тячові, а опісля перевезли разом з іншими в'язнями до концтабору у Кривій а потім у Варюлапоші в глибині Мадярщини. Звідти йому з часом вдалося перейти нелегально на Словаччину. Мене доля кинула на еміграцію.

Будучи у Відні в 1945 році, коротко перед закінченням війни вдалося мені через знайомих зустрінути батька біля братиславського моста на границі Австрії і Чехословаччини. Стоячи біля будки сторожа, ми провели з собою одну годину в розмові. Прийшов батько з повною течкою харчів — великою шинкою, ковбасою, солодким печивом — думаючи, що ми у відні голодуємо... Сказав радісну вістку: два місяці тому вродився в нього синок. Він був цим такий зворушений, що аж тремтів, як говорив про нього: «Я двадцять п'ять років чекав на сина... тепер вже є кому зберегти моє ім'я...»

Прощались ми з плачем, бо обое знали, що скоро не побачимось, а хто знає, чи взагалі ще колись побачимось. Фронт наближався до Відня і він мене гнав далі на захід у невідоме, а батько лишався в Братиславі: «Куди ж ми підемо з двомісячним немовлятком?..» Журився і він за мене: «Дитино моя, бідна ти моя, ти ж ідеш у невідоме, що тебе там чекає? Як ти собі даси раду? Хто тобі допоможе? З чого будеш жити?..»

З часом я опинилася в Америці і, хоч нас розділяв океан, все ж наші близькі зв'язки не порвалися. Хоч фізично ми були далеко від себе, душею ми залишилися до себе такими самими близькими, як і перед тим. Батько в листах ділився своїм смутком і своїми радощами, оповідав про свою працю, про життя, присилав свої твори: «Доню, ти мій дорогий критик, скажи свою думку...» Його листами я дорожила, бо вони мені приносили завжди стільки радості!

Побачилися ми знову щойно по 22-ох роках. Наша зустріч в 1967 була дуже зворушливою. Не знаю, що він відчував, коли побачив перед собою замість 24-річної дівчини 46-річну жінку, вже з сивими подекуди волосками на голові і зі зморщками на обличчі... Але для мене ця зустріч була потрясаючою. Замість молодого, енергійного, повного життя людини я побачила перед собою 70-ти річного старика, з окулярами з грубих шкел після двох очних операцій, якому в грудях хрипіло при кожному віддиху і який не раз довгими хвилинами тяжко кашляв, а йдучи по сходах ставав що-десять метрів, щоб відпочити і набрати в легені повітря...

Мені здавалося, що він постарів через ніч! Ще вчора бачила його перед своїми душевними очима молодим, здоровим, повним життя, а сьогодні бачу старика з одною ногою в могилі. . . Протягом одного повного тижня я лягала спати ридаючи, ховаючи обличчя в подушку, щоб він мого плачу не почув. Щойно по кількох днях я почала заспокоюватись і привикати до його вигляду. Його здоровельний стан мене безмежно лякав і я прикинала той немилосердний Час, що зробив з нього таку руїну.

Цілих чотири тижні я не відступала від батька, — ми провели разом кожен вільну хвилину. Тоді він ще ходив до праці, але вже біля 3-ої години пополудні був вдома і тоді ми ходили на проходи до міста — показував мені Братиславу, яку я вперше бачила, будинки, показував дорогу, якою ходив до праці, показав свою канцелярію, молочарню, куди щодня заходив подорожі на шклянку молочка. . . Повів нас з сином до замку, на проїздки човном по Дунаю, на прохід до парку в Петржалці. . . Вечорами переглядали твори, він мені їх читав, показав, над чим працює, які в нього пляни, що думає ще написати. Говорив про величаве свято, яке його друзі зробили в його честь на 70-ті уродини два місяці перед моїм приходом і жалів, що я не могла на ньому бути. . .

Про свої переживання в тюрмі та концтаборі в 1939 році він не бажав говорити. Тяжко було згадувати ті трагічні часи. Згадав тільки, що має з того часу проблему з одною ниркою, яку йому відбили, як його кували. Також не згадував ні словом про терпіння, які мусів пройти під час переслідувань та вислухів у 50-их роках. . . Не згадав і про те, що ці переслідування довели його до нервового розстрою наприкінці 50-их років. . . Не бажав нагадувати все це, — любувався тільки мною і моїм 12-ти річним сином, якого я привела, щоб запізнав свого діда. Не міг з дива виїти, якою прекрасною чистою українською мовою говорить той хлопець. Одного разу посадив нас обох коло себе: «А тепер говоріть обоє по-англійськи. . . я хочу чути, як воно звучить. . .» І ми, сміючись, сповнили його бажання. А старенький слухав, усміхався і тільки головою похитував. «Такий малий, а так вміє говорити. . .»

Наші дні візити минали дуже скоро. Я йому старалася дати стільки любови, скільки лиш могла, гейби бажуючи нагородити його за всі ті роки, за всі ті пропащі роки, які нас на такий довгий час розлучили.

Одним з дуже зворушливих моментів для батька того літа була зустріч з двома внучками, дочками моєї сестри, яких він ще ніколи не бачив. Дівчата, 14 і 15 річні, настоювали на тому, щоб мати дала їм можливість познайомитися з дідом. Сестра, яка ще немовлятком покинула разом з мамою Ужгород, жила й виховувалася в Будапешті і батька ніколи не хотіла знати. На бажання дочок була примушена привезти їх до Братислави, де я їх звела з батьком. Дівчата були до нього незвичайно милі і щирі. Обнімали його, цілували, розпитували про його працю, про життя. Батько з сльозами радості в очах обнімав своїх внучок.

Візита була коротка, бо сестра нетерпеливо чекала їх перед будинком у парку. Після спільної знімки вони відійшли і батько більше ніколи в житті їх не бачив.

Вертаючися літаком додому, мої думки були цілий час біля батька. Я знала, що батько з тою астмою та хронічним бронхітом довго не витримає — найменша простуда могла принести йому кінець. Я рішила відвідати його знову як найскорше.

Це «найскорше» прийшло щойно по шести роках. Гейби відчуваючи скорий його кінець, щось мене сильно гнало до нього і так в 1973 році я разом з сином знову вибралася до Братислави.

За тих шість років батько ще більше підупав... Ще більше сповільнився в рухах, ще тяжче кашляв, ще частіше мусів під час проходу ставати для відпочинку, його бронхи ще більше хрипіли... На пенсію пішов рік чи два перед тим і так мав тепер змогу вдень більше відпочивати. Його улюбленим місцем була гойдалка, в якій часто сидів, читаючи книжку або дрімаючи. Але писав далі. Працював над своїм автобіографічним романом «Сини Верховини». Любувався своїми двома маленькими внуками, дітьми сина, радів ними, бавився з ними, водив їх на прохід, возив на санчата, навчав їх української мови. Був щасливий, що одне з дітей сина — хлопчик. Знав, що вже його ім'я не пропаде...

Наше прощання цим разом було надзвичайно тяжке і зворушливе. Ми обоє відчували, що цим разом це вже наше останнє прощання... Хоч я старалася стримувати сльози, вони вільно текли по моему обличчі. Батько не міг слова промовити, тільки плакав обнімаючи й цілуючи мене. Я кілька разів поверталася до нього від дверей, щоб його ще раз пригорнути до себе і запевнити, що я напевно знову приїду...

Одинадцять місяців після мого від'їзду батько помер. Свою обцянку, що тільки смерть вирве йому з рук олівець, він дотримав, бо смерть застала його з пером у руці...

Хоч я і сподівалася, що його смерть може наступити кожної хвилини, все ж не вірилося, що той час вже прийшов. І так я з сином знову поїхала до Братислави, та цим разом вже на його похорон. Разом з рештою родини та друзями ми відправили його на вічний спочинок.

Січень, 1987.

Д-р В. ТРЕМБИЦЬКИЙ

МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ СХОДУ (1917-1923)

(Продовження, 3)

Новоповсталі держави Сходу в новій повоєнній Європі в 1919 році

Держави	Території	в кв. милях	Населення
	в кв. км		
1. Советська Росія	3.935.000	1.495.300	65.000.000
Німеччина	471.260	183.380	59.600.000
Україна	681.800	271.500	48.574.000
Велика Британія	314.430	121.630	46.600.000
Франція	550.980	212.736	41.551.000
Італія	311.000	117.980	41.130.000
Еспанія	497.750	195.260	21.034.000
Польща	210.200	81.137	17.800.000
Румунія	295.100	122.280	16.143.000
10. Чехословаччина	140.390	54.260	13.500.000
Югославія	247.540	95.630	11.655.000
Туреччина	569.000	216.020	11.550.000
Мадярщина	93.070	35.870	7.600.000
Бельгія	30.500	11.770	7.464.000
15. Голляндія	33.080	15.080	6.865.000
Ідель-Урал	185.700	70.560	6.590.000
Білорусь	200.000	76.000	6.500.000
Австрія	83.763	32.370	6.425.000
Греція	177.000	67.460	6.100.000
20. Португалія	91.760	35.410	5.958.000
Швеція	444.300	173.390	5.814.000
Болгарія	107.500	40.656	4.500.000
Литва	100.000	38.400	4.100.000
Швайцарія	41.324	15.394	3.880.000
25. Фінляндія	390.000	149.580	3.500.000
Кубань	103.250	39.800	3.300.000
Данія	45.100	16.556	3.288.000
Норвегія	323.840	124.560	2.650.000
Донська Республіка	164.600	72.300	2.612.000
Латвія	65.800	24.450	1.864.000
Союз півн. Кавказу	79.800	31.150	1.600.000
Естонія	47.550	18.350	1.109.000
Альбанія	27.538	10.632	700.000
Саарлянд	1.950	751	650.000
35. Вільне Місто Данціг	1.966	794	325.000
Люксембург	2.586	998	270.000
Монако	8	1.5	22.956
Сан Маріно	61	38	12.027
Ліхтенштайн	157	65	10.716
40. Андорра	453	191	5.231

Джерела: 1923 Atlas of the world and Gazetteer, edit. Funk and Wagnalis, New York and London, 1923, pp. 3-8. Bartholomew John, The Handy Reference Atlas of the World, 10th edition, Edinburgh-London, 1923, pp. 14-66. The World Almanach and Encyclopaedia — 1925. Edit. The Press Publishing Co. — The New York World, New York, 1924.

Новопосталі держави 1918-20 рр. в колі незалежних держав Азії

Держави	Території в кв. км	в кв. милях	Населення
1. Китай	3.970.000	1.532.420	302.110.000
в тому: Манджурія	942.000	363.610	12.000.000
Сінкіянґ	1.646.800	550.540	2.000.000
Тибет	1.221.600	463.000	2.000.000
2. Японія	382.415	148.756	55.000.000
3. Персія	1.621.860	628.000	9.500.000
4. Сіям (Тайлянд)	514.000	198.250	9.100.000
5. Туреччина	452.900	174.900	9.000.000
6. Сибірська Республіка	10.103.690	3.893.510	8.565.000
в тому Якутія	3.791.410	1.530.253	332.600
7. Туркестанська Республіка	1.168.900	451.230	6.685.000
8. Афганістан	657.500	250.000	6.380.000
9. Непаль	141.400	54.600	5.000.000
10. Ірак	370.500	143.250	2.849.000
Грузія	66.080	25.500	2.400.000
Азербайджан	83.060	32.060	2.300.000
Бухара	203.400	78.512	2.200.000
Далеко-Східня Респ.	1.671.300	652.700	1.812.000
15. Монголія	3.543.000	1.367.600	1.800.000
Вірменія	46.500	17.950	1.500.000
Ассир	103.600	40.000	1.000.000
Геджас	440.200	170.000	900.000
Хорезм (Хіва)	67.400	26.020	780.000
20. Ємен	131.200	73.800	750.000
Транскаспія	388.600	150.100	550.000
Оман	112.500	82.000	500.000
Бутан	52.000	20.000	250.000
Гадрамаут	112.500	82.000	150.000
25. Танну-Тува	165.000	65.810	75.000

Джерела: 1923 Atlas of the World and Gazetteer, edit. Funk & Wagnalis, New York and London, 1923, pp. 3-8; Bartholomew John, The Handy Reference Atlas of the World, 10th edition, Edindurgh-London, 1923, pp. 14-66. The World Almanach and Encyclopaedia — 1925, edit. (The Press Publishing Co. — The New York World), New York, 1924.

Бібліографія по цьому питанні:

БІЛОРУСЬ:

- Запруднік, Янка: Уставныя граматы Беларускае Народнае Рэспублікі. Запісы — Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва (Byelorussian Institute of Arts and Sciences), No. 13, New York, 1975, pp. 87-98.
- Маргунскі, С.П. и Купрет, Л.П.: Интернациональное и национальное в государственном строительстве Белоруссии, изд. Наука и Техника, Минск, 1978, стор. 45, 60, 62, 83.
- Круталевиц, В.А.: Рождение Белорусской Советской Республики (провозглашение республики, развертывание национально-государственного строительства. Ноябрь 1918-февраль 1919 г.), изд. «Наука и Техника», Минск, 1979, стр. 139-141.
- Круталевиц, В.А.: Рождение Белорусской Советской Республики (на пути к провозглашению Республики — октябрь 1917-декабрь 1918). изд. Акад. Наук Белорусской ССР — Институт философии и права, Минск, 1975, ст. 154-155, 183-184, 222-223, 239, 246-247.
- Vakar, Nicholas P.: Belorussia — the making of a Nation. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1956, pp. 5-14.
- Косяк, Іван: За дзяржаўнаў незалежнасьць Беларусі, выд. Беларускай Цэнтральнай Рады, Лондон, 1966., бач. 28, 33-34, 44.

ТУРКЕСТАН (БУХАРА, ХІВА, ТРАНСКАСПІЯ, ТУРКЕСТАН)

БУХАРА

- Вестник Народного Коммиссариата Иностранных Дел, No. 5-6, Москва, за 1. июля, 1921, ст. 79-80.
- Бухарская Народная Республика. Большая Советская Энциклопедия, т. 4, Москва, 1971, ст. 165-166.
- У проводі цієї монархістичної держави був: Емір Саїд Абдул-Ахад-Бахадур Хан.

ХІВА:

- Большая Советская Энциклопедия, т. 59, Москва, 1935, ст. 529-531, т. 60, Москва, 1934, ст. 95. Очолювали цю державу спершу: Саїд Афендіар-Хан, а після: Пандішах Саїд Абдулла Хан та згодом Джукаїд Хан.
- Ryszard Wraga: Sowietckie Republiki Srodkowo-Azjatyckie. Rzym, 1945, st. 62, 82, 89-91.
- Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatie et Statistique, Justus Peters, Gotha, 1972, p. 1281.

АЗЕРБАЙДЖАН:

Great Britain — Foreign Office — Historical Section, Peace Handbook, No. 54, London, 1919, p. 17-20.

Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique, Justus Peters, Gotha, 1922, p. 128, vol. 1923, p. 1289.

The Azerbaijan Republic. Eastern Europe, No. 1, September, Paris, 1919.

Délégation Azerbeïdjanaïenne de la Paix. (Composition Anthropologique et Ethnique de la Population de l'Azerbaïdjan du Caucase). Paris, 1919, p. 31.

УКРАЇНА:

Франко, Петро: Огляд території України (після д-ра Ст. Рудницького), вид. Т-ва Франко Сия і Спілка, Відень, 1921, стор. 4-14.

Кордуба, Мирон: Територія і населення України, вид. Вісника Політики, літератури і життя, Відень, 1918, стор. 3-24.

Федів, Ігор: Україна в числах, журнал «Воля», т. II. ч. 1, стор. 8-17, ч. 3, стор. 105-111, Відень, 1919.

Dr. St. Dnistriansky: L'Ukraine et la Conference de Paix, Paris, 1919, (статистичні таблиці і етнічна карта).

Глузовський, В.Е.: Дальне-Восточный край в цифрах. Хабаровск. 1929. Дальне-Восточный настольный справочник. Владивосток. 1929.

Світ, Іван: Український Далекий Схід, вид. Укр. Океан. Інституту, Одеса-Хабаровськ, 1944, стор. 11-15.

Франко, Петро: Огляд території України (після д-ра Ст. Рудницького), Відень, 1921, стор. 24.

БАЛТИЙСЬКІ РЕСПУБЛІКИ:

Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique, Justus Peters, Gotha, 1922, pp. (Lithuanie) 1118, vol. 1923, p. 1165, vol. 1940, p. 1050-1057; Lettonie: vol. 1923, p. 1160; Estonie: vol. 1940, p. 1049-1050, vol. 1923, p. 875, vol. 1940, p. 912-913.

Bendorius, Antanas: Guventojai, Lietuvio Encyklopedias Leidykla, vol. 15, pp. 55-59, Boston, 1968.

Pakštas, Kazys: Lietuviu Tautos Platai-ir Guventojai (Lietuva-Lietuviu Encyklopedias, vol. 15, 438-446, Boston, 1968.

ІДЕЛЬ-УРАЛ:

Раимов, Р.М.: Образование Башкирской Автономной Советской Социалистической Республики, изд. Академии Наук СССР, Москва, 1952, ст. 156, 169, 177, 256-258, 260-261, 337, 397.

Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique, Justus Peters, Gotha, 1922, p. 1281, vol. 1923, p. 1275.

ГРУЗІЯ:

- Kandelaki, Constantin: *The Georgian Question before the Free World* (acts, documents — evidence), Paris, 1953, p. 180-181.
- Great Britain — Foreign Office — Historical Section, *Peace Handbook*, No. 54, London, 1919, p. 17-20, Georgia.
- Gambashidze, D.: *The Caucasus — Its People, Economics and Present Position*. London, 1918.
- Almanach de Gotha — *Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, Justus Peters, Gotha, 1922, p. 1281, vol. 1923, p. 1247.
- Délégation Georgienne à la conférence de la Paix, *Mémoire présenté à la Conférence de la Paix (Révendications politiques — Frontières)* suivi de l'act de l'Indépendance de la Georgie, et d'une carte, Paris, Juillet, 1919, pp. 15-19, 23 (carte).

ТАННУ-ТУБА:

- Almanach de Gotha — *Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, Justus Peters, Gotha, 1940, p. 1175-1176.

ВІРМЕНІЯ:

- Kocharion, Stepan: *Soviet Nationality Policy in Armenia. The Armenian Review*, vol. 21, No. 4-84, Boston, Mass., Winter, 1968, p. 29-32, 36-37.
- Great Britain — Foreign Office — Historical Section, *Peace Handbook*, No. 54, London, 1919, p. 17-20.
- Almanach de Gotha — *Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, Justus Peters, Gotha, 1922, p. 1281, vol. 1923, p. 1275. A Memorandum on the Recognition of the Government of the Independent Republic of Armenia, *The Armenian Review*, vol. XX, Summer, 1968, pp. 13-14.
- La République Arménienne et ses Visus Question territoriales per la Délégation de la République Arménienne (Paris Peace Conference), Paris, 1919.

ДОНСЬКА РЕСПУБЛІКА:

- Don Republic: Great Britain — Foreign Office — Historical Section. *Peace Handbook*, No. 54, London, pp. 35-37.
- Ukraine, Almanach de Gotha — *Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, Justus Peters, Gotha, 1919, p. 970; Russia, vol. 1922, p. 1281, vol. 1923, p. 1275.

КУБАНСЬКИЙ КРАЙ:

Great Britain — Foreign Office — Peace Handbook, No. 54, London, 1919, p. 17-20.

Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique. Justus Peters, Gotha, 1922, p. 1281.

ПІВНІЧНИЙ КАВКАЗ:

The Republic of North Caucasia — its Territory, its Population, its Political Situation, Eastern Europe, No. 3, X, Paris, 1919, p. 85-87.

Haidar Bammate: The Caucasus Problem, Paris, 1919, with the Carte Ethnographique et Politique de la Union des Peuples Circassiens et du Daghestan, scale: 1.800.000, Paris, 1919.

Almanach de Gotha — Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique. Justus Peters, Gotha, 1922, p. 1281.

Ahmet Hazer Hizal: Kuzey Kafkasya (Hurriyet ve Itiklal Davasi), edit. Orkun Yayinlari, No. 4. Orkun Basimevi, Ankara, 1961, pp. 23, 64.

ДАЛЕКО-СХІДНИЙ КРАЙ Й ДАЛЕКО-СХІДНЯ РЕСПУБЛІКА:

М. Андрусяк: Державні Змагання Українців на Далекому Сході в 1917-1920 рр., Літопис Червоної Калини. Львів, стор. 5-9.

Іван Світ: Український Далекий Схід. Український Академічний Інститут, ч.3, Одеса-Хабаровськ. 1944. стор. 17-19

Іван Світ: Суд над українцями в Чіті (1923-1924 року). «Визвольний Шлях», Лондон, 1969.

Pick Albert: Far Eastern Republic, Standard Catalog of World Paper Money, edit. Battenberg verlag, 1980, ss. 561, 569.

Far Eastern Republic — Stanley Gibbons Stamps of the World 1982, edit. Stanley Gibbons Publications Ltd. London, 1982, p. 1537.

M. Dankewych: Future Potentialities of Siberia, published by Friends of the Antibolshevik Bloc of Nations (ABN), Scottish League for European Freedom, Washington, D.C.-Munich, 1963, pp. 57-62.

The Special Delegation of the Far Eastern-Republic to the United States of America. Trade and Industries of the Far-Eastern Republic. Washington, D.C., 1922 (map with territorial explanation).

ЗАГАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНА БІБЛІОГРАФІЯ:

- К.Б. Базилевич: Атлас Истории, часть 3, Главное Управление Геодезии и Картографии при Совете Министров СССР, Москва, 1950.
- To the Washington Conference on Limitation of Armaments, Memorandum of the Special Delegation of the Far-Eastern Republic, Washington, D.C., 1921, p. 14.
- G. Von Mende: Die Voelker des Ostraumes. Die Buchdrucke des Ostraumes. Berlin, 1942.
- Walter Kolarz: Russland und seine Asiatische Voelker. Europaeische Verlagsanstalt, Frankfurt/M., 1953.
- Walter Kolarz: Russia and her Colonies. George Philip and Sons, London, 1953.
- Richard E. Pipes: The Formation of the Soviet Union. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1954.
- William Langer: An Encyclopaedia of World History (chapters: Baltic States, Finland, Poland), George G. Harper & Co. Ltd., 1940.
- Oleh Martowych: National Problems in the USSR, Scottish League for European Freedom, Edinburgh, 1953.

(Продовження буде)

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Огляди, рецензії

Яр СЛАВУТИЧ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИТИКИ ВАЛЕНТИНА БОКОВСЬКОГО

Будучи зайнятий важливішими справами, я не мав часу zareagувати на деякі особливості критики Валентина Боковського в його статті «Деякі особливості поезії Яра Славутича (*Визвольний Шлях*, ч. I за 1985 р.)». Роблю це тепер з огляду на листи від читачів, зокрема на запитання з приводу окремих слів, які згаданий критик викидає з української мови.

Я вважаю, що автор не повинен реагувати на оцінку своїх творів, яка б вона не була, як би його не називали — від генія до графомана. Протягом майже 50-річної літературної діяльності я ніколи не забирав голосу у пресі з приводу невідповідних тверджень чи оцінок. Досвідчений читач, гадаю, сам бачить, де критик розуміє твір, а де впадає в крайності. Ще гірше, коли він неправильно цитує текст, що призводить, може й невідомо, до фальшування. Отже, мова йтиме у цій статті лише про лексику.

В. Боковський картає мене за вживання російнізмів (у його термінології, русизмів), зокрема за слово «голубий». Невже йому не відомо, що це слово вживається здавна в українській мові? Є воно в словнику Бориса Грінченка. Користується цим словом Тарас Шевченко, наприклад, «Боже небо голубеє», «в голубім жупані», барвінок «зелений та хрещатий... синій-голубий». Таких прикладів можна знайти в автора «Кобзаря» багато, в усіх відмінках, в однині й множині. Від слова «голубий» у народній мові широко вживають «голубенький», «голубесенький» та інші здрібнілі слівця. Зустрічаються вони в Архипа Тесленка, що писав свої твори з народного життя. А вже за нашого часу подибуємо в Юрія Яновського «Голубенька бабка погойдувалась на соломинці». Приклади можна наводити десятками, якщо не сотнями.

Не зважаючи на все це очевидне, явне, зрозуміле, Валентин Боковський ремствує, що у Славутича «вжито російське слово *голуба* замість українського *блакитна*» (стор. 115). Якщо піти за цим нормуванням, то треба повіддавати москалям усі українські слова тільки тому, що вони подібні до російських. А слово «блакитна», яке також уживає Славутич нерідко, жбурнути ляхам, бо це ж у них є «*бленкітна*» (в догоду складачам пишу кирилицею, бо не всі мають латинку з позначками для носових звуків). А таке мені вже радив колись один завзятий антиполяк! До речі,

* А ось маємо: *blękitna* — складач.

ЗАГАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНА БІБЛІОГРАФІЯ:

- К.Б. Базилович: Атлас Истории, часть 3, Главное Управление Геодезии и Картографии при Совете Министров СССР, Москва, 1950.
- To the Washington Conference on Limitation of Armaments, Memorandum of the Special Delegation of the Far-Eastern Republic, Washington, D.C., 1921, p. 14.
- G. Von Mende: Die Voelker des Ostraumes. Die Buchdrucke des Ostraumes. Berlin, 1942.
- Walter Kolarz: Russland und seine Asiatische Voelker. Europaeische Verlagsanstalt, Frankfurt/M., 1953.
- Walter Kolarz: Russia and her Colonies. George Philip and Sons, London, 1953.
- Richard E. Pipes: The Formation of the Soviet Union. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1954.
- William Langer: An Encyclopaedia of World History (chapters: Baltic States, Finland, Poland), George G. Harper & Co. Ltd., 1940.
- Oleh Martowych: National Problems in the USSR, Scottish League for European Freedom, Edinburgh, 1953.

(Продовження буде)

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Яр СЛАВУТИЧ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИТИКИ ВАЛЕНТИНА БОКОВСЬКОГО

Будучи зайнятий важливішими справами, я не мав часу zareagувати на деякі особливості критики Валентина Боковського в його статті «Деякі особливості поезії Яра Славутича (*Визвольний Шлях*, ч. I за 1985 р.)». Роблю це тепер з огляду на листи від читачів, зокрема на запитання з приводу окремих слів, які згаданий критик викидає з української мови.

Я вважаю, що автор не повинен реагувати на оцінку своїх творів, яка б вона не була, як би його не називали — від генія до графомана. Протягом майже 50-річної літературної діяльності я ніколи не забирав голосу у пресі з приводу невідповідних тверджень чи оцінок. Досвідчений читач, гадаю, сам бачить, де критик розуміє твір, а де впадає в крайності. Ще гірше, коли він неправильно цитує текст, що призводить, може й несвідомо, до фальшування. Отже, мова йтиме у цій статті лише про лексику.

В. Боковський картає мене за вживання російнізмів (у його термінології, русизмів), зокрема за слово «голубий». Невже йому не відомо, що це слово вживається здавна в українській мові? Є воно в словнику Бориса Грінченка. Користується цим словом Тарас Шевченко, наприклад, «Боже небо голубеє», «в голубім жупані», барвінок «зелений та хрещатий... синій-голубий». Таких прикладів можна знайти в автора «Кобзаря» багато, в усіх відмінках, в однині й множині. Від слова «голубий» у народній мові широко вживають «голубенький», «голубесенький» та інші здрібнілі слівця. Зустрічаються вони в Архипа Тесленка, що писав свої твори з народного життя. А вже за нашого часу подибуємо в Юрія Яновського «Голубенька бабка погойдувалась на соломинці». Приклади можна наводити десятками, якщо не сотнями.

Не зважаючи на все це очевидне, явне, зрозуміле, Валентин Боковський ремствує, що у Славутича «вжито російське слово *голуба* замість українського *блакитна*» (стор. 115). Якщо піти за цим нормуванням, то треба повіддавати москалям усі українські слова тільки тому, що вони подібні до російських. А слово «блакитна», яке також уживає Славутич нерідко, жбурнути ляхам, бо це ж у них є «бленкітна» (в догоду складачам пишу кирилицею, бо не всі мають латинку з позначками для носових звуків). А таке мені вже радив колись один завзятий антиполяк! До речі,

* А ось маємо: *blękitna* — складач.

Польсько-український словник (1958) перекладає згадане польське слово двома українськими: «блакитний, синій» (том I, стор. 71). Обидва вживаються з рівнозначним поняттям.

Картання п. Боковського нагадало мені один автентичний переказ. У тридцяті роки в Києві московські комуністи порозстрілювали чи інакше повиншували майже всіх українців. Тоді до Інституту мовознавства ім. Потебні дуже легко дісталися Єва і Рая. От вони і провадили цілими днями дискусію про те, що українське, а що неукраїнське. Перша настоювала, що треба вживати «чекати», а друга твердила: «Ні, тільки ждати!» Не добивши торгу (а в цій галузі були майстринями, бо допомагали, за першою професією, батькам у кооперативах), вони якнаймудріше розв'язали соломонівську дилему — обидва слова вилучили з української мови! «Лучче не мать суперечок!»

Не подобається п. Боковському слово «волокити», яке називає він російським. А якби-то заглянув у Грінченків словник, то й побачив би, що українське «волокита» значить по-російському «бродяга». Критик забув також і те, що я вживаю його, у вірші про Д. Яворницького, у прямій мові, де будь-яке слово має свою закономірність. До речі, воно було улюбленим слівцем того вченого. Якщо недавно в російській мові з'явилися українізми, то хіба це значить, що їх треба виганяти з рідної мови? Зрештою, «волокита» утворене не за правилами російського словотвору. А запропоноване п. Боковським «волоцюга» надається хіба що для лайки чи байки, у всякому разі не для «серйозної» поезії.

Є в нас люди, що чули про росіянізми дзвін, та не знають, де він. Кожне споконвічне слово нашої мови, якщо воно чимось нагадує російське, викликає в них рішучі протести.

Колись трапилась мені одна студентка, яка цілком серйозно запропонувала викинути з української мови слово «рука», а запровадити «гендка», бо «англійська мова нам ближча». Ненавидіти нищителів української мови, московських комуністів — це похвальна справа. Але навіщо збіднювати рідну мову? Навіщо цуратися рідних слів, успадкованих усіма слов'янами з давньої прабатьківщини, що знаходилась таки на правдній українській території?

Не знає п. Боковський і про те, що слово «город» (із наголосом на першому складі, від «городити») вживається також в українській мові, з певним стилістичним значенням, як синонім до слова «місто». Я скористався ним у вірші «Січеслав» на історичну тему. Тепер це майже архайзм, рідко вживане слово, але воно існує в історичній літературі та в назовництві (напр., Царгород), як і похідні від нього «городянини» і «городянки» (рос.: горожанин, горожанка). Навіщо цуратися нашої ж таки спадщини? Тим більше, що рідко вживані, призабуті слова вносять певну свіжість у заяложену щоденною розмовою лексику.

Не відповідно звернув увагу п. Боковський також у відношенні до слова «киут». Він дещо сфальшував мій рядок у своїй цитаті! У мене це слово надруковане курсивою «Московський *киут* виляскає в колгоспі». А

критик цитує без курсиви. Цей okazіоналізм якнайкраще передає українську дійсність у новітньому російському кріпацтві, що його там називають колгоспною системою. Мій рядок, гадаю, звучить добре; його звукова організація, на мій погляд, цілком задовільна. А п. Боковський, не надрукувавши, мабуть, жодного вірша, пропонує поетові з 50-річним стажем змінити його на «Москви батіг виляскує в колгоспі», не усвідомлюючи поганого звучання вислову.

Між іншим, словом «кнут» покористувався не хто інший, а сам Тарас Шевченко у «Кавказі», де гостро висловлено сарказм на адресу російського імперіялізму, що закликає волелюбні кавказькі народи покоритися:

Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми муровати.
Кайдани кувати.
Як і носить! . . . і як плести
Кнути узловаті. —
Всьому навчим. . .

Тут не тільки російське слово «кнут» свідомо вжито, а й російську ідіому «всьому навчим» (із давальним відмінком!) замість сподіваного українського відповідника «всього навчимо» (з родовим).

Чужі слова чи звороти як okazіоналізми необхідні в кожному письменстві. Говорячи про англійську дійсність, ми вживаємо «сер», про французьку — «месьє», про німецьку — «гер» і т.п. Засуджуючи новітнє московське кріпацтво, я свідомо вживаю, для колориту, російське «кнут» (за Фасмером, із давньогерманської), а не сучасне українське слово «батіг» (до речі, з татарської мови, як і «батувати», різати). І пишу його, як згадано курсивою, бо це слово — символ гніту над українськими хліборобами та українською нацією взагалі. Отак і Т. Шевченко характеризував москалів росіянізмом «Кого не надуют. . .» у поемі «Катерина». Семантика російського слова тут куди сильніша, ніж в українському відповіднику «обманювати». Навіть буковинець Юрій Федькович користувався подібним засобом у такій прекрасній строфі:

Москалисько, як вовчисько,
Лупає очима,
І кривавим своїм кнутом
Грозить за плечима. . .

Цього способу вживання чужих слів (як okazіоналізму) п. Боковський ніби не розуміє, і тому береться нормувати українську лексику в письменстві. Не усвідомлює він, мабуть, і того, що в моїй баладі «Боровики», написаній у Кабулі на афганську тему визвольної боротьби, слово «басмач» (повстанець) просто незаступне, бо додає необхідного колориту. І б'є у дзвін тривоги, як той Омелян Прицак із Гарварду! Ніби я пропоную перейменовувати УПА на Українську Басмацьку Армію. . .

Мовознавчі й літературознавчі погляди п. Боковського потребують перегляду, як потребує перегляду спосіб передавання власних прізвищ: Дмитрів, а не Дмитров; Красівський, а не Красовський і т.д.

Роман КУХАР

ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН-ВІЗІЯ

Степан Любомирський. Слідами заповіту, трилогія. Частина перша: Поховайте та вставайте, політичний роман-візія. Вступ від Вид-цтва, з переднім словом автора. Мистецьке оформлення обкладинки Ростислава Глуква, портрет автора, список творів Ст. Любомирського й жертводавців на видавничий фонд. Видання Української Видавничої Спілки в Лондоні й «Гомону України». Лондон-Торонто, 1985, стор. 371.

Відомий публіцист і письменник Степан Любомирський (літ. псевдонім Любомира Рихтицького) відійшов у розквіті своїх творчих сил у вічність 16 липня 1983 р. На щастя, не ввесь він помер, бо залишив по собі велими показний літературний доробок, в цілому 14 виданих прозових творів, з чого більшість романи — деякі у трьох або й чотирьох томах, та шість дальших, покищо не виданих, прозових праць, як романи, нариси й том публіцистики. Гідна подиву спадщина творчої людини, що ледве переступила шістдесят років життя. Любомирського можна влучно схарактеризувати, як послідовного бойовика ідеї, що пристрасно продовжав збройну боротьбу за національне визволення свого народу гострим пером проникливого, багатостороннього та здібного літератора.

У своїй великій трилогії «Слідами заповіту» (1. «Поховайте та вставайте», 2. «Кайдани порвіте», 3. «І вражою, злою кров'ю Волю окропіте») Степан Любомирський піднявся складного завдання — прослідити покищо приховані визвольні процеси в Україні, виявити в них постійність і вrostання в силу національної провідної ідеї та, своїм інстинктом письменника-візіонера, передбачити її кінцеву перемогу з дочасним засиллям колоніальної системи московсько-советського імперіялізму — в могутньому, всенаціональному ставанні до самостійного державного буття українського народу.

Перша частина трилогії Ст. Любомирського «Поховайте та вставайте» — це безумовно твір ідейної послідовності вояка й письменника. В ньому автор проглядно зображує еволюцію переформовування духовості української людини — з підневільного сірого обивателя, що з ним жорстока система бездушних московських тиранів робить усе, що їй вигідно для

втримання влади над німи рабами, включно з їхньою екстермінацією, у активного, безстрашного, свідомого своїх політично-державних обов'язків, переможного героя національної революції. В політичному романі «Поховайте та вставайте» число таких героїв зростає ступнево в легіон. Колись безмовні невольники, пристосованці до злочинної системи експлуатації людини режимом, а то й окремі народні мученики — захисники індивідуальних і національних прав, тепер скидають з себе в'язи колоніального насилля й визиску, перероджуючись у підпільну армію визволених духово, гідних громадян, ідейно й організаційно спаяних в один національний моноліт. Такої сили злочинна й гидка терористична машина національного й індивідуального гніту не може більше подолати. Імперія починає тріщати, тепер готова на всілякі поступки неросійським народам, аби тільки зберегти свій імперіяльний статус — на тому й закінчується перша частина політичного роману-візії.

В новому творі Любомирського чіткі в найвищому ступені всі прикмети цього замітного, такого плодового, а все ж старанного в найменших деталях розповіді письменника — його творча вигадливість, багатогранність у виборі засобів літературної техніки, знаменної своїм принципом акції, драматичности й напруження, як і натуралістичним підходом, а теж великою мірою публіцистична й громадська виробленість автора. Менше насичення сенсаційністю, реальніше відтворення дійсности, основніше схоплення цілоти визвольної проблеми поневоленої нації й більше поглиблення характерів численних персонажів твору додало б йому ще цінні. Проте й у наявній формі зміст роману «Поховайте та вставайте» повинен викликати своєрідну ревеляцію образу переродженого до національно-державного життя народу, зокрема серед читачів підсоветської нашої батьківщини, якщо б він тільки туди продістався. Книга варта загального поширення. Щодо її набуття треба звертатись на адресу Видавництва:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200 Liverpool Road,
London, N1 1LF,
United Kingdom.

ПОВІСТЬ ПРО ЗДОБУВАННЯ ДЕРЖАВИ

Юрій Осипович. «Подорож у майбутнє». Повість. Видавництво «Прут», Нью-Йорк, 1983. 141 стор.

Під літературним псевдонімом Юрія Осиповича виступає в цій оригінальній повісті-фантазії досвідчений громадянин і тонкий суспільний спостерегач, добре обзнайомлений з тенетами американської демократичної структури та напрямними української політичної думки, що орієнтується на американську підтримку в визвольних змаганнях українського народу.

Повість «Подорож у майбутнє» це не специфічний тип літератури в характеру наукової фікції, як міг би показувати її наголовок. Настрій в майбутнє доволі близьке, білями-менш десятиріччя або два від нашого часу, а сюжет твору не соціальна утопія, а реальна політична промова Речовою, поправною мовою, засобами швидкої дії, міцності, зачарованості йових осіб, цікавими епізодами з елементами потрібного напруження особистих та ідеологічних конфліктів, уводить автор читача в саму ордину драматичного розвитку військово-політичної акції, що завершується створенням української незалежної держави.

В цьому блискавичному процесі приймають активну участь зокрема офіцери членів американської армії українського походження, як керівники українського легіону в американському війську, а теж наші провідні суспільні діячі в Західній гемісфері (напр., з Союзу українських державників), що володіють матеріальними ресурсами й мають до свого розпорядження ідейний людський потенціал. Крайова база, зразково організована, з широкими оперативними зв'язками, введена в рух у синхронізованій дії з протисовєтськими силами, відіграє ключеву роль у спробі московсько-більшовицького ярма. Визвольні змагання проходять у сфери організованому ланцюговому процесі повстань поневолених нашої СРСР сателітів — України, Болгарії, Польщі, Чехословаччини, Білоросії, Литви. Важливим союзником уявляється народів в їхній боротьбі за визволення з СРСР-тюрми народів, є Туреччина.

Симпатії автора схилоються в бік конституційної трудової монархії: консолідацією всіх національних сил, при міцній владі й військовій організації, конечних, як забороло супроти безустанних зазіхань історичних ворогів України на рідні землі.

«Подорож у майбутнє» — це просвіжлива література в задушливих нашого сьогодення, з багатьма конструктивними авторовими думками щодо формування наших загально-політичних обривів. Твір не претендує на психологічне поглиблення характеру дійових осіб, більш вишукану мистецько-літературну форму, чи складніше трактування такої вагомості епічних розмірів, теми. А все ж, після прочитання тієї незвичної, жорстко написаної книжки, залишається в читача міцне враження від неї й щире побажання, щоб здійснився авторів безприкладний оптимізм у наше національне майбутнє, здобує так бравурно й несподівано, зусиллям одного ударного покоління, в обличчі цілих століть заведених змагань і змарнованих надій поколінь українського народу.

«Подорож у майбутнє» можна придбати, звертаючись на таку адресу:

"Prutt", 1853 Haight Ave.
Bronx, N.Y. 10461,
USA.

НЕСКОРЕНИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ ПРОТИ ЦАРЯ ПЕТРА І

Святомир Фостун. Нас розсудить Бог. Історична повість із життя гетьмана Павла Полуботка. Обкладинка та ілюстрації Леоніда Денисенка. Вступ і післяслово від Видавництва. Присвята Автора «безстрашному борцеві за права й вольності українського народу», гетьманові-мученикові Павлові Л. Полуботкові. Видавництво Центральної Управи Співки Української Молоді. Юнацька Бібліотека СУМ, ч. 4, Брюсселя-Нью-Йорк, 1985, стор. 320.

З-під пера Святомира Фостуна, відомого письменника й публіциста, автора повістей «Плем'я непокірних», «Звідуни степових когорт», «Над Галичем гримить» та інших творів, вийшла чергова велика історична повість з доби характерного гетьмана-мазепишця Павла Полуботка, п.з. «Нас розсудить Бог». Назву для заголовка повісти взяв автор з поширеної в народі розповіді про останню зустріч московського царя Петра І з ув'язненим у Петро-Павлівській кріпості наказним гетьманом України, Павлом Полуботком. Петро мав настоювати тоді на «покаянні» гетьмана супроти нього — суверена «государства всія Руси», себто на примиренні українського суверена зі станом остаточного підкорення України московською імперією. На такій основі пропонував цар гетьманові особисте замирення між ними й замирення між обидвома народами, на що гетьман Полуботок відповів словами автора: «Нам важко миритися, государю. Ти будеш свою імперію, а я хочу волі для свого народу». У заключній сцені розмови між обидвома антиподами національної ідеї — імперіальної і вітчизняної — гетьман Полуботок мав заявити, за народнім переказом, у своїй в'язничній келії: «За невинне страждання мое й моїх земляків будемо судитися у спільного й нелицемірного судді, Бога нашого; скоро стане-мо перед Ним і Він розсудить Петра з Павлом».

Саме й мотив тієї запам'ятної розмови між московським тираном-самодержцем та українською вільнолюбною людиною став провідною ідеєю історичної повісти Святомира Фостуна. Вона займається власне тією трагічною в послідовності добою з історії України, коли, між Петром І і Катериною ІІ, наша батьківщина, втрачаючи постійно одне за одним право вільної незалежної країни, незважаючи на гарантії Переяславського договору, попадала у щораз жорстокіше національне поневолення Москви. Дух того часу ілюструє пам'ятник Петрові І з присвятою на ньому іншій московській деспотки, Катерині ІІ, у викутих на скелі словах: «Первому Вторая». Символіку цього імперіального пам'ятника побудованого батькові «тюрми народів», Петрові І («Кривавому»), найкраще передав наш геній Тарас Шевченко у своєму вірші з поеми «Сон»:

... «Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину»...

На тлі ступневого уярмлювання нашого народу з 1722 р. шайкою московських опричників (Вельямінов, Шаховський, Меншіков) і власних національних зрадників у т.зв. «Малоросійській Колерії», вивів автор героїські крицеві постаті захисників української державности — гетьманів Полуботка, Данила Апостола, генерального писаря Семена Савича, ген. судді Івана Черниша, ген. бунчужного Лизогуба, ген. осаула Жураковського й інших. Всю оту тогочасну еліту нашого народу — козацьку старшину, задумав Петро вигубити, аби, «позбувшись пастирів», розторочити стадо і прибрати у свої руки непокірну країну. Таку злочинну методу ліквідування національного проводу й обману всього народу в Україні практикує Москва й до сьогодні.

З ув'язнених Петром наших провідників у Петро-Павлівській кріпості Павла Полуботка першого замучили в 1724 р. Решта козацької старшини промучилася в тюрмі до смерті царя Петра в 1725 р., просидівши згодом ще роки в Петербурзі, поки декому пощастило вийти на волю й повернутись у пограбовану Москвою батьківщину.

Описані у книжці Святомира Фостуна події виявляють дивні аналогії до нашого часу, включно з дипломатичними змаганнями за відвоювання волі Україні еміграційного гетьмана-мазепинця Пилипа Орлика й інших українських патріотів (напр., цікаво виведенням у повісті характером Аскер-паші) та подібними визвольними намаганнями з боку нашого сучасного покоління на еміграції. Треба признати, що Святомир Фостун переконливо відтворив картину описуваної ним доби в Краю й на еміграції. Його кольористичні сцени з побуту сучасників Павла Полуботка на чужині вказують на авторові основні студії суспільних процесів тогочасної Західньої Європи. Подібно ж і сумлінні досліді автора української джерельної літератури («Історії Русів», історичних монографій Миколи Костомарова тощо) дають міцне підложжя історичному характерові його повісти. Книжка «Нас розсудить Бог» має й суто-літературні вартості (поетична мова, гарний оригінальний стиль твору), чим зможе привабити загального читача.

З уваги на свій патріотично-виховний зміст, вона матиме особливе значення для нашої молоді, як зразкова шкільна лектура. Її можна замовляти на адресу:

Ukrainian Youth Association,
136 E 2-nd Ave,
New York, N.Y. 10003,
USA.

Терен-Юськів, Теодор: *Національно-Державна Мотивація Творчості С. Людкевича*. Лондон, Українська Видавнича Спілка, 1984. 80 стор. ілюстр., портр. 22 цм. Бібліографія стор. 80. (Бібліографічна записка: Д-р Ол. Соколишин — член АДУК)

Радіємо вісткою, що «готується до друку довідник про українських композиторів», про що пише на сторінках нашої преси п-ні Неоніля Цегельська-Дмитрук. Це буде унікальна праця, яка вимагає великого зусилля. Джерелом для такого довідника послужать такі монографії, як проф. Семена Вожаківського про Леонтовича та маестра Теодора Терена-Юськова про С. Людкевича, що відновуємо як важну бібліографічну одиницю документації про національно-культурну діяльність нашої інтелігенції і музикологів. Автор є відомий з його частих звідомлень про наші музичні імпрези і виступи групових або поодиноких музичних особистостей.

Праця маестра Терена-Юськова є оригінальною, бо охоплює національно-державницьку мотивацію творчості С. Людкевича, «патріарха» української музики в Західній Україні, зокрема у Львові, якого автор називає Музичним Прометеєм. Автор не поминув і біографічні дані про С. Людкевича, який народився 24.1.1879 р. в Ярославі, Західна Україна. Його батько був директором народної школи, а мати учителькою, яка дала йому його першу музичну освіту. Він стає диригентом гімназійного хору і, захоплений поезією Тараса Шевченка, опрацьовує їх для хорів й сольо-співів. В 1897 р. закінчує він філологічний факультет Львівського університету, а коли українська громада відзначувала в 1898 р. ювілей 25-річчя праці нашого каменяра Івана Франка, С. Людкевич очолює ювілейний комітет. Він пише музику до поезії Івана Франка «Вічний революціонер» на чоловічий хор і симфонічну оркестру. Ця композиція стала його національним вірую-кредо, тобто стала ідеєю боротьби за визволення України, як стверджує вірно маестро Терен-Юськів, якій то ідеї Людкевич служив вірно ціле своє невідрадне життя під Польщею, а ще гірше під советами. Понад 40 років працює з хором «Боян» у Львові.

По закінченні університетських студій в 1901 р., його покликано до війська до Відня, де він знайомиться з музичним світом. Відбувши військову службу, він учителює в гімназіях Львова та Перемишля, стає членом-основником Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові, а в роках 1906-1907 видає з рамени НТШ у Львові зібрані Роздольським та редактований ним двотомник «Галицько-руських народніх мелодій», що був значним вкладом в нашу українську фольклористику. Людкевич мав збірничий підхід до опрацьовання збірників народніх пісень Поділля і Холмщини, пісень Кубанських козаків та інші. Він також працює над композиціями, такими як «Закувала зазуленька», «Косар», обі до слів Т. Шевченка. Ще 1902 р. Людкевич розпочав композицію кантати-симфонії до слів Тараса Шевченка поеми «Кавказ», що складалася з чотирьох частин, яку закінчує аж 1913 р.

Тарас Шевченко і композитор Микола Лисенко мали великий вплив на С. Людкевича. Пробував він й писати вірші, писав про націоналізм в му-

зиці і про національний стиль в музиці, а тому його твори чи композиції — це твори боротьби, драматизму й героїки за піднесення національної свідомості, за єдність і волю України, — як каже наш автор про музикотворця С. Людкевича.

В 1908 р. С. Людкевич осягає докторат з музикознавства на Віденському університеті. Крім композицій, дерегування, він пише рецензії, критики і статті на національно-музичні проблеми. Людкевич багато трудився на музичній і громадській ниві. Коли 1912 р. в Києві помер М. Лисенко, то Людкевич з делегацією із Західньої України бере участь в похоронах Батька української музики. В 1913 р. українці в США почули «Гимн Американських Українців» на слова Василя Щурата, музика С. Людкевича. Він мав пристрасть до національної тематики, — слушно стверджує наш автор. Він був знаменитим педагогом, що виховав ряд наших музиків і був пропагатором творчості Миколи Леонтовича, про якого недавно проф. Симон Вожаківський написав теж окрему монографію.

За найцінніший твір-композицію С. Людкевича автор вважає «Кавказькомпонований до слів Тараса Шевченка в роках 1902-1913 в чотирьох частинах, та композицію «Заповіт» — теж до слів Т. Шевченка в 1934 р., написану в 120-річчя народження нашого національного генія й пророка. Під советами С. Людкевич держиться гідно. В 1941 р. він komponує кантату на мішаний хор і симфонічну оркестру до слів поеми «Наймит» Ів. Франка, в 1952 р. «Прикарпатську Симфонію», в 1957 р. симфонічну поему «Наше море», підкреслюючи тим важність моря в українській державі. Слід ще зазначити, що в 1954 р., для відзначення ювілею нашого національного «каменяра» Івана Франка, він скомпонував симфонічну поему «Мойсей», в якій відчувається український філософсько-патристичний символізм нашого поета в «призмі» українського музичного світоглядного патріотизму Ів. Франка, — як пише наш автор.

Годі зупинитися на всіх деталях монографії, автор тієї праці досить скрупульотно і по фаховому всю композиторську діяльність С. Людкевича вдало і унікально аналізує, що йому вдається. Працю автор збагатив рідкісними знімками композитора, що робить цю монографію цінною, додавши до неї й вибрану бібліографію предмету. За останній твір С. Людкевича автор вважає симфонічну поему «Подвиг». Слід додати, що він ще написав лібретто до опери «Довбуш».

С. Людкевич високо цинив композиції Дм. Бортнянського, зокрема його церковну музику, М. Вербицького, А. Вахнянина, М. Леонтовича, В. Матюка, Д. Січинського, О. Нижанківського, К. Стеценка, М. Колеси й інших. Про музику С. Людкевича наш автор пише, як про композитора «музика всесторонньо національної», української знатности, бо «І в класній хаті сам свій пан».

Помер С. Людкевич в літку 1979 р. у Львові і тоді його поминали не як українського композитора, але як советського.

Цю цінну й унікальну монографію про нашого Патріарха Української Музики маестра Терена-Юськова слід переложити на англійську мову, бо мабуть жоден народ у світі не може похвалитися сторічним музикологом й композитором, як ми зі Станіславом Людкевичем.

ШЕВЧЕНКІВСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ НТШ У КАНАДІ І ФУНДАЦІЇ УВУ

В місяці березні, кожного року, Наукове Товариство ім. Шевченка у Канаді відмічує науковими конференціями пам'ять свого Патрона. В дні 15-го березня, 1987 р. в Торонті відбулася конференція спільно з фундацією УВУ та участю у програмі новообраного ректора УВУ, проф. д-ра Богдана Цющори. Конференцією проводив науковий секретар НТШ К. о. проф. Петро Біланюк.

В програмі були три доповіді. Першу читав на тему — «Хліборобські образи в метафорах поезії Шевченка» д-р Богдан Стебельський, голова Управи НТШ у Канаді. Спираючись на генезі хліборобського населення України від неоліту, його світогляду і образного мислення, нотованого в письмових творах Київської України-Руси, в літописі Нестора «Повість минулих літ» та у «Слово о полку Ігореві», доповідач численними прикладами зілюстрував хліборобські образи у метафорах Шевченкової поезії. Ці образи метафори ілюструють не лише битан-воєнні дії, але й творчу працю усіх ділянок національного й особистого характеру.

В другій доповіді д-р Петро Гой, голова фундації УВУ у США і проф. УВУ, дав короткий огляд історії боротьби українців за власну незалежну науку й університет у Львові аж до створення УВУ. Доповідач познайомив слухачів з ролю та значенням УВУ для визвольної справи України, що УВУ здійснював у минулому і чинить сьогодні. Згадав про успіхи університету, а зокрема його ректорів продовж історії УВУ. Вкінці представив нового ректора УВУ проф. д-ра Богдана Цющору, по професії правника, проф.-смерита канадського університету в Галіфаксі, в якому викладав предмет права продовж 20 років.

Третьою доповіддю конференції була саме його студія до питання екології в ССРСР в теорії і в практиці. Основним прикладом теми була катастрофа у Чорнобилі. Остаточний висновок доповідача був: ССРСР — теоритично — інтернаціональний союз республік, практично — це московська централізована імперія. Відсутність реальних прав державних республік, як громадських і національних, чинить відповідальним централізований уряд у Москві, а не вповні залежний йому уряд у Києві чи КП УССР, які є лише відділеннями всесоюзних. Однак, Москва намагається перекинути відповідальність на Київ, хоч це вповні суперечне з дійсністю.

Загроза занецищення довкілля поза межі ССРСР стає справою міжнародного права і це дає можливість правового конфлікту пошкодованих держав із ССРСР.

Після доповіді відбулася дискусія. Доповнення до теми дали: д-р Володимир Мацьків, проф. Василь Янішевський і о. проф. д-р Петро Біланюк, який подякував учасникам конференції за участь і закрив сесію.

СЛОВО ГОЛОВИ ДИРЕКЦІЇ ЮЛІЯ ЗАБЛОЦЬКОГО НА ВІДКРИТТІ РІЧНИХ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

Українська Видавнича Спілка має за собою 35 років існування і постійного розросту. Творили її молоді люди, які нині досягнули, або зближаються до пенсійного віку, а дехто з них увійшов до вічності. Ці люди не мали ще життєвого досвіду, а тимбільше фахового знання, але натомість був у них ентузіазм і гаряче бажання своєю працею допомагати по своїх силах і спроможностях поневоленому українському народові. Цей ентузіазм і гарячий патріотизм перемагали всі труднощі і започатковане ними Видавництво зростало. Появлявся журнал «Визвольний Шлях», зорганізовано друкарню, приступлено до видавання книжок. Зростав досвід і вмільсть людей. Журнал «Визвольний Шлях» став репрезентативним органом вільної української думки в протиставленню до подібних видань у підбольшевицькій Україні з антиукраїнським змістом. Журнал знайшов численних читачів на всіх континентах нашої землі, де тільки доля розкинула українських людей. Естетичний вигляд журналу та книжкових видань УВС були свідомством вдосконалення праці друкарні, а у зв'язку з тим замовлення на друкарські роботи напливали з різних країн і континентів. Наші видання здобули собі добру марку на українському друкарському ринку і по нині уважаються фахово і добре виконані. Також і неукраїнські видавці радо послуговувалися нашим друком. Видавництво зростало і тішилося довір'ям української громади у Великій Британії, за підтримкою якої могло набути новий обширний будинок для вигіднішого влаштування.

Правда, як в кожній роботі були і труднощі. Українські видання небазатотиражні, а через те і заробіток на них не міг бути великий. Треба було перебиватися з труднощами, а не всі були на це готові. Все ж таки майже кожнорічні білянси були зрівноважені, а завдяки пожертвам на прес-фонд журналу, поволі, але постійно зростали резерви.

Однак час не стояв на місці. Молоді люди з доби післявоєнної нашої еміграції входили в роки, а старші відходили у вічність. Зменшувалося коло визначних українських інтелектуалів старшого покоління, що зокрема відчула редакція журналу по втраті співробітників, як проф. Щербаківський, князь Токаржевський, проф. Плющ, проф. Вовчук та ряд інших, а теж проріджувалося число читачів українських книжкових і журнальних видань.

Не стояла на місці теж техніка друкарська. Появилися нові методи офсетного і комп'ютерського друкарства. Наші, колись модерні машини і

приладдя постаріли і втратили вартість. Вимагали постійних направ і доповнень. Старілися теж наші давні працівники, дехто відійшов, а 2-ох переставились у вічність. При переході друкарства в цій країні на нову технологію, про набір молодих людей до науки на наших старих машинах не було великих перспектив. Залишалися дві можливості: обмежити працю друкарні виключно до потреб наших власних та СУБ-у і звужувати її в пропорції до все менших фізичних спроможностей залишених працівників, або зробити нове зусилля: перевести друкарню на нову технологію, zatrudнюючи тим разом вже молодих людей, які набиратимуть спеціальності в модерному друкарстві. Ентузіастом цієї другої можливості був пок. Ігор Гаврилів, який сам зацікавився модерними комп'ютерськими машинами і зачав підготовляти для того деяких молодих працівників. Дирекція УВС зробила рішення прийняти цю другу можливість, щоб запевнити майбутнє нашої українській друкарні у Великій Британії. Треба було здобутися на великий новий фінансовий вклад і піти на ризик. Наші власні засоби були невеликі і треба було позички для закупу дорогої апаратури. Остаточного влаштовано модерну друкарню і прийнято молодих людей до праці. При переході зі старої на нову технологію виникли комплікації. Молоді люди не були фахівцями і мусіли вчитися. Підучений чоловік, який мав бути стовпом нової системи, покинув працю і пішов до іншої фірми. Інші мусіли набувати знання в школі, курсами, або практикою. До того ж керівник друкарні захворів і друкарня залишилася як корабель на мор'ю, без капітана. Паралельно працювали дві системи: стара з лінотипом, ломкою «Української думки» і плоскою машиною, і друга комп'ютерсько-офсетна. Обі системи не могли бути прибутковими і рік 1985-ий мусів бути виказаний з поважною білянсовою втратою.

З подібними труднощами ми розпочали останній діловий рік, закінчений 31-го травня 1986. Діловий Директор друкарні вже не почувався добре, хворів, довгий час не був присутній при праці. Не залишивши когось своїм заступником, а робота мусіла йти, бо біжучі праці треба було якось виконувати. Треба тут підкреслити ролю інж. В. Олеськова, який попри всі свої обов'язки, в часі довгої відсутності пок. І. Гаврилова, присвятив друкарні якнайбільше уваги. Старався про праці для друкарні, сам редагував придбані ним до друку книжки і сам допомагав в процесі їх друкування. Цілими днями і вечорами вчився і вчив інших складних робіт зв'язаних з новою технологією і впровадив систему праці, щоб максимального використати час. Для зменшення коштів продукції тими самими людьми рішився закупити дешево стару машину для складання аркушів і брошуровані видання тепер вже не треба передавати до чужої переплетні, а є виконувати власними силами. З весною повернувся до праці пок. І. Гаврилів, але його здоров'я було вже підірване. Він збирався відходити на передчасну пенсію, але несподівано в середині вересня передчасно відійшов від нас у вічність, залишаючи друкарню без керівництва. За той час всі працівники нової технології набрали практики, поволі стають фахівцями свого діла. З тими перешкодами, про які згадано, закінчено рік ще зі стратою, але пожертви і влати на рахунок прийнятих робіт її вирівнюють, а власні фонди навіть зросли в порівнянні з попереднім роком на 550 ф.

Після смерті керівника друкарні, Дирекція УВС призначила нове керівництво, яке доручено пп. В. Гуменюкові і О. Музичці. Їх гармонійна співпраця, при допомозі всіх працівників друкарні, дає вже добрі результати. Праця поступає майже нормально. В друкарні zatrudнено 8-ох людей, в тому 5-ох з молодшого покоління.

Молоді набираються все більше практики: один закінчив школу, двох користає з додаткових курсів, а керівник з молодшого покоління, крім вдосконалювання свого фахового знання, з повною відповідальністю ставиться до своїх нових обов'язків. Старші наші працівники знають свою роботу і залишаються далі на своїх місцях.

Ми є в половині нового ділового року, а вислід праці побачимо на чергових Загальних Зборах.

Дальші перспективи перед друкарнею існують. Вони в людях, зокрема в молодих, перед якими майбутнє. Вони нині є в кращому положенню, як були ці молоді люди, які з нічого зачинали УВС і друкарню. Вони мають до диспозиції наймодерніше устаткування, деякі набули вже кваліфікації, а практики можуть набути на теперішніх українських роботах. Скріплюючи свої кваліфікації з часом, вони повинні поступово переходити на англійські роботи і в тому напрямі розбудувати друкарню. Добре вивінувана і ведена друкарня може забезпечити життєвий добробут її працівникам, а одночасно вони зможуть бути корисними українській спільноті й українському поневоленому народові.

Я довше стримався на друкарні, бо в останніх двох роках вона була в кризі. Про інші ділянки будуть окремі звіти.

На тому місці хочу подякувати за довголітню і віддану працю нашим давнім працівникам, бо їм завдячуємо розвиток друкарні і цілого видавництва. Бажаю їм і на далі якнайкращих успіхів у їхній роботі.

Молодим працівникам бажаю тої витривалости, відданости і вірности нашому народові, яку виявили роками їхні старші товариші. Бажаю їм дальшого вдосконалення їхньої проофесії, щоб вони в новій добі йшли з духом професійного поступу і поставили друкарню, а з нею і українське видавництво на якнайвищий рівень. Покажіть, що ви потрафите, а при тому не забувайте, що попри власне життя ще існує український нарід, який від кожного українця потребує допомоги і помочі в його незавидному поневоленому стані.

13-го грудня 1986 р.

Ю. ЗАБЛОЦЬКИЙ
Голова Дирекції УВС

У ВИДАВНИЦТВІ УВС У ЛОНДОНІ МОЖНА НАБУТИ

- ВОРОГ НАРОДУ** — О. Звичайна та М. Млаковий, повість у двох томах, разом 938 стор., ціна £10.00, або \$20.00.
- БОРІТБВА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ** — проф. Василь Плющ, підпільні організації в Україні, 125 стор., тверда обкладинка, ціна — £3.00, або \$6.00.
- ЗИМОВІ ДЕРЕВА** — Василь Стус, поезії з України, стор. 206, тверда обкладинка, ціна — £5.00, або \$10.00.
- ПРОМЕТЕЇВ ВОГОЇНЬ** — Степан Любомирський, роман про боротьбу після Другої світової війни, стор. 544, тверда обкл., ціна £8.00, або \$16.00.
- НІКОЛИ НЕ ЗАБУДУ** — Степан Любомирський, роман з боротьби УПА, стор. 592, тверда обкл., ціна — £10.00, або \$20.00.
- МОСКОВЩИНА** — Юрій Вудка, мемуарний есеї, стор. 298, тверда обкладинка, ціна — £6.00, або \$12.00.
- СИМОНЕНКО** — Ігор Шанковський, студійна праця про поета, стор. 212, тверда обкладинка, ціна — £5.00, або \$10.00.
- ТВОРИ** — Юрія Клен, у трьох томах, разом 950 стор., тверда обкладинка, ціна за три томи — £20.00, або \$35.00.
- З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ** — Попівський Алетіано — збірка писань учасника боротьби ОУН на Правобережжі, стор. 420, тверда обкл., ціна — £8.00, або \$16.00.
- ГРАШ КУЛЬТУРИ** — Степан Говерля, збірка трьох окремих статей українського Руху Опору сідмдесятих років, 184 стор., тверда обкладинка, ціна — £6.00, або \$12.00.
- ТЕРНОВИЙ ВІСЕНЬ УКРАЇНИ** — Олесь Бердник — релігійне і політичне кредо автора, тверда обкл., 251 стор., ціна — £3.00, або \$15.00.
- НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПІЛІЧІ** — Зіновія Красівський, збірка поезій дозголітнього політичного в'язня, 144 стор., тверда обкл., ціна — £6.00, або \$10.00.
- ШЛЯХОМ ЛЕГЕНДИ** — Богдан Казанівський, спомини про І. Климова-Легенду, 292 стор. з ілюстраціями, тверда обкл., ціна — £6.00, або \$10.00.
- МОЄ РЕМЕСЛО** — Святослав Караванський — поезії, стор. 184, тверда обкл., ціна — £6.00, або \$12.00.
- МОСКОВСЬКІ ВІСЕНІ БАЙДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ** — збірка матеріалів за ред. Д. Чайковського, стор. 695, тверда обкл., ціна — £15.00, або \$26.00.
- ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І ЙОГО ДОБА** — проф. Олександр Оглоблин, історична праця про відродження України, стор. 406, тверда обкладинка, ціна — £10.00, або \$20.00.
- ПЕСКОРЕНІ** — С. М. Мечник, документальна повість про героїську боротьбу членів ОУН. Ціна — 5 дол.
- З НАЙКРАЩИМИ** — Юрія Ворець, мемуарно-біографічний твір — спогади. Стор. 384, тверда обкл. Ціна — £3.00 або 15 дол.
- МЕЧ АРЕЯ** — Іван Білик, роман-розповідь про життя, труд і подвиги наших далеких предків, тверда обкл., 440 стор., ціна — £8.00, або \$15.00.
- НАЦІОНАЛІЗМ** — д-р Дм. Донцов, стор. 363, твер. обкл., ціна — £8.00 або \$15.00.
- СТЕПАН БАЙДЕРА СИМВОЛ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БЕЗКОМПРОМІСОВОСТІ** — д-р Петро Мірчук, стор. 160, м'яка обкл., ціна — £5.00, або \$8.00.
- РЕПЦ БЕЗ ЗБРОЇ (УПА на Заході)** — Юрія Ворець-Чумак, спогади старшини УПА. Стор. 300, тверда обкл. з сорочинкою. Ціна — £8.00, або \$15.00.
- ГЕРОЇЧНИЙ ТЕАТР** — Н. Геркен-Русова, роль і місія театру в нації, стор. 33, м'яка обкл., ціна — £3.00 або \$5.00.
- РОМАН ШУХЕВИЧ (Генерал Тарас Чупринка)** — д-ра Петра Мірчука, стор. 269, в тому рідкісній знімки, тверда обкладинка. Ціна £5.00, або \$10.00.
- ВЛЮДИ НАЦІОНАЛІЗМА** — Підпільні автори — збірка нарисів, оповідань і спогадів. Сторінок 291, м'яка обкладинка. Ціна £3.00, або \$6.00.